

HISTORY

2021.
JANUÁR
XI. évf.
1. szám
895 Ft

Erdély
fejedelmek

Államférfiak vagy helytartók?

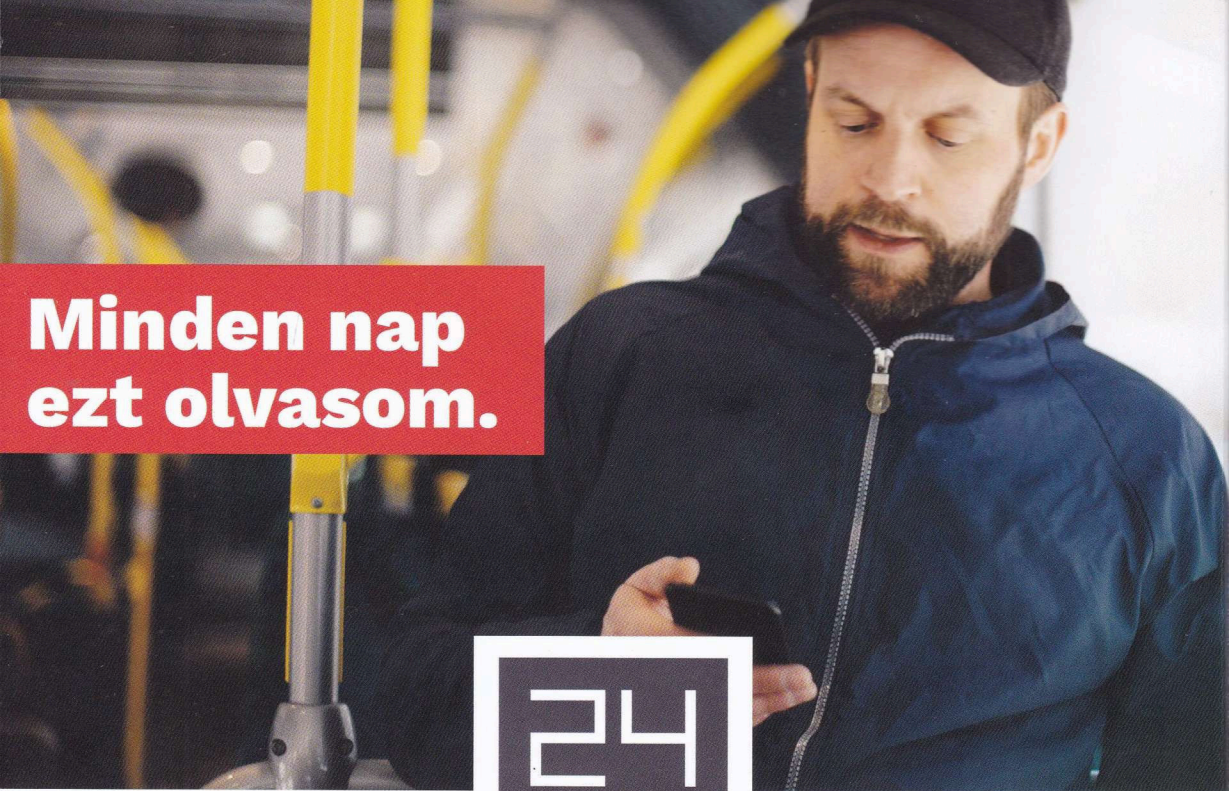


A kiátkozott
Luther



II. Ramszesz
birodalma

A bizánci császár angol testőrei
A Fekete-tengernél harcoltak a tatárokkal



**Minden nap
ezt olvasom.**



**És te olvastad
már ma?**

Beköszöntő

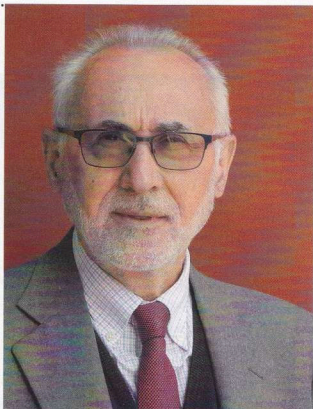
2021. JANUÁR

Erdélyről

Hol a helyünk? Hová tartozunk?

Az idestova negyed évezrede tartó vitában mostanáig többféle álláspont fogalmazódott meg. Fülep Lajos szerint „Magyarország mindenképpen Nyugathoz tartozik”, noha „időben hátrább, térben szélrül, de a gyepon belül”. Szabó Zoltán Közép-Európaként azonosította azt a „két-pogány közti” világot, amelyben a lengyelekkel, csehekkel, románokkal és délszlávokkal együtt mi, magyarok is otthonra leltünk. Szabó Dezső szerint viszont „Magyarország helye Európában: Kelet-Európa”. A 20. századi magyar politikai gondolkodás negyedik kiemelkedő képviselője, Hamvas Béla mindhármuktól eltérően azt vallotta, hogy a kontinens számos összetartó földrajzi régiójától különbözve a történelmi Magyarország öt olyan széttartó tájegységből állt, amelyek spirituális sajátosságai földrészünk más-más kulturális centrumaival mutattak rokonságot. Dél-Dunántúl Horvátországgal, Dalmáciával és Isztriával együtt a mediterrán világgal; Nyugat-Dunántúl Ausztrián és Németországon át a tulajdonképpeni Európával; Felső-Magyarország a lengyel-balti régión keresztül Skandináviával; az Alföld az Oroszországon át Mongóliáig terjeszkedő sztyeppe világával; míg a Királyhágón túli történelmi Erdély a Balkánnal együtt a Bizánc körül megszerveződött ortodox univerzummal, majd a muszlim törökséggel kötötte össze Magyarországot. (Hamvas Erdélyről szóló gondolatainak egy részét lásd lapunk 32. oldalán.) „Ez a föld – írta – mindig legalább ötfelé húzott.” A csoda és a megmagyarázandó ezért nem az, hogy felbomlott, hanem az, hogy királyaink több mint 500 évig egyben tudták tartani.

Hamvas Béla nemzetkarakterológiai ihletésű teóriája mellett érveket és ellenérveket egyaránt fel lehet sorakoztatni. Kétségtelen viszont, hogy a regionális sajátosságok leginkább Erdély esetében mutathatók ki. Valószínűsíthető, hogy Erdély nagyobb része és a csatlakozó északkeleti terület a honfoglalástól kezdődően az etelközi gyulák leszámrazottjainak a fennhatósága alá tartozott, és bizonyos mértékű önállóságot élvezett. Az pedig bizonyos, hogy a keresztény Európához való csatlakozás első lépéseit nem a Róma irányába tájékozódó Géza, Árpád dédunokája, hanem a Bizánchoz közeledő erdélyi részek ura tette meg már a 950-es évek elején. Az eredményes térítésről számos bazilita kolostor emléke tanúskodik.



És ezek mellett az is, hogy az erdélyi nagyúr leánya, Sarolt keleti keresztényként lett a még pogány Géza nagyfejedelem felesége.

A térség regionális különállása a későbbiekben csökkent, de teljesen továbbra sem szűnt meg. Erre utal az „Erdély hercege” cím előfordulása a 12. század elején, majd az erdélyi vajda felbukkanása, akinek a 13. század közepén már hét Királyhágón túli vármegye tartozott a főhatósága alá. Az erdélyi vajda ettől kezdve

helyettesének számított, és teljes körű bírói, valamint katonai hatalommal rendelkezett. A 15. század közepétől szokássá vált, hogy a vármegyék vajdájává és a széles körű önállóságot élvező székelyek ispánjává az uralkodó ugyanazt a személyt nevezte ki. A mindenkorai vajda hatalma ezáltal tovább növekedett. Az ország három részre szakadásáig töbttucatnyian viselték ezt a magas méltóságot, köztük Hunyadi János a 1440-es években, valamint Szapolyai János 1510 és 1526 között.

Az oszmánok által három oldalról körülvelt Erdély és a hozzá csatolt kelet-magyarországi sáv (Partium – Részek) a 16. század közepétől hosszú időre külön életre kényszerült. A 17. század végéig a törökök által kiválasztott fejedelmek irányítása alatt állt, 1691-től pedig – autonómiáját megtartva – a császári és királyi udvar főhatósága alá tartozott. A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség politikai egysége – az unió – csak 1867-ben állt helyre. A körülmények állandó kényszerétől szorongatva ezen idő alatt a régió lakóinak kulturális és mentális sajátosságai tovább erősödtek. E számunk vezető összeállításra ennek a háromszáz éves időszaknak az első felét, a törököktől függő Erdélyi Fejedelemség közel másfél évszázados időszakát veszi górcső alá három fejedelmének, Báthory Istvánnak (10. oldal), Bethlen Gábornak (18. oldal) és Apafi Mihálynak (26. oldal) a tevékenységét középpontba állítva. Ehhez csatlakozik Báthory András bíboros fejedelem 1599-es méltatlan halálának bemutatása (80. oldal) és Disputa rovatunk vitacikke is (64. oldal), amelyben a régió betelepülésével kapcsolatos román felfogásnak, az ún. dákoromán kontinuitás elméletének a tarthatatlanságáról tájékozódhatnak olvasóink.

Romsics Ignác
főszerkesztő

Tartalom

2021. JANUÁR

A HÓNAP TÉMAI

Erdély fejedelmei

6 Az erdélyi fejedelemség születése

Romsics Ignác vázolja fel az új állam létrejöttének körülményeit a Mohács utáni török terjeszkedés árnyékában

10 Báthory István, a reformer fejedelem

Horn Ildikó ismerteti az erdélyi és a lengyel trónon is ingatag örökséget átvéendő Báthory István küzdelmeit és reformjait

18 Bethlen Gábor és Erdély aranykora

Oborni Teréz állítja össze az Európa protestáns részében nagyra becsült Bethlen Gábor életének és tetteinek tükörcserepeit

26 Apafi Mihály, az utolsó tényleges fejedelem

Balogh Judit mutat rá arra, hogy miért volt Apafi Mihály az erdélyi fejedelmek közül a legellentmondásosabb és legkülönösebb uralom

32 Hamvas Béla az erdélyi alkatról

A 20. századi gondolkodó az ellentétek földjén, Erdélyben élő emberek jellemző vonásairól fejt ki nézeteit



A CÍMDALON:
Báthory István (balra),
Bethlen Gábor (középen)
és Apafi Mihály (jobbra)
erdélyi fejedelmek,
a háttérben Nagyvárad
1600 körül, a *Civitas Orbis
Terrarum* illusztrációján

Történelemformáló feketék

34 Úttörő brit feketék

Angelina Osborne hét embert mutat be a brit történelem legkiválóbb fekete személyiségei közül

40 Az afrikai, aki átforgalmazta Angliát

Michael Wood az angol kultúra alapjait lefektető 7. századi líbiai pap, Hadrianus jelentőségét méri fel

44 Az első fekete védőügyvéd

Pamela Roberts adózik csodálattal a kis Sierra Leone-i falutól az Oxfordi Egyetemig eljutó Christian Frederick Cole-nak

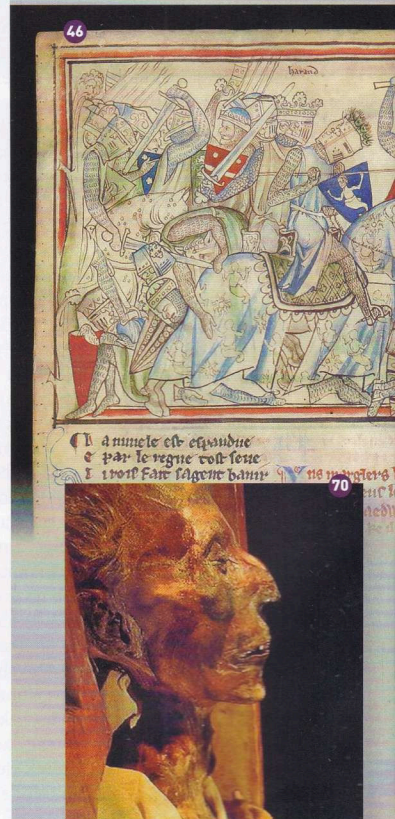
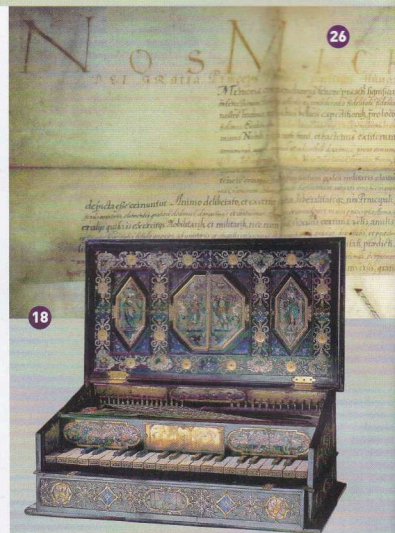
Egy új haza felé

46 Végállomás a Krim félsziget

Caitlin Green egy rendkívüli középkori kaland történetét meséli el, melynek során Bizáncig jutottak a normannoktól menekülő angolok

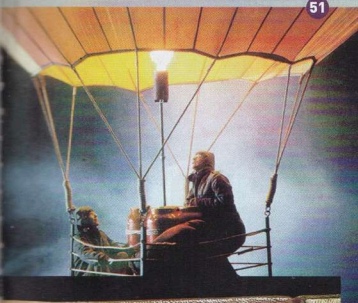
51 Menekülés Kelet-Berlinből

Helena Merriman a berlini fal felépítése utáni leleményes és kockázatos menekülési kísérleteket deríti fel





34



51



P e l'moine deussent leuer
d'âne cent fu deust en l'uer
our l'anne d'at li m'agler pat ne l'ine
de perdue d'palle l'ine de l'ine
d'at li m'agler pat ne l'ine
d'at li m'agler pat ne l'ine
d'at li m'agler pat ne l'ine



60

ROVATAINK

Visszanézó

58 Oltási kampány 1960-ban

Évfordulók – 500 éve történt

60 A pápa kiátkozza Luther Márton

Kilátó

62 K. Lengyel Zsolt a német történészek demokrácia-felfogásáról

Disputa

64 Visy Zsolt a dákoromán kontinuitás tarthatatlanságáról

Könyvajánló

67 Petercsák Tivadar:
A magyar képeslap története

Tallózó

68 A Hadtörténeti Közlemények 2020/2. számának írásai az osztrák-magyar hadifoglyokról

Esszé

69 Michael Wood:
A fekete Jeanne d'Arcról

Akik megváltoztatták a világot

70 II. Ramszesz, Egyiptom leghatalmasabb fáraója

Levéll hullás

74

Ki gondolná?

76

Szemeztetés

80 Horn Ildikó: A bíboros fejedelem halála

Bemutatjuk

82 ... Horn Ildikó

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT SZERKESZTŐSÉG

vevoszolgalat@kossuth.hu

[36-1] 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55



Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Romsics Ignác
Alapító főszerkesztő: [Papp Gábor]
Szerkesztők: Györfly Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Bahurek Gabriella
Korrekktor: Török Mária
www.historymagazin.hu

ELŐFIZETÉS

belföldre és régebbi számok

vevoszolgalat@kossuth.hu
Fejtő Ferenc Könyvesbolt [36-1] 888-9120
Örkény István Könyvesbolt [36-1] 782-1712
Toldy Ferenc Könyvesbolt [36-1] 225-8400
A digitális lapszámok megvásárolhatók
és előfizethetők: www.digitalstand.hu,
www.dimag.hu, iPad, iPhone: Újságosstand

külföldre

Color Interpress Kft.
[36-1] 243-9232
e-mail: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS



LifeTime Media Sales House
1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 75/A.
Tel.: [36-1] 316-4556
email: erteakesites@lam.hu

Készült az Ipress Center Central
Europe Zrt.-ben, 2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Peter Krumholz
vezérigazgató
[36-27] 518-990

ISSN 2062-5200

A brük kiadás főszerkesztője: Rob Atter;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall



Immediate Media Co Ltd
Chairman – Eckart Bollman
Deputy Chairman – Peter Philipp
CEO – Tom Bureau
Director of International Licensing and Syndication – Tim Hudson
International Partners Manager – Anna Brown

BBC Studios, UK publishing
Director of Editorial Governance: Nicholas Brett
Director of Consumer Products and Publishing: Andrew Moultrie
Head of Publishing: Mandy Twiss
UK Publishing Co-ordinator: Eva Abramik
UK Publishing@bbc.com
www.bbcstudios.com

Licenceltulajdonos:
BBC Worldwide Limited, 101 Wood Lane, London W12 7FA
A History- és a BBC-logó a British Broadcasting Corporation
bejegyzett védjegye.
© Immediate Media Company (Bristol/London) Limited.
Minden jog fenntartva. A magazin tartalma szerzői
jogvédelem alá esik.

Írjon nekünk!

e-mail:

bbchistory@kossuth.hu

postacím:

Levelek, BBC History
1327 Budapest, Pf. 55



Az erdélyi fejedelemség születése

„Az igazság ellenében szenvedő” ember „ott keres segítséget, ahol talál”, magyarázta Szapolyai János a szultánnal kötött szövetséget. A magyar trónra áhító külföldi dinasztiák, a széthúzó magyar nagyurak és a török hódítás szorításában – derül ki **Romsics Ignác** írásából – jött létre a megosztott Magyarország, benne a Portától függő Erdélyi Fejedelemséggel

A MOHÁCSI CSATAVESZTÉS utáni másfél évszázadban Magyarország erőforrásainak és energiáinak jelentékeny részét a törökök elleni védekezés emésztette fel. Bár Szulejmán szultán és főcserege 1526. október elejére nemcsak Budát és környékét, hanem az ország más területeit is elhagyta, a Dráva és a Száva közének

keleti felében, az ún. Szerémségben jelentős katonai erőket hagyott hátra. Ez azt jelentette, hogy az Eszék és a Tittel közötti mintegy 100 kilométeres résen át, amely mögött sem természeti akadályok nem tornyosultak, sem végvárak nem épültek, bármikor újra felvonulhatott Buda és az ország más belső területei ellen. Ezt annál is inkább megtehetette, mert az egymással

civakodó magyar nemesi csoportokat a mohácsi csatavesztés sem térítette jobb belátásra. A meg egyezni nem tudó pártok két királyt választottak. Az országgyűlés, amelyet a köznemesség dominált, Szapolyai János erdélyi vajdát, az ország egyik legnagyobb birtokosát, II. Ulászló magyar és cseh király, valamint I. Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem rokonát állította az ország élére. Koronázására 1526. november 11-én került sor Székesfehérváron.

Szapolyai remélte, hogy a Habsburg-dinasztia, amely 1463 óta több örökösödési szerződést is kötött a magyar uralkodókkal, megelégszik számos egyéb európai birtokával, és tudomásul veszi Szent István országának elvesztését. Ennek érdekében még az özvegy királynét, Máriát is hajlandó lett volna oltár elé vezetni. Feltevésében azonban csalódnia kellett. Kérőit Bécsben kikoszorúzták, s egy kicsiny, de befolyásos bárói öszvegy között december 17-én Ferdinánd osztrák főherceget és cseh királyt – Mária és V. Károly német-római császár testvérét – hívta meg a magyar trónra. Erre, valamint a Jagellók és a Habsburgok közötti 1506-os és 1515-ös családi szerződésekre hivat-

kozva 1527 nyarán I. Ferdinánd 10–15 ezer fős serege élén betört Magyarországra, és szeptember 27-én megsemmisítő vereséget mért a Tokajig hátráló Szapolyai hadaira. Ezt követően a magyar rendek november 3-án őt is királlyá koronázták. 1528 tavaszára csaknem az egész ország Ferdinánd ellenőrzése alá került.

Erőforrásainak és híveinek jó részét elvesztvén Szapolyai Lengyelországra

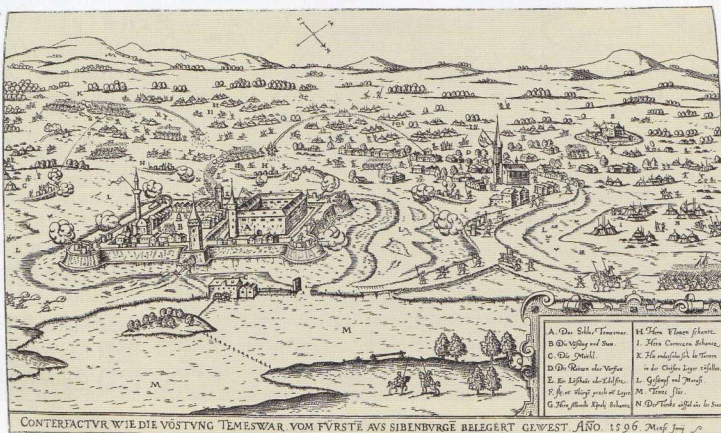
Azt persze, hogy a szultán önzetlenül segíti, Szapolyai a legnagyobb jóindulattal sem gondolhatta. Az út, amelyre lépett, sejtetően nem a függetlenség, hanem a függőség irányába vezetett, ahogy ezt a mohácsi csataterén lezajlott 1529. nyári találkozójuk külsőségei – mindenekelőtt Szapolyai kézsokója – jelezték is. Másrészt Ferdinánd legyőzése sem ekkor, sem 1532-ben nem sikerült. A közelgő tél,

amely az utánpótlási vonalak elvá-gásával fenyegetett, mindkét esetben visszavonulásra kényszerítette a török hódítókat. A nyugat-dunántúli Kőszeg hősvédőinek köszönhetően, akik hetekre feltartóztatták, 1532-ben Szulejmán még Bécs falaiig sem jutott el. Lehetséges persze, hogy nem is nagyon akart, hiszen V. Károly vezérletével ekkor

legalább olyan erős – mintegy 100 ezres – birodalmi sereg táborozott a város körül, mint amilyen az övé volt.

Pártoskodó nemesek

Bár ezek a hadjáratok nem a Magyar Királyság, hanem Bécs elfoglalását célozták, a valóságban mindkét alkalommal a fel- és visszavonulási területként használt Dunántúl szenvedett és pusztult. És ez történt a két hadjárat között is, amikor Ferdinánd hadai vívták és foglalták el Szapolyaitól az észak-dunántúli várakat: Esztergomot, Visegrádot és Vácut. Sőt 1537-ben is, amikor Ferdinánd végre a törökök ellen indult, ám 30–35 ezer fős hadai katasztrofális vereséget szenvedtek Eszék-nél. Amikor néhány évvel később, 1553-ban Hans Dernschwam felső-magyarországi vállalkozó – egyidőben a Fuggerek magyarországi telepeinek helyettes vezetője – Konstantinápolyba menet és onnan jövet átutazott az országon, a Dunántúl egyes részein és a Dráva mentén óriási pusztulást tapasztalt. A valaha oly „szép, sík és termékeny” táj a Lajos király halálát követő években – írta – „annyira sivárá,



Temesvár török kézen egy 1596-os rézmetszeten A TÚLOLDALON: Buda 1541-es bevételének egy török miniatúráján

menekült, és – elsőként a magyar uralkodók közül – a törökökkel lépett szövetségre. Az 1528. január 27-én megkötött isztambuli szerződésben Szulejmán elismerte Jánost Magyarországi királynak, és katonai segítséget ígért számára. Ezzel az egyezményvel Szapolyai – I. Ferenc francia királyhoz hasonlóan – a keresztény szolidaritás elé helyezte államának és saját magának az érdekeit. „A török – magyarázta lépését – sok okból sosem fogja tűnni” nagy riválisának, V. Károly császárnak a testvérét a „szomszédságában”. Másrészt – tette hozzá – az „előkelő helyzetből mostoha viszonyok közé zuhanó” és „az igazság ellenében szenvedő” ember „ott keres segítséget, ahol talál”. Kezdetben úgy tűnt, hogy útkeresése sikeres lesz: a török segélycsapatokra támaszkodva az év második felében a Tiszántúl nagyobb részét visszafoglalta Ferdinándtól, sőt útban Bécs felé 1529-ben Szulejmán Budáról is kiűzte a német zsoldosokat, és pártfogoltja kezére adta a várost.

HABSBURG MONARCHIA

- Magyar Királyság
- Egyéb Habsburg-birtokok



A három részre szakadt Magyarország
a 16. század közepén

elvadulttá vált, hogy a rablók, martalócok és hajdúk a fűben, a bokrok tövében és a nádasokban el tudnak rejtőzködni. [...] Mindenféle romos, üszkös falvakat látunk, méghozzá nagy számban; egyeseknek még a helye is alig kivethető.”

A két király vetélkedése a magyar rendeket is megosztotta, és sokakat készítetett akár többszöri pártváltoztatásra. Ennek egyik gyakori oka a bizonytalanság, valamint az információ és a tapasztalat hiánya volt. A másik pedig a haszonelvűség, vagyis a vélt vesztéstől való elpártolás, illetve a várható győztes mellé állás, s ennek révén az ellentáborhoz tartozók javaiból való részesedés reménye. Ugyanakkor akadnak olyan, az ország érdekeit szem előtt tartó államférfiak is, akiket új felismerések és felelősségérzetük készítettek álláspontjuk megváltoztatására. Az utóbbiak közé tartozott II. Lajos titkára, majd diplomatája és kancellárja, a horvát származású és Észak-Itáliában tanult Brodaries István. Miután a mohácsi csatából szerencsésen megmenekült, Brodaries előbb Bécsbe ment, ahol a Habsburgok szolgálatába állt, majd közelről látván Ferdinánd politikáját, melynek tengelyében nem a törökök, hanem

a riválisa elleni harc állt, Szapolyaihoz csatlakozott, s az ő híveként törekedett a két fél ellentéteinek elsimítására és az ország erőinek egyesítésére.

Brodaries, Szapolyai és a király párthívei közül többen úgy gondolták, hogy a „pusztuló haza” megmentése érdekében „bármiféle hitetlen népséggel”, így a törökökkel is össze lehet, sőt kell fogni. Ennek indokai között hangsúlyos helyet foglalt el a németekkel, illetve a Habsburgokkal szembeni bizalmatlanság. A törökpárti magyar főpapok és főnemesek nemcsak abban kételkedtek, hogy a „német” meg tudja menteni Magyarországot, hanem abban is, hogy meg akarja. Azt viszont, hogy Magyarország fölötti uralomra tör, sokan feltételezték: „a magyarság nagyobb része – adott hangot e véleménynek Frangepán Ferenc kalocsai érsek Ferdinánd királyhoz küldött 1537-es levelében – inkább kiteszi magát a legnagyobb veszedelemnek, a török hatalmának, mintsem akarata ellenére német igába hajtsa a nyakát”.

A Ferdinánd és János közötti vetélkedés 1538-ig tartott. Ekkorra mindkét fél belátta, hogy egyrészt nem elég erősek

egymás legyőzéséhez és az ország egészének birtokba vételéhez, másrészt viszálykodásuk az ország pusztulásával jár, és a törökök malmára hajtja a vizet. Ezért beszüntették a háborúskodást, és február 28-án megkötötték a törökök miatt titokban tartott váradai szerződést. A kialakult *status quo* alapján ebben felosztották egymás között az országot. A megosztottságra ugyanakkor nem végleges, hanem János haláláig tartó átmeneti állapotként tekintettek. Ezt követően a Szapolyai által ellenőrzött keleti területeket is megkapta volna Ferdinánd, aki János esetleges utódait hercegi címmel és tekintélyes birtokokkal kárpótolta volna.

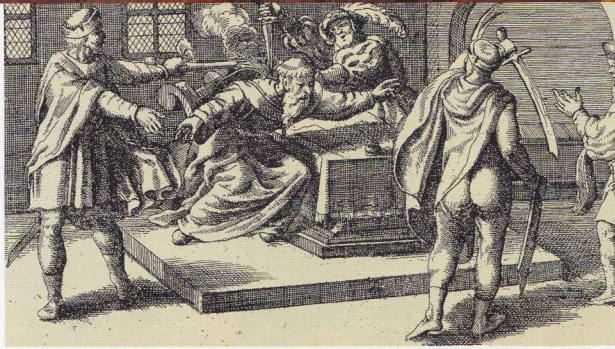
Könnyeiből azonban valamilyen megállapodni, mint azt be is tartani. Az 51 éves Szapolyai a következő évben feleségül vette a 20 éves lengyel királyleányt, Izabellát, aki 1540 nyarán egészséges fiúgyermekkel ajándékozta meg. Néhány héttel ezután Szapolyai meghalt, ám halála előtt megeskette híveit, hogy a váradai egyezmény előírásai ellenére fiát királyuknak ismerik el. A Szapolyai-párt vezérének, a horvát származású Utyeszenics György váradai püspöknek, közismertebb nevén György barátnek vagy Fráter Györgynek az irányí-

tásával 1540. szeptember 13-án ez meg is történt. A magyar országgyűlés, amely utóljára gyűlt össze a Rákos-patak mezején, királlyá választotta a cse-csemő János Zsigmondot, akit II. Jánosként (1540–1571) a szultán is elismert Magyarország választott uralkodójának. Ferdinánd viszont – teljes joggal – szerződésszegésnek fogta fel a királyválasztást, és azonnal ostrom alá vette Budát, ahol Izabella, gyermeke és híveik jó része tartózkodott.

1540 őszén, majd 1541 tavaszától újfent két magyar király katonái ölték egymást Buda falainál. Ez kiváló ürgyget szolgálta: Szulejmán számára, hogy ismét nagy haddal vonuljon Magyarországra. Bár a várvédők és a „felmentő” török csapatok tönkreverték az ostromló hadakat, Szulejmánnak ezúttal esze ágába se jutott, hogy a menekülőket üldözöbe vegye, és Bécsset megostromolja. Ehelyett Budát foglalta el – csellel és kardcsapás nélkül. Augusztus 29-én – a mohácsi csata 15. évfordulóján – táborába hívatta a cse-csemő János Zsigmondot és a Szapolyai-párt vezetőit, akiket egyszerűen lefogattak. Izabellát ugyanakkor arra kényszerítette, hogy megnyitassa a város, majd a királyi urak így megmenekültek a lefejezéstől, Izabella királyné és fia pedig elindulhattak Lippára, ahonnan a rájuk bízott Erdélyt és Tiszántúlt kormányozhatták évi 10 ezer forint adó megfizése fejében. Az ország középső része Budával együtt közvetlen török irányítás alá került, míg az ettől nyugatra és északra fekvő területeket Bécsből kormányozták. A Magyar Királyság ezzel három részre szakadt, s ez az állapot mintegy másfél évszázadra állandósult.

Török terjeszkedés

A következő évtizedek török politikájának egyik fő törekvése a Nándorfehérvártól Budáig tartó, kezdetben keskeny éknek a tágítása volt minden irányban. Ezek során számos magyar erősség került ellenséges kézre: Siklós, Pécs, Pápa, Vác, Esztergom, Tata és Székesfehérvár már 1543-ban; Visegrád, Nógrád és Hatvan 1544-ben; Becskerek, Nagylak, Csanád és Lippa 1551-ben; Temesvár, Szécsény, Gyarmat



Fráter György meggyilkolása

és Drégely 1552-ben, Gyula és Szigetvár 1566-ban. Ezekkel a foglalásokkal alakult ki az a talpára állított háromszöghöz hasonlítható, a keleti és a nyugati Magyar Királyság közé ékelődött területrészt, amelyet Hódoltságnak nevezünk.

Az 1526 és 1566 közötti török hadjáratok bebizonyították, hogy az Oszmán Birodalom terjeszkedésének északnyugati határa nem terjed túl a Dunántúlon. Mivel a kis-ázsiai területekről összegyűjtött csapatok felvonulása magyar területre önmagában három hónapot vett igénybe, s az útviszonyok, az időjárás és az utánpótlási nehézségek miatt a tél beállta előtt vissza is kellett érkezniük a biztonságos balkáni régióba, Bécs vagy más északi erősség ostromára csak néhány hetük maradt. Ezért az útjukba eső kisebb magyar várak akár néhány napos védekezése is áthúzhatta számításukat. Ugyanakkor az is kiderült, hogy nyugateurópai lekötöttségeik miatt a Habsburgok nem tudnak, de talán nem is akarnak elegendő erőt küldeni a magyar területek felszabadítására és a szétszakított ország-részek egyesítésére. Ezért és a Porta ázsiai lekötöttsége miatt a két birodalom többször békét kötött egymással. Először, 1547-ben még csak 5 évre, 1562-ben 8 évre, az 1568-as drinápolyi békében viszont már meghatározatlan időre. A Habsburg-uralkodók – 1547-ben és 1562-ben Ferdinánd, 1568-ban Miksa – ezekben a szerződésekből vállalták, hogy a kezükben levő magyar országrész feletti uralom zavartalan gyakorlásáért évi 30 ezer forintnyi adót fizetnek a Portának, s ugyanakkor elismerik, hogy az ország régi területének közel 40 százalekára, vagyis mintegy 120 ezer négyzetkilométerre kiterjedő Hódoltságban a szultán fennhatósága érvényesül.

A drinápolyi békehez szorosan kapcsolódott az 1538-as váradi szerződés szellemében fogant 1570-es speyeri egyez-

mény, amelyben János Zsigmond lemondott a magyar királyi koronáról, Miksa pedig elismerte, hogy a Magyar Királyság részének tekintett Erdély és a hozzá csatlakozó tiszántúli Részek (Partium) felett fejedelemsként János és utódai uralkodnak. A két fél megfogadta, hogy török

támadás esetén kölcsönös segítséget nyújtanak egymásnak. Ezen túlmenően János király ígéretet tett arra is, hogy fiúörökös híján Erdély visszaszáll a magyar uralkodóra, vagyis a Habsburgokra. Bár ez utóbbi kikötést az erdélyi rendek nem tartották be, a szerződés mintegy két és fél évtizedre rendezte a Magyar Királyság és a jogi értelemben ekkor megszületett Erdélyi Fejedelemség viszonyát. A Szapolyai-féle keleti Magyar Királyságnál a fejedelemség kapcsolt részeivel együtt is kisebb, a középkori Erdélynél azonban jóval nagyobb területre, közel 100 ezer négyzetkilométerre terjedt ki.

A drinápolyi békének és a speyeri egyezménynek köszönhetően a következő két évtizedben viszonylagos béke honolt Magyarország mindhárom szegletében. A Hódoltságban, amely az Oszmán Birodalom integráns részévé vált, berendezkedtek a törökök, a keleti részekben pedig kialakult az Erdélyi Fejedelemség. Bár Fráter György, aki a gyermek János Zsigmond helyett 1551-es haláláig helytartóként igazgatta az országrészt, még átmenetinek tekintette a megosztottságot, egyre inkább valószínűnek látszott, hogy az tartós lesz. A Porta eltökéltsége és katonai erejének nagysága mellett ebbe az irányba mutattak a magyar vezetők ellentétei és a bécsi udvar kötelezettségvállalásának korlátozottsága is.

A kiépülő új állam fejét ugyan az országgyűlés választotta, ám a szultán erősítette meg hivatalában, sőt többnyire a megfélebezhetetlen jelölés is tőle érkezett. Az 1571 és 1711 között uralkodó 18 erdélyi fejedelem között természetesen nagy különbségek mutatkoztak. Kiváló politikai érzékkel megállt államférfiak és a törökök kegyét kereső helytartók egyaránt akadtak közöttük. Kétségtelen, hogy Báthory István és Bethlen Gábor az előbbieket, Apafi Mihály inkább az utóbbiak közé tartozott. ■



Báthory István, a reformer fejedelem

Viszonylag alacsonyabb polcról emelkedett a csúcsra és lett Erdély fejedelme, Lengyelország példaadó királya. Bár mindkét trónon ingatag örökséget vett át Báthory István, reformjaival és rendíthetetlen hivatástudatával kívül-belül megerősítette országai helyzetét, fejti ki **Horn Ildikó**

SOMLYÓI BÁTHORY ISTVÁNT (1533–1586) a lengyelek a három legnagyobb királyuk közé sorolják, és az erdélyi fejedelmek közül is csak Bethlen Gábot hasonlíthatjuk hozzá. Nem büszkélkedhetett királyi ősökkel: egy dúsgazdag familia szegényebb ágának sarjaként született 1533. szeptember 27-én, a legkisebb, nyolcadik gyermekként. Már egyévesen elvesztette apját, idősebb Báthory István erdélyi vajdát, és a család másfél évtizedig a talpon maradásért küzdött. Ekkor még semmi nem vetítette előre a fényes karriert, és Báthory kortársai később is sokszor főleg a szerencse szerepét hangoztatták sikerei kapcsán. De, amiket pusztán a Fortuna kegyének láttak, valójában Báthory István olyan erősségei és erényei voltak, amelyek magasan a kortársai fölé emelték. Azzal a ritka képességgel rendelkezett, hogy mindenkitől és mindenből tanulni tudott, s még a sorcsapásokban is meglátta a lehetőségeket.

Példaképek és sorsformáló események

Báthory István erősen hitt a személyes példa erejében, ezért környezetének sokat beszélt életének kulcspillanatairól, a fejlődésére nagy hatást gyakorló személyekről és eseményekről. Élete első évtizede legmeghatározóbb figurájának özvegy édesanyját, Telegdy Katalint tartotta, aki négy-négy fiába és lányába belenevelte az erős katolikus hitet, a szigorú fegyelmet és az egymás iránti mély, összetartó szeretetet.

Az apafigurát távoli rokona, Várday Pál esztergomi érsek és királyi helytartó jelentette, akinek pozsonyi udvarába a kis István 1543-ban, tízévesen került. Az akkor már hatvan körül járó főpapot szinte kifogyhatatlan energia, nyitottság, adakozó és vig természet jellemezte. A kis István itt ismerhette meg, hogy egy államférfinak mennyire összetett feladatköre van: a diplomáciától a gazdasági, pénz- és hadügyeken át a szervezőmunkáig sok mindennek kell értenie. Szintén itt látott először egy pezsgő reneszánsz udvart, képzett humanista titkárokkal, katonákkal, olaszokkal, népes zenekarral.

Ezekben az években szembesült az oszmán hódítás brutális valóságával is:

éppen 1543-ban foglalták el a törökök az érsekség székhelyét, Esztergomot és egy sor jelentős várat, de még Buda elvesztésének a sokkhatása is erősen érződött. Ezek az élmények, még ha nem is mindent érthetett, meghatározó szerepet töltek be a 10–13 éves Báthory szocializációjában, normarendszerének kialakulásában. Ekkori önmagát később komoly, minden iránt érdeklődő, koraérett gyermekként jellemezte. Visszaemlékezése szerint Várday is így ajánlotta őt I. Ferdinánd figyelmébe: „Felső uram, íme egy gyermek, aki azt kívánja, hogy úgy bánjanak vele, mintha már igazi férfi lenne.”

Kamaszkorában két Habsburg-uralkodó, I. Ferdinánd és V. Károly gyakorlta rá a legnagyobb hatást. Ferdinánd mellett négy évig teljesített apródként személyes szolgálatot, és a király munkamorálja, számos erénye később Báthory uralkodói *ars poeticá*jába is beépült. V. Károllyal csak egyszer, 15 évesen, az augsburgi birodalmi gyűlésen beszélgethetett. Kristóf bátyja azonban a császár udvarában szolgált ekkoriban, és az ő elbeszélései is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Báthory V. Károlyt tekintette uralkodói példaképének. Báthory nevelteté-

férjéhez, Francesco Gonzaga mantovai herceghez kísérte. Az út során főleg Velence és Padova egyeteme nyűgözte le. Húsz évvel később itt taníttatta egyik unokaöccsét, az ifjabb Istvánt, és hivatalnokait előszeretettel választotta ki az egyetem volt diákjaiból. Emiatt sokszor felbukkan az a téves nézet, hogy ő maga is Padovában tanult. Neveltetése 17 évesen, 1550 végén fejeződött be, amikor vissza is tért erdélyi birtokaira. De a tanulást, ismeretei bővítését sohasem hagyta abba. A gyulafehérvári udvarban saját kérésére ő is részt vehetett János Zsigmond nevelőjének, Albertus Novocampianus lengyel humanista tudósna a tanóráin. Széles körű műveltségét azonban nem az iskolapadban, hanem fogságban szerezte, amikor az erdélyi politikán felbőszült II. Miksa császár a Bécsbe követként érkező Báthoryt bebörtönöztette. A két évre nyúló bécsi raboskodás nagy részét az ifjú diplomata végül a császári könyvtárban tölthette. Egész életében szenvedélyes olvasó és könyvgyűjtő maradt, később alattvalói is megtanulták, hogy uruknak nem fegyvert vagy paripát, hanem könyvet érdemes ajándékozni. Bár ez néha visszaütött, mert ha a könyv túl jónak ígérkezett, a király egyszerűen faképnél hagyta az ajándékozót.

A harcászat alapjait Báthory még apródként sajátította el, de az igaz vitézlő iskolát az 1560-as években, a Habsburgok és János Zsigmond között zajló északi várháborúk jelentették, amelyekben Báthory meglehetősen változó szerencsével vett részt. Ekkor kezdte tudatosan követni a hadtudomány elméleti és a technikai újdonságait.

A kezdetben igencsak lobbánkony természetű, önfejű és makacs ifjú a gyulafehérvári udvarban, majd a váradi kapitánysága alatt ismert meg a politikai intrikákat és az oszmán gondolkodásmódot. Erdélyi politikusként is eleinte inkább Habsburg-párti volt, de szembe-sülve álláspontja negatívumaival, lassacskán átkerült a politikai paletta másik oldalára: Erdély önállóságát és az oszmán függés fenntartását vallotta járható, de kényserű és ideiglenes útnak. Mivel János Zsigmondnak nem volt utódja, a hatvanas évek közepétől már tudatosan készült az uralkodói feladatokra.



1581-es lengyel garas a király és fejedelem arcképével
A TULÓDLALON: Báthory lengyel királyként
Psków 1581–1582-es ostroma idején,
Jan Matejko festményén

sének színhelye, a bécsi udvar, már igazi nemzetközi közeg volt, ahol főleg latin, spanyol, olasz és német szót hallott. Itt részesült rendszeres iskolai képzésben is, azokon a napokon, amikor nem teljesített udvari szolgálatot.

Ifjúkorának csúcspontját a nyolc hónapos itáliai útja jelentette. 1549 őszén ő is helyet kapott abban a fényes kíséretben, amely I. Ferdinánd leányát, Katalint leendő



Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása 1541–1571 között

állt. A fejedelem gondoskodott a színvonalas politikai utánpótlás biztosításáról és az első vonal mögötti tisztségviselők átgondolt kiválasztásáról is.

A belpolitikai konszolidációt szolgálta a nagy vitákat és nyugtalanságot kiváltó vallásügy rendezése is. Az 1571 szeptemberében kibocsátott cenzúrárendelettel és a vallási innovációt tiltó törvényekkel megfékezte a szentháromság-tagadó gondolatok terjesztését és minden további radikális hitújítást. A cenzúrárendeletnek hosszú távon egyébként pozitív hatása lett, a világi témájú népszerű kiadványok számának növekedése és az olvasóközönség kiszélesedése miatt a század utolsó harmada a művelődés aranykora köszöntött be. Báthory valláspolitikájában arra törekedett, hogy a törvényben elismert irányzatok szilárd felekezeti keretek között egyházzá szerveződjenek. A toleranciára fejedelmi esküje kötelezte, de éppen a saját személyes hitének gyakorlásához nem voltak meg a törvényes keretek, mert az 1566-os országgyűlés tévelygésnek nyilvánította a katolikus tanítást. Ezt bolygatni politikai öngyilkosság lett volna, de Báthory már ekkor kereste a lehetőségeket a Szentszékkal való kapcsolat kiépítésére és a jezsuiták Erdélybe telepítésére. Mindezt lengyel királyként sikerült is elérnie.

Gazdasági téren a fejedelem nem örökölt rossz állapotokat. Az eladományozott kincstári birtokok visszavételével, a só- és nemesfémbányák gondosabb kezelésével, valamint egyes árucikkek fejedelmi monopóliummá tételével tovább tudta növelni a bevételeit. A külpolitikában viszont számos teendő várt rá. Diplomáciája elsősorban arra irányult, hogy megtörje az ország nemzetközi elszigeteltségét, és ellensúlyozni tudja az oszmán befolyást, anélkül, hogy engedne a Habsburg integráló törek-

Az országépítő fejedelem

Amikor Báthory Istvánt 1571. május 25-én fejedelemmé választották, az erdélyi rendek eldöntötték, hogy nem hajtják végre a nemrég ratifikált speyeri egyezményt, és nem egyesítik Miksa jogára alatt Magyarországot, magukra zúdítva ezzel az Oszmán Birodalom haragját. Báthory viszont folyamatos gesztusokra és diplomáciai lépésekre kényszerült, hogy megőrizze a szerződés nyújtotta előnyöket: a Habsburgokkal való békét, a garantált határokat és az állam nemzetközileg elismert státuszát. Erőfeszítései felemás ered-

ménnyel jártak, uralkodása első öt évében többször is ki kellett védenie a megbuktatására törekvő Miksa császár és bábja, Bekes Gáspár akcióit.

Báthory rögtön fejedelemmé választása után hozzálátott uralmi rendszerének gyors ütemű kialakításához. Ennek legfontosabb része egy új, hozzá lojális politikai elit megteremtése volt, amit viszonylag gyorsan és különösebb tisztogatás nélkül tudott véghez vinni. Hatalmi bázisát három, jól elkülönülő csoport alkotta: a kimagasló műveltségű, Padovában és Wittenbergben tanult hivatalnokréteg, a tapasztalt katonai vezetők és az abszolút megbízható politikusok köre, amely a tágabban vett Báthory-rokonságból, illetve a velük bizonyítottan lojális főnemesekből

Kronológia Erdély uralkodói



Szapolyai János Zsigmond
1541–1571



Báthory István
1571–1586



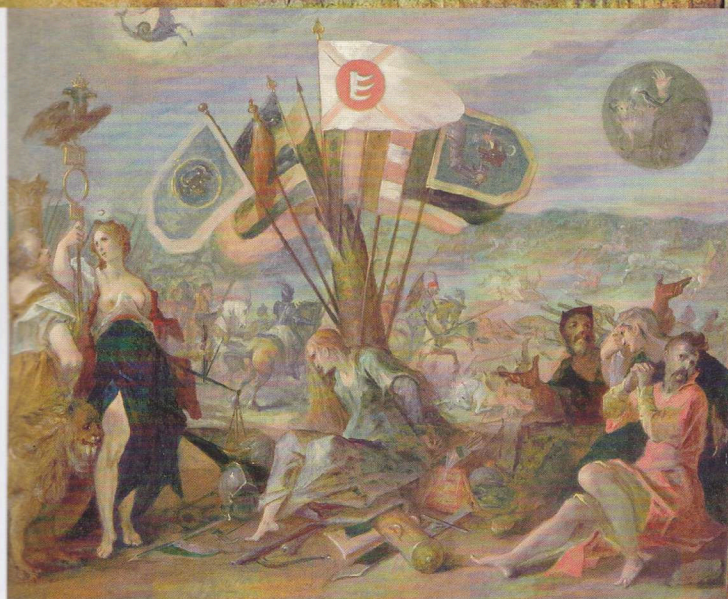
Báthory Zsigmond
1588–1602,
megszakításokkal



Báthory András
1599



Vitéz Mihály vajda,
1599–1600



Hans von Aachen: A török háború allegóriája című, 1603-as festménye. Középen a Vitéz Mihály és Basta által legyőzöttek zászlói, a jobb szélén erdélyi hadifoglyok erdélyi szimbólumok alatt, balra Diána istennő tart egy lándzsát a kétfejű birodalmi sassal, a háttérben az 1601-es, a császáriak Báthory Zsigmond felett aratott döntő győzelmét hozó goroszlói csata

véseknek. Kezdetben Franciaországban látta az ideális partnert, különösen, amikor a Jagelló-ház fiági kihalása után 1573-ban a francia király öccse, Valois Henrik került a lengyel-litván állam trónjára. A fejedelem szerint egy francia-lengyel-erdélyi dinasztikus alapokon nyugvó szövetségrendszer a Habsburgokkal és a szultánnal szemben egyaránt megerősítette volna mind Henrik, mind Báthory pozíciót. A tárgyalások jól haladtak, de IX. Károly váratlanul elhunyt, Henrik pedig faképnél hagyta a lengyeleket, hogy elfoglalhassa a francia trónt, így a terv végül meghiúsult.

Az újabb lengyel interregnum alatt viszont Gyulafehérvárra is befutott egy váratlan ajánlat: a Zborowski fivérek, akik már Henrik lengyel királlyá választá-

sában is főszerepet játszottak, meghívták Báthory Istvánt a lengyel trónra. A fejedelem a teljesen esélytelen jelöltek közé tartozott, de a bécsi udvar, mint minden más riválisát, őt is igyekezett ellehetetleníteni. Erre a korábbi akciói miatt bécsi emigrációba kényszerült Bekes Gáspárt használták fel, aki a császár támogatásával csapatokat toborzott Magyarországon, és 1575 júniusában Erdélyre tört. A vállalkozás azonban csúfos kudarcba fulladt, az 1575. július 8-án, Kerelőszentpálnál vívott csatában a fejedelem legyőzte Bekes hadait. Sikerét lengyel hívei olyan ügyesen aknázták ki, hogy – bár az első fordulóban csak fél szavazatot kapott, és egyedül IV. Iván orosz cárt tudta megelőzni – a sajátos lengyel viszonyok miatt mégis Báthory fejére került a korona.

Erdély geopolitikai helyzetéről

„Mi, Somlyói Báthory István, Erdély vajdája és a székelyek ispánja stb. A jelen irat tartalmánál fogva tudtára adjuk mindenkinek, akiket illet. Mikor a felséges néhai fejedelem úr, a boldog emlékeztető stb. Második János [Szapolyai János Zsigmond] az isteni gondviselés rendelkezéséből a világból eltávozott és mi a legjobb és legnagyobb Isten akaratából és rendelkezéséből ennek az országnak, Erdélynek stb. összes karai, rendjei és nemzetségei egyhangú akaratából és egyetértéséből a tartomány kormányzására az őhelyébe választattunk és felemeltettünk, és figyelembe véve, hogy ez a tartomány a földkeresség két leghatalmasabb uralkodója közé van helyezve és az emberi erőttől, valamint a segítségtől egészen meg lévén fosztva, másképpen nem lehet megőrizni és kormányozni, mint úgy, hogy mindkét császár kezét elnyerjük (ami az Úr jónak látja) a magunk számára, minden időben és minden örökkel hivatalunknál fogva arra törekedtünk, hogy ennek a tartománynak minden jövedelmét és erejét arra fordítsuk, hogy az egyik császárt engedelmességgel, a másikat pedig adománnyokkal és behódolással megnyerve magunknak, a tartomány a külső ellenségtől a lehető legbiztonságosabban és nyugodtabban, minden veszélytől sértetlen maradjon, hogy ennek a nyomorult nemzetségnek a maradékai, akik a balszerencse annyi hullámán és viharában hanyódtak, a nyugalom és a béke révén találjanak, hálát adhassanak a legjobb és legnagyobb Istennek, és övéik közt tisztességes, békés életet élhessenek. Bárcsak az ország valamennyi főura, mágnása és nemese, akik megválasztottak, hasonló lelkiületet, gondot és buzgalmat – mint ahogyan az kötelességük volt – tanúsítanak, különösen a béke és a nyugalom megőrzése érdekében, irántunk kormányzásunk további ideje alatt, okulva sok ország és birodalom példájából, hogy a belviszály mennyi bajt szül még a biztonságos helyen lévő tartományokban is, hát még ebben, ahol még megmukkanni is veszélyes lehet, lázongani annál inkább.”

Báthory István [1575]



Giorgio Basta
kormányzó,
1602–1603



Székely Mózes
1603



Bocskai István
1605–1606



Rákóczi Zsigmond
1607–1608



Báthory Gábor
1608–1613



erősen befolyásoló időjárás és földrajzi viszonyait. Megfeszített munkával és reformok sorával másfél év alatt sikerült olyan helyzetbe hoznia az országot, hogy eséllyel szállhatott harcba Livónia visszaszerzéséért, amelyre koronázásakor esküt is tett. Báthory reformjai az igazságszolgáltatásra, a hadügyekre és a gazdasági életre terjedtek ki. Az átfogó bírósági reform 1578-ban született meg, és eredményként a bíraskodás sokkal gyorsabb és hatékonyabb lett, függetlenedett a helyi politikai erőktől, sőt pár évtizedre visszaszorult az igazságszolgáltatást addig teljeszen átszövő korrupció is.

A hadsereg reformja már Báthory uralkodásának elején, a királyi testőrség átalakításával megkezdődött. Ezt követte 1578-ban a modern gyalogság létrehozása, előbb jobbágy-, majd nemesi gyalogezredek felállításával. A székel mintára átszervezett kozákságot a határvédelemben lehetett felhasználni a tatárok ellen. Megindult a lovasság korszerűsítése és a tüzérség megszervezése is.

Báthory nagy összegeket fordított jó hírű pattantyús mesterek és hadmérnökök alkalmazására. Saját maga is rendkívül képzett volt ezen a téren, követte és rögtön bevezette a

haditechnikai újításokat. Emiatt számos kortársa, köztük IV. Iván cár is úgy hitte, hogy személyesen ő találta fel a tüzérséget által használt, a térségben addig ismeretlen gránátokat, gyújtó- és vetőbombákat.

Báthory sikereinek kulcsa a pénzügyi reform volt. Trónra lépésekor üres kincs-

A lengyelek és litvánok nagy királya

Közel kétévtényi interregnum és kemény választási küzdelem után, 1576. május 1-jén a negyvenhárom éves Báthory István feleségül vette a nála tíz évvel idősebb Jagelló Annát, és mindkettőjüket lengyel királlyá koronázták. A valódi hatalom természetesen egyedül Báthory kezében összpontosult, de az első hónapokban, részben az elhamarkodott cselekedetei, részben pedig a Habsburg- és az orosz politika ellenséges lépései miatt igencsak ingott alatta a trón. 1576 októberében azonban Miksa császár elhunyt, és hívei kénytelen-kelletlen sorra meghódoltak Báthorynak, majd 1577 decemberében a privilégiumaiért küzdő Danzig (Gdańsk) hosszan elhúzódo ellenállása is megtört.

A danzigi lázadás kezelése kudarc volt, de Báthory rendkívül sokat profitált

Báthory a gdański polgárok által felgyújtott olívai kolostor előtt egy 16. századi festményen – ez robbantotta ki a gdański konfliktust
JOBBRA: Lengyel királyi pecsétje és (lent) aláírása



Sigismundus Rex

belőle. A gyakorlatban szembesülhetett a királyi hatalom politikai és jogi korlátaival, a hadsereg szűkös problémáival, az anyagi alapok teljes hiányával és ennek okaival. Szintén fontosnak bizonyult, hogy személyesen megtapasztalhatta az északi területek sajátos, a hadakozást



Bethlen Gábor
1613–1629



Brandenburgi Katalin
(1629–1630) és kormányzóként,
majd fejedelemként (1630) **Bethlen István**



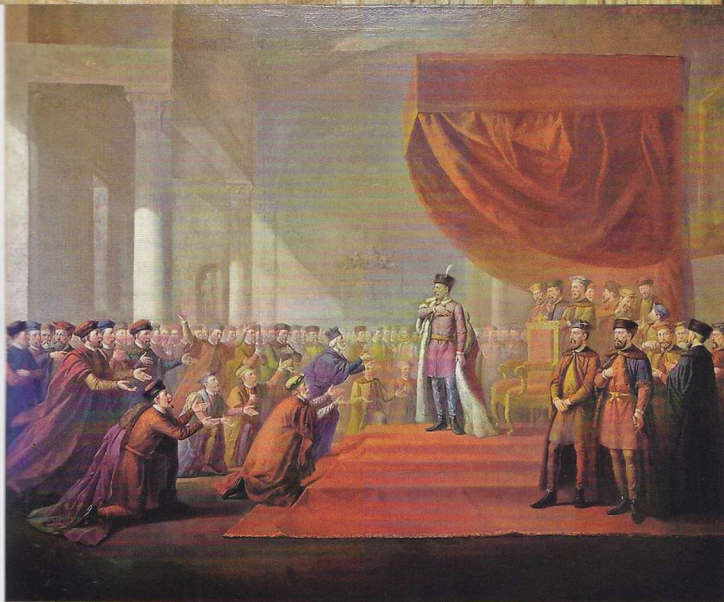
I. Rákóczi György
1630–1648
megszakításokkal



II. Rákóczi György
1648–1660,
megszakításokkal



Rhédey Ferenc
1657–1658



Vincas Smakauskas: *Báthory István megalapítja a vilnisi egyetemet,*
a neves litván festő 19. századi képe

tárat, óriási adósságokat örökölt. A két interregnum alatt a főnemesek elbirtokolták a királyi jószágokat, és az egyéb uralkodói jövedelmek is megcsappantak. A pénzverde újraindítása, a bányák és várnok szigorú felügyelete, a kereskedővárosok megadóztatása hosszú távon jelentős javulást hozott, de Báthorynak a háborúhoz a rendektől független és azonnal költhető jövedelem kellett. Tanulmányozta, hogy más országokban milyen adófajták léteznek. Így talált rá a német péktermékadóra. Mivel igazságatlannak tartotta a szegényeket még a kenyér megadóztatásával is sújtani, végül az alkoholra vetette ki a fogyasztási adót. Bevallása szerint maga sem számított ekkora sikerre: az alkoholadóból ugyanis ugyanannyi jövedelem folyt be, mint a várnokból, bányákból s a pénzverésből összesen.

Livónia, amelynek a visszafoglalásáért Báthory 1579-ben háborút indított, nagyjából a mai Észtországot és Lettországot felölelő területet jelentette. Értékét gazdasági fejlettsége, az egész évben hajózható kikötők, a borostyán és az Európa-faéhségét csillapító hatalmas erdőségek adták. A balti-tengeri kijáratért küzdő IV. Iván cár az ekkor már húsz éve zajló háborúban teljes nyereséres állt. Báthorynak az orosz túlerő mellett az éghajlat és a terep nehézségeit kellett leküzdenie. Télen az extrém hideg és fagy, olvadás után pedig a mocsárrá váló talaj akadályozta az előrejutást. Báthory az orosz létszámfölényt képzetesebb, kézi lőfegyverekkel és ágyúkkal felszerelt korszerű seregével, illetve egy sor haditechnikai újítás alkalmazásával egyenlítette ki. A terepviszonyok leküzdésére szállítható mobilhidakat alkalmazott, illetve az elfoglalt várak körül azonnal

megkezdte a minden évszakban járható fautak építtetését. A siker másik összetevője a jól megválasztott taktika volt. Báthory seregei a cár területére is behatolva azokat a várakat vették ostrom alá, amelyek a Livónia és Oroszország közötti összeköttetést biztosították. Ezzel nemcsak a felmentő sereg és az utánpótlás érkezését akadályozták meg, hanem saját országának védelmére kényszerítette IV. Ivánt. Az 1579 és 1581 között indított három nagy hadjárat teljes sikert hozott: Livónia visszatért a lengyel–litván államhoz. A cárt kizárták a balti kereskedelemről, így a térségben az orosz hegemonia kiépítése több mint száz évvel később következett be.

Eredményeinek köszönhetően Báthory a maga oldalára tudta állítani a korábban a Habsburgok lengyel királyságát támogató XIII. Gergely, majd V. Szixtusz pápát is, akik igyekeztek őt és országait bevonni a régóta tervezett törökellenes nemzetközi ligába. Báthory utolsó éveiben a jezsuiták erőteljes támogatásával a lengyel oktatási rendszer korszerűsítésén dolgozott, Vilniusban egyetemet alapított. Nagyszabású építkezéseket indított el és széles körű mecénási tevékenységet folytatott. Mindeközben erőt gyűjtött az újabb háborúkra: törökellenes haditerveket készített, és IV. Iván cár halála után az orosz trón elfoglalását sem tartotta lehetetlennek, ez ügyben a tárgyalásokat is megkezdte a Vatikánnal. Grandiózus tervei már nem valósulhattak meg, mert 1586. december 12-én, rövid szenvedés után elhunyt.

A sikerek titka és ára

Báthory sikereit számos más tényező mellett a személyisége és következetesen kialakított munkamódszerei eredményezték. Azok közé a koronás fők közé tartozott, akiknek megingathatatlan küldetésstudatuk, határozott vezetési koncepciójuk



Barcsay Ákos
1658–1660



Kemény János
1661–1662



I. Apafi Mihály
1661–1690



Thököly Imre
1690



II. Rákóczi Ferenc
1704–1711

és gondosan megkomponált uralkodói személyiségük volt. Még meg sem koronázták, de már megfogalmazta királyi *ars poeticáját* az ország határán őt üdvözölő küldöttség előtt: „Nem uralmi törekvések és nem a hatalomvágy vezetett engem Lengyelországba, hanem a predesztináció, a mindenható Isten akarata, azért, hogy nektek a sok zavar és egyenetlenség között segítségetek és támaszotok legyenek”

Platón, Erasmus, Machiavelli és mások művei alapján kialakított felfogása szerint a királynak az a hivatása, hogy országai érdekeit szolgálja szüntelenül és pihenés nélkül, akár az élete árán is. Feladata a belső bajok orvoslása, a határok védelme, a betolakodó ellenség kiűzése. Mivel ő viseli Isten földi képét, ezért a tökéletességre kell törekednie, mindenkinél jobban kell teljesítenie, és mindenki másnál bölcsebb és igazságosabb döntéseket kell hoznia. Minden alattvalója felett atyai hatalommal rendelkezik, akiket a saját, személyes példájával kell a helyes életvitelre nevelnie.

Báthory munkamódszerei szinte teljesen rokoníthatóak a mai modern üzleti világ sikerstratégiáival. Ha egy tervet meg akart valósítani, első lépés a tények reális felmérése volt, majd pontosan megfogalmazta az elérendő célt. Ezután széles körű „kutatómunka” kezdődött, egyrészt a történelemben kerestetett hasonló szituációkat, másrészt igyekezett a problémára vonatkozó minden adatot összegyűjteni. Az információk birtokában a legpróbább részleteket is kidolgozva megtervezte a célhoz vezető utat. A kockázatokat nem kerülte, de a reményekre és feltételezésekre épülő megoldásokat igyekezett kizárni. Végül nagy következetességgel és önfegyelmellemel megpróbált végigmenni a kijelölt úton.

A tervek végrehajtásához megfelelő emberek kellenek. Báthorynak mindig volt egy fő bizalmasa, akivel mindent meg tudott beszélni. Fejedelemsége idején Kristóf bátyja, Lengyelországban kancellárja, Jan Zamoyski töltötte be ezt a sze-

repet. Sikereinek fontos tényezője volt, hogy gondosan és jó érzékkel választotta ki munkatársait. Ebben nagyrészt Platón és Erasmus tanácsát követte:



Báthory Kristóf arcképe

LENT: II. Miksa császár, aki bebörtönöztette Báthoryt, de a későbbi fejedelem nem pusztán ezért fordult szembe a Habsburgokkal

„csak az az ország lesz valaha is boldog, amelynek kormányzásába bevonják a filozófusokat, vagy amelynek vezetői, akiknek feladatuk az ügyintézés, elsajátítják a filozófiát”. Fejedelemeként és királyként is az adminisztráció fontos posztjaira elsősorban Padovában végzett, addig inkább tudósként elkönyvelt embereket nevezett ki. Emellett minden tervéhez kiválasztott egy-két specialistát,



akiknek a tanácsaira és operatív közreműködésére egyaránt építhetett. Machiavelli meglátásait követve többször is olyanokat emelt fel, akik uralmuk elején még ellene szegültek. A legismertebb példa erre Bekes Gáspár, aki másfél évtizedes erdélyi rivalizálás után Lengyelországban a király egyik fő bizalmasává és az első livóniai háború főparancsnokává vált. Báthory a sok nehézséget okozó Danzigon sem állt bosszút, sőt egy olyan együttműködést

indított el a várossal, amelyből mind a két fél rendkívül sokat profitált.

A király határozott elvek szerint élő, közvetlen, egyenes természetű volt, elvárásait és véleményét mindig világosan kifejtette, bár ha a széles nyilvánosságot célozta meg, időnként teatralitásba és önismétlésbe bonyolódott. Jutalmazási és büntetési gyakorlata szintén átgondolt volt. A jutalmazást például nem a „jót cselekedtél, tehát jutalmat kapsz” egyszerű alapelvén fogta fel, hanem sok esetben egy komplikált összefüggésrendszerbe helyezve, további tervei kiindulópontjává tette. Így például jutalomként sokszor nem adományt, hanem újabb hatalom- és presztízsnövelő feladatokat adott sikeres híveinek. Ami a büntetést illeti, Báthory elfogadta, hogy az uralkodónak „hatalmának megóvása érdekében meg kell tanulnia rossznak lenni”. Ezt a felfogást tükrözte a kerelőszentpáli csata utáni azonnali véres megtorlás, majd az országgyűlésen a Bekes-pártiakra kimondott súlyos ítélet, valamint Lengyelországban korábbi híveinek, a Zborowski fivéreknek a kegyetlen félreállítás.

Báthoryt elsősorban akkor érték kudarcok, ha eltért a jól bevált munkamódszereitől, vagy semmibe vette a megismert tényeket és akadályokat. Információhiány és előkészítetlenség okozta például a danzig ostrom csődjét. Ahhoz pedig a macacssága és ritkán tapasztalható rugalmatlansága vezetett, hogy Báthory Kristóf halála után csak négy év elteltével találta meg a működő megoldást a fejedelemség kormányzására. A lengyel rendekkel folytatott harca viszont abban gyökerezett, hogy nem volt hajlandó a lengyel királyszerményhez alkalmazkodni, mert az szöges ellentétben állt az elveivel. A lengyelek szerint ugyanis a király nem gyakorolhat abszolút hatalmat, a mellé helyezett szenátus feladatai közé tartozott az uralkodó korlátozása és ellenőrzése, sőt akár a megintése is. Az országgyűlés újabb akadályozó tényezőként működött, a király nem vehetett ki adót, nem hirdethetett hadfelkelést, gyakorlatilag semmit nem tehetett a sejm jóváhagyása nélkül. Az uralkodótól nem irányítást, hanem mediátort tevékenységet vártak a rendek, fő feladata a belső harmónia megőrzése volt. Báthory egész uralkodása alatt folyamatosan szenvedélyes vita folyt a hatalomgyakorlás módjáról. A király azt hajto-

gatta, hogy nem tűri a béklyókat és nem akar „faragott festett báb” lenni. Alattvalói viszont zsarnoknak nevezték, aki nem érti és nem is akarja megérteni a nemesi köztársaság és az arany-szabadság lényegét.

Báthory uralkodói víziója és maximalizmusa komoly árat követelt: a magánéletét és az egészségét. A király nem tapasztalhatta meg a saját család örömeit. Fiatalon kivárt a nőszüléssel, és számítása be is vált, hiszen így nyerhette el a trónt és a nála tíz évvel idősebb Jagelló Anna kezét. A házasságuk legendásan rossz volt, nemcsak a két ember eltérő jellege és életvitele miatt, hanem azért is, mert Báthory már az esküvő előtt a válást tervezgette. Az ötvenes éveit taposó asszonytól nem várhatott utódot, ő viszont dinasztiát akart alapítani, ezért kerülte, hogy a házasságot elhalják. A válást előbb a Vatikán, később a sejmigátolta meg. Báthoryt a feleségével való rideg bánásmódja miatt sokan nőgyűlölőnek gondolták, ezzel együtt három nőtől négy törvénytelen gyermeke is született.

Uralkodói imázsának fontos eleme volt a tettekreiség és az életerő sugárzása: a király soha nem beteg, nem lankad és nem pihen. Ezért halála megdöbbentette és váratlanul érte a közvéleményt. Nem is akarták elfogadni, hogy az 53 éves uralkodó természetes úton távozott. Szűk környezete azonban jól tudta, hogy a kifelé közvetített kép és a valóság igencsak távol áll egymástól: Báthory ifjúkorától kezdve folyamatosan különböző, egészséget érintő problémákkal küzdött. A vele kapcsolatos orvosi források alapján feltelezni lehet, hogy cukorbetegségben is szenvedett. Élete utolsó éveiben egészsége tovább romlott, gyakori fejfájás, gyengeség, depresszió és időnként láz gyötörte. Orvosai és bizalmasai hiába kérelték, önpusztító munkatempójából még ekkor sem engedett. Halálát végül krónikus vesezsugorodás és az ehhez társuló urémia (a vese elégtelen működése miatt mérgező anyagok maradnak a vérben) okozta. Mivel Báthory vesebetegsége az első doku-



Síremléke a waweli székesegyházban, Krakkóban

mentált eset az orvostörténetben, időről időre újabb kutatások indulnak a témában. Ennek kapcsán a teljes tünetegyüttest figyelembe véve felmerült egy olyan új elképzelés, hogy a király halálához a vesebajának végső stádiumában egy agyvérzés is hozzájárult.

Kultusz és emlékezet

Báthory a magyar történeti emlékezetben nem nyerte el az őt megillető helyet, de a Báthory-hagyomány a lengyeleknél is sajátos utat járt be. Az 1586 utáni trónharcokban a Habsburg-propaganda megteremtette a pénzéhes, zsarnok Báthoryt, aki háborúival szörnyű szenvedéseket hozott az országra. A Báthory-kép gyökeres megváltozása és a kultuszépítés az utolsó nemzeti uralkodó, II. Szaniszló Ágost (1764–1795) nevéhez fűződött, aki két szobrot is emeltetett Báthorynak: egyet az átépített varsói nyári palotában, a másikat pedig Padovában, az ekkor kialakított Prato della Valle tér szoborparkjában.

A 18. században Báthory irodalmi karakterré válása is megkezdődött. A romantikus és a moralizáló irodalom

állandó figurája lett, benne látták az elveszett aranykor reményét adó megtestesítőjét. A 19. század második felében a történettudomány fejlődése tovább formálta a Báthory-képet, és az irodalmi hősből programadó személység lett. Az olvasók gyorsan felfedezték a saját koruk és a múlt közötti párhuzamokat. Ennek a folyamatnak látványos állomása volt Jan Matejko 1872-ben alkotott, *Báthory István Pskównál* című festménye, majd 1886-ban, a király halálának 300. évfordulójára rendezett ünnepségsorozat. Ekkor rögzültek mítoszának fontos elemei: katonai erények és sikerek, magas erkölcsi kvalitás, politikai és vallási tolerancia.

Báthoryt igazi kultuszfigurává József Pilsudski tette. A marsall a kettőjük közötti párhuzamok hangsúlyozására törekedett, és főként az oroszok elleni sikereiket emelte

ki. 1933-ban, Báthory születésének 400. évfordulójáról pedig a magyar és lengyel állam közös rendezvényekkel emlékezett meg. A Báthory-mítosz ekkor olyan új elemekkel gazdagodott, amelyeket korábban a király hibái közé soroltak: az erős központi hatalom megtestesítőjeként és az állam ellen lázadók szigorú megbüntetőjeként ünnepelték.

A második világháború után Báthory népszerűsége erősen visszaesett, a szovjet érában nem tölthette be a példakép szerepét. Jelentőségét a hibáinak előterbe helyezésével kisebbiteni próbálták, a korszak Báthory-képében a király halála utáni propagandaháború karaktergyilkos motívumai tűntek fel. Megítélése a lengyel közvéleményben mégis pozitív maradt, politikai örökségét és uralkodói nagyságát végül semmi nem tudta elhomályosítani. Az új évezredben pedig egykori országai-ban megnyílt annak a lehetősége, hogy a nagy fejedelmek és király személyét és tetteit végre politikai felhangok nélkül, objektíven ítéljék meg. ■

Horn Ildikó az MTA doktora, egyetemi tanár, az ELTE BTK Történeti Intézetének igazgatója

Bethlen Gábor és Erdély aranykora



A hadakozáson túl a gazdaság, a kultúra és az oktatás gyarapítására is volt gondja, és bár országegyesítő törekvései nem jártak sikerrel, Európa protestáns részének megbecsült szövetségese lett. Bethlen Gábor életének és tetteinek tükörcserepeit **Oborni Teréz** állítja össze

BETHLEN GÁBOR Erdély fejedelmek között kivételes helyet foglal el. Ahogyan kortársa, udvari szolgája, majd egyik legbizalmasabb tanácsosa, a később maga is fejedelem Kemény János írta róla nevezetes önéletrajzában: „... ez világra elterjedett emlékezetű ember vala, mindkét hatalmas császárokat is *in aequilibrio* [egyensúlyban] tartja vala magához és hazájához, egyebek rettegik vala: az magyar nemzetet elhíresítette vala.” Bethlen uralkodói személyiségének, tetteinek megítélése, miként az kivételes képességekkel rendelkező emberek esetében szokott, máig vitákat gerjeszt. Bethlen a maga korában gyűlölet és bálványozás keresztültüzeiben állt, sem barátai, sem ellenségei nem értették meg, személyisége sok tekintetben ma is rejtély – írta Makrai László történész mintegy fél évszázaddal ezelőtt a nagy fejedelemről. Szavai napjainkban is helytállóak, noha az utóbbi évek kutatásai révén egyre több új információ kerül felszínre és színesíti tovább Bethlen Gábor személyiségének, korának kaleidoszkópját. Ezekből tárunk most néhány képet az olvasók elé.

Oroszlánkörmök

„Régi bölcsék mondása, de az minden-napi experientia is bizonyítja, hogy az emberi életnek dicséretes folyásának egy részét szüleinckhez, más részét szerelm-sinkhez, harmadikot barátinkhoz és jóakaróinkhoz, mindenestől pedig édes hazánkhöz tartozandó és mutatóndó szolgálattunk s kedveskedésünk foglalják magoknak...”

(Bethlen Gábor)

Az iktári Bethlen család birtok-központja 1580 táján, amikor Bethlen Gábor megszületett, a Hunyad vármegyei Marosillye volt. A szülők, az ekkoriban Erdélyben már nevezetes família megbecsült tagja, Bethlen Farkas és a székely családból való, gyermekgyászhegyi Lázár Druzsina az 1590-es évek elején meghaltak, így Gábor és öccse, István korán árvaságra jutott. A gyermekek ezt követően Gyergyószárhegyre, a Lázár-kúriába kerültek, ahol szigorú nagybátyjuk, Lázár András főként gyegyerforgatásra oktatta őket. A két gyermek szoros

testvéri köteléke felnőtt korukban is megmaradt, ám személyiségük sokban különbözhetett egymástól. Erről a fejedelem udvari történésze, Bojti Veres Gáspár így írt: „Gábor viszont kora ifúságától kezdve magasabbra nézett, ékesszóló, merész, magabiztos, semmit lehetetlennek nem tartó ifjú volt.”

Gábor 13 évesen került a gyulafehérvári fejedelmi udvarba, ahol kezdetben apródi szolgálatot teljesített, és komoly, korán felnövő gyermekként családi birtokai, köztük is a legértékesebb illyei uradalom visszaszerzésén fáradozott. A 16. század végi hosszú háború hozta magával az első lehetőségeket arra, hogy a fiatal Bethlen katonai ügyességét, tehetségét megmutathassa, egyúttal tapasztalatokat szerezzen a politikai intrika világában. Báthory Zsigmond fejedelem (1586–1598) mellett küzdött Giorgio Basta császári-királyi hadai ellen, majd Székely Mózes kérésére lett fejedelemsége (1603) idején a Gyulafehérvárral folytatott harcokban tűnt fel. Hamarosan a legmagasabb politikai körökben is észrevették eszességét, talpraesettségét, s az ifjú Bethlen a fejedelmi udvar magas rangú vezetőinek körében kezdett el forgolódni, egyre komolyabb megbízatásokat teljesített.

Látjuk őt Bocskai István (1605–1606) udvarában, majd az általa nem támogatott Rákóczi Zsigmond (1607–1608) körüli politikai harcok közepette. Bethlen szolgálatait is hozzájárultak ahhoz, hogy Rákóczi lemondását követően, 1608-ban végül Erdély trónjára lépett a somlyói Báthoryak utolsó reménysége, a ragyogó

csillagként tündöklő ifjú Gábor fejedelem (1608–1613). A következő néhány évben azonban súlyos nézeteltérések támadtak a heves ifjú és megfontolt tanácsosa között. Félretéve most az asszonyok körüli összezördülésekkel kapcsolatos pletykákat, Bethlen hamarosan megelégtelte a politikai kapkodást, a belső és külső ellenségek számának esztelen gyarapítását, ami veszélybe sodorta a fejedelemség létét, és a szomszédos török tisztségviselőkhöz fordult segítségért. Báthory csakhamar gyilkos indulatra gerjedt ellene, árulással, hűtlenséggel vádolta első emberét, el is ítélte. Bethlen ekkor elmenekült az országból, s a török pasák segítségével eljutott egészen a szultáni palotáig, de ekkor már határozott tervekkel. E tervek Báthory letételére és az ő fejedelemsé emelésére vonatkoztak.

Hazárdjáték

„Kolozsvárt a gyűlésben választák a fejedelemségre Bethlen Gábort. Mert noha hólyagozni kezdett vala az ország: hogy a török akarhatja ne légyen, hanem libera electio [szabad választás] légyen, de ugyan lón electio! Azt választák, akít a török császár akara, és a basa-féltekben libere eligálták Bethlen Gábort.”

(Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc)

Bethlen 1613-ban tért haza Konstantinápolyból, mégpedig Iszkender, az újonnan kinevezett kanizsai pasa, szerdár vezette török-tatár hadak kíséretében. Bethlen a Portán jó ismeretségbe, mondhatni szinte baráti viszonyba került a pasával, aki támo-

gatta fejedelemségjelöltségét, és segítette őt kérésével Naszúh pasa nagyvezír színe elé kerülni. Iszkender rendelte el a kolozsvári országgyűlés összehívását, amelynek tárgyalása alatt serege a városon kívül állomásozott, várva az erdélyi rendek döntését. A forma kedvéért a rendek felvonultattak egy másik jelöltet is, Szilvássy Boldizsár személyében, nem sok eséllyel. Bethlen mégis komolyan vette az ország gyűlését, a döntéshozatal idejére kivonult a tereméből, hiszen személye proskribálva, azaz hűtlenség vétkében elmarasztalva, fej- és jószágvesztésre ítélt volt ez idő tájt. A rendeknek tehát előbb az ez alóli felmentést kellett meg-



A marosillyei kastély Bethlen korából megmaradt Veres bástyája
A TÚLODALON: Bethlen Gábor tudósi körében
– Dósa Géza 1869-es festménye

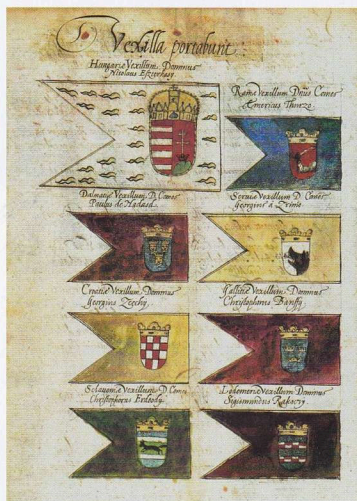
adniuk számára. Merész és kemény döntés volt ez a kierőszakolt választás, de hogy milyen eredményre vezet majd, senki sem tudhatta.

Bethlen magabiztossága, uralkodói tehetsége azonban végül beváltotta az őt támogatók reményeit: uralmának közel tizenhat esztendejét az utókor nem véletlenül nevezi Erdély aranykorának. A már idézett Kemény János így emlékezett: „Ekkor választott Bethlen Gábor, és ekkor szűnt meg az háborúság, úgyhogy, noha az országon kívül viseltetett hadakozások felcicartak voltak, de az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruinaltatótt [rombolta] ...”

Ha a politikai zűrzavart, a fejedelemség válságba sodort helyzetét nézzük, ismét egyet kell értenünk Makrai László értékelésével: „Valójában nem is volt más reális választása az erdélyieknek, mint Bethlen. Ő volt az, aki tehetségben, tekintélyben fejtel kiemelkedett kortársai közül. Növelte esélyeit a trónra, hogy a Báthoryak kiesése után már olyan »nagy család« sem volt Erdélyben, mely múltjánál fogva valamelyik tagjának igényelhette volna a fejedelemséget.”

Kemény kézzel

„Soha senki azt nem hiheti, mennyi gond, búsulással, éjszakai-nappali sok nyughatatlansággal, főtöréssel viszem én naponként véghez az országra való gondviselést, hanem csak az, aki szeméivel látja.” (Bethlen Gábor)



II. Mátyás – vele egy időre sikerült egyezsége jutnia Bethlennek

BALRA LENT: A Magyar Korona országainak zászlói II. Ferdinánd 1618-as koronázásakor – Bécsből nézve Erdély továbbra is a magyar király fennhatósága alatt állt
JOBBRA: Bethlen Gábor egy korabeli ábrázoláson

Bethlen vitathatatlanul szeme előtt tartotta országa belső viszonyainak rendbetételét. Mindenekelőtt a rendeket kellett kiengesztelni és maga mellé állítania a rajtuk tett „erőszakot” követően. Erdély államalkotó – azaz politikai jogokkal rendelkező – rendi nemzetei ekkoriban a magyar nemesség, a székely és a szász nemzeti közösségek alkották. A magyar nemesség prominens tagjai közül közel ötvenen voltak hozzá hasonlóan proskribálva, akiket felmentett az elmarasztaló ítélet alól, visszaadta birtokaikat, vagy épp új adományokkal látta el őket. A székeket – félig maga is székely lévén – régi szabadságai megtartására tett ígérettel kecsegtette, de már 1614-ben rendelkezett arról, hogy településenként, név szerint össze kell írni a különböző módon katonáskodó székelységet. Ez az összeírás a székelyek minél nagyobb számban való hadra fogására hozott későbbi intézkedéseinek alapjául szolgált. Végezetül a legnagyobb nehézséget a fejedelemség számára a szász nemzettel való megegyezés jelentette, ami nagy engedmények árán sikerült. A szászok fővárosát, Szegent a korábbi fejedelemségi család módon elfoglalta, oda beköltözve kíséretével felélte a város anyagi javait. A szászok zord, ellenséges magatartásán csak némileg enyhített Szeben visszaadása, és a fejedelemségről az ősi privilégiumaik megtartására vonatkozó ígéret. Bethlen trónra

lépését követően a bécsi udvar támogatásával még évekig igyekeztek eltávolítani őt a fejedelemségről, mivel azonban a fejedelemségi pozíciója az országon belül egyre erősödött, ezzel felhagytak. A hívők, távolsgártartó viszony Bethlen és a szászok között azonban mindvégig megmaradt.

Bethlen keménykezű, határozott elképzelésekkel rendelkező uralkodó volt. A maga képére formálta a fejedelmi tanácsot, amelybe megbízható embereit, volt emigrációbeli társait, tágabb családjának tagjait nevezte ki, biztosítva ezáltal a legtekintélyesebb testület támogatását. A rendi országgyűlésnek néhány év alatt fölébe kerekedett, noha ezt csak hatalma és sikerei csúcsára érve tudta megtenni. 1622-től ugyanis a korábbi évi három-öt ország-



gyűléssel szemben már csak kettőt hívatott össze. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a maga részéről ne igényelte volna a rendek tekintélyes, politikai kérdésekben járatosabb tagjainak tanácsát, segítségét, de kétségtelen, hogy a kormányzati döntéseket a belügyek minden terén, a háború és béke ügyében, a diplomáciai kérdésekben maga hozta meg.

Szakértő szemmel

„Ez mostani állapotunkban, országunk fölötté pusztasággal lévén, magunk is igen nagy fogyatkozással; semmiképpen pénz nélkül ilyen nagy dolgoknak elzése nem lehet.” (Bethlen Gábor)

A fentebbi sorokat trónra lépése után jegyezte le a fejedelemség, jelezve, hogy a tárház üresen áll, a fejedelmi birtokok



Közép-Európa a harmincéves háború 1618-as kitörésének idején – az Erdélyi Fejedelemség döntően befolyásolta a nagyhatalmi erőviszonyokat

a kincstártól elidegenítve, az országos bevételek csekélyek. Ebben a helyzetben kellett ösztönös gazdálkodási tehetségére alapozva megértenie az idők szavát és kellő jövedelemre szert tenni. Bethlen ráértett a nemesfémek felhalmozásának gazdaságerősítő szerepére, a pozitív külkereskedelmi mérleg jelentőségére. Hogy egyszerűen csak a kereskedelemnek a pénzforgalmat élénkítő hatásából következett-e, vagy tudatos gazdaságpolitikai átgondolások révén ismerte fel, nem tudni. Gazdasági képzettsége nem lehetett, tudatos merkantilista gazdaságpolitikát sem valószínű, hogy folytatott, de tény, hogy sikeresen növelte a kincstári bevételeket; miként az országgyűlésen összeült rendek már 1619-ben megállapították: országukban, Istennek hála, bőség vagyon.

1615-ben a fejedelem erős nyomására az országgyűlés törvényben rendelte el a kincstártól 1588-tól kezdődően elidege-

nített birtokok felülvizsgálatát. A jogtalan eladományozott, zálogban vagy bérletben lévő javakat azonnal visszavették fiskális tulajdonba. Erdély jól eladható, értékes árucikkeivel maga a fejedelem kereskedett ágensei révén, különösen a Konstantinápolyban eladott – az ágyúöntéshez nélkülözhetetlen – higanyhozott jó bevételt számára. Hadjáratai révén elfoglalta az alsó- és felső-magyarországi bányavárosokat, amelyektől jelentős mennyiségű aranyat és ezüstöt zsákmányolt, de saját pénzürméit is itt verette egy ideig. Amikor pedig kivonulni kényszerült az északi területekről, több mint ötszáz körmöcbányai bányamunkást erőszakkal vitt magával, hogy szakértelmük révén elősegítse az erdélyi bányák művelését.

Bethlen pénzügyi intézkedései között a legjelentősebb volt az 1625. évi pénzreformja. Megelégedett ugyanis a rossz, érték- telen pénzek elterjedését – amely egyeb-

ként összhangban volt az európai pénzügyi folyamatokkal –, az ilyen értéket bevonatta és helyettük erős, nagyobb nemesfém-tartalommal rendelkező pénzt bocsátott ki. Legkülönösebb pénzforgalmi terve azonban egyfajta közép-európai monetáris unió létrehozására vonatkozott, a Lengyel és a Magyar Királyság, valamint az Erdélyi Fejedelemség között. Elképzelése szerint a szomszédos országok összehangolták volna pénzeik értékét, így azok felpezsdíthették volna a pénzforgalmat és a kereskedelmet, és átváltási nehézségek nélkül foroghattak volna ebben a régióban. Ez a terv végül II. Ferdinánd (magyar királyként 1619–1637) ellenállásán bukkant meg.

Bethlen állami bevételeinek nagyságával kapcsolatban maig csupán becslésekre szorítkozhatunk. Kimutatásaink ugyan nincsenek, de nem irreális évi 600–700 ezer forintban, vagy talán még ennél is többen gondolkodnunk. Kemény János

emlékiratában így írt Bethlen halálakor: „Ez fejelelem mind annyi hadakozási, építési, nagy udvar, igen friss és pompás öltözetek, sok fizetett hadak tartási között is tárházában hagyott vala többet egy million számú készpénznél...”

Szenvedélyes szívvel

„...magam semmit sem akarok kérni
édes szívem, mert ha lehetne, szárnyon
repülnék hozzád” (Bethlen Gábor)

Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna 1605 augusztusában, Szatmáron házasondott össze. Zsuzsanna szintén korán árvaságra jutott, családja azonban igen jómódú volt, s úgy hírlík, az ifjakat maga Bocskai fejelelem boronálta össze. Későbbi kapcsolatukról néhány egymásnak írt, személyes hangú levélből kaphatunk képet, amelyek azonban mind 1619–1621-ben keltek, amikor a fejelelemasszony már komoly betegséggel küszködött.

A nemrégiben elhunyt Péter Katalin történész egy írásában úgy vélte, Zsuzsanna és Bethlen Gábor között a házastársi szolidaritásnál, megértésnél aligha lehetett több, ugyanis Zsuzsanna meglehetősen visszafogottan, passzívan viselkedett, saját kezdeményező-készséggel nem rendelkezett. Bethlen pedig nem volt közlékeny férfiember, de becsületesen igyekezett mindenben megfelelni a férjszerep elvárásainak, és gondoskodni hitvesének minden igényéről. Nos, nagyon nehéz ily csekély forrás alapján megítélni két ember kapcsolatát, de olybá tűnik, Bethlen hevesebb természetű lévén, levelei jóval több érzelmmel telítettek. Feleségét legtöbbször szerelmes szívemnek, édes asszonykámnak, édes Zsuzsának szólította. A hadjáratban lévén még arra is volt gondolja, hogy feleségének ajándékról gondoskodjon: „Szűnyog Gáspár megjőve Velenczéből; oly vég vont aranyat hoztak, kinél szebbet soha nem láttál, fekete vont arany, felemelt virágú, de az virága varrott, töltött.” A fejelelem 1621 októberében így kedveskedett feleségének: „Édes Suskám, én te számodra oly fő varrott fogadtam, egy fő mestert férfiat, a ki bársonyon, atlaczoknak szokott drága varrásokat varrani, kinél jobbat Németországban sem tartanak; ugyan azon tar bársonyokat, atlaczokat oly szépen tud

metélni virágokra, hogy jobb nem lehet.” A fejelelem a legtöbbször ily módon írta alá feleségének írott leveleit: „igaz szerelmesed, G.”, „Gábríel, igaz szerelmesed”...

Zsuzsanna fejelelemasszony hosszú szenvedés után, 1622. május 13-án hunyt el Gyulafehérváron.

Borotvaélen

„...abban mesterkedem minden úton,
miképpen az kereszténységnek igaz jó
akarattal, sinceritással szolgálhassak,
a töröknek is mint olyan hatalmas ellen-
ségnek kedvét kereshessen, ne irritáltas-
sék miattunk...” (Bethlen Gábor)

Az ellenségei által ráragasztott jelzők közül talán a „Mohamedán Gábor” elnevezés volt a legbarátságos. Esterházy Miklós a törökök által feltartott és nevelt rabnak nevezte Bethlent, aki a törökök jármában él. A Habsburg-oldalról és királysági ellenfelei részéről a politikai-diplomáciai iratokban, vagy különösképpen a harmincéves háború kezdetén nagy számban terjesztett politikai pamfletekben, hírlapokban sem fukarkodtak a sértő jelzőkkel, ha Bethlen személye szóba jött. Feltöröknek, a törökök szolgájának, a kereszténység ellenségének nevezték. Későbbi megité-

ha Nagyságod is ebbe sincere fáradós munkálkozik (kiben nem is kételkedünk) az Isten megáldja Nagyságodat eret, és az egész kereszténységben is becsölletes híre neve viseltetik Nagyságodnak.” Sőt a Bethlennel meglehetősen ellenséges Pázmány Péter is érteni vélte, miért is táncol a fejelelem a „beretva élin”, amikor országát a két nagyhatalom közötti egyensúlyozással kívánja megtartani. 1615-re sikerült elfogadtatnia fejelelem-ségét II. Mátyással (magyar királyként 1608–1619), megkötötte azt a nagyszombati megállapodást, amelyben magát és a fejelelemeséget elismerte a magyar király alattvalójának.

A fejelelem mindvégig arra törekedett, hogy a törökökkel békés viszonyt ápoljon, ahogyan Kemény János fogalmazott: „noha színezett nekik, igen, de keresztény gyomorból gyűlölte az pogányokat”. Vazallusi alávetettségéből fakadó kötelezettségeit előt nemegyszer hangoztatta, hogy kapcsolatai Portával szilárdak, kordában tudja tartani a törököket, akik az ő tudta nélkül semmilyen katonai lépésre nem szánják el magukat.

Ez az állítás persze, ha esetenként igaz is volt, meglehetősen labilis alapokon állott. Tekintve a portai belső hatalmi harcokat, a szultáni kegyben részesülők gyorsan változó körét, az erdélyi fejelelem politikai befolyása nagyon is kétséges lehetett. Ezt az ütköztartást azonban kiválóan ki lehetett használni, s Bethlen nem egy esetben meg is tette, így sikerült Erdély szerencsétlen földrajzi elhelyezkedéséből fakadó kettős szorítottságát maga hasznára fordítva, egyik nagyhatalmat a másikkal fenyegetve, céljaihoz közelebb kerülnie.

A hadak útján

„...a fejelelemnek két állat alakját kell magára öltenie, a rókaét meg az oroszlanét... az elsőől az ügyességet, a másodiktól az erőt kell eltanulnia” (Kemény János)

Bethlen titokzatos és sokféle kommunikációs eszközzel élő diplomáciai lépéseit sokszor kritizálták kortársai. A háború



Bethlen Gábor
aranyforintja
1622-ből

lői, különböző szaktanulmányok, monográfiai alkotói sem mindig igyekeztek in *aequilibrium* tartani magukat, amikor hitszegőnek, füstös képv kis tatárnak, állhatatlannak, kétszínűnek nevezték.

A korszak józanabb királysági politikusai, köztük Thurzó György nádor azonban jól látták a fejelelemesség kiszolgáltott helyzetét. Thurzó egy 1615-ben kelt levelében így írt Bethlennek: „...Erdélynek, nem különben mint tulajdon hazánknak, az körsztinségnek kötelességéből is, az még Isten erőt ad hozzá, szolgálunk, mert tudjuk mi azt, hogy egyiknek veszedelme, másiknak romlása, Azért



Nagyvárad egy 1617-es
színezett rézkarcon

azonban, mint tudjuk, az élet egyik azon színtere, ahol minden megengedett, és azon sem csodálkozhatunk, hogy az ellenséges felek már ekkoriban is éltek a színlelés és a félrevezetés eszközeivel. Egy alkalommal Sir Thomas Roe, Anglia konstantinápolyi követe így nyilatkozott a fejedelemről: „Bethlen letépné ingét, ha azt sejtene róla, hogy tudja gazdája szándékait.” Nem tudni, hogy ezt kritikának vagy dicséretnek szánta-e, az viszont tény, hogy a fejedelem diplomáciai és katonai tehetségét ellenfelei és szövetségesei egyaránt elismerték. Első hadjárata (1619–1621) a Habsburg-ház ellen, a magyar rendi jogok, a protestánsok szabad vallásgyakorlata érdekében indult, ám számos forrás arra utal, hogy az európai Habsburg-ellenes szövetségi rendszer kihasználva, Bethlen valójában Erdélyt és Magyarországot akarta saját uralma alatt egyesíteni. A rendkívül pragmatikus fejedelem ennek érdekében többféle tervet is forgatott a fejében, ám ezeket mindig a változó katonai helyzethez alakította.

Bethlen hadai sikeresen vonultak végig a Felvidéken, elfoglalták Pozsonyt, a Magyar Királyság akkori fővárosát.

Sikerei csúcán, 1620 nyarán a beszercebányai országgyűlés a fejedelmet magyar királlyá választotta, megkoronázására azonban nem került sor. Előbb a fejedelem halasztotta, várva a megfelelő alkalomra, később a katonai-politikai helyzet változásával már úgy látta, sem neki, sem a magyarság egészének nem volna hasznára királysága. A protestáns európai országokkal szövetségben, noha az országrészek egyesítéséről végleg le kellett mondania, összességében sikert aratott. 1622-ben, Nikolsburgban (ma: Mikulov, Csehország) megegyezett II. Ferdinánddal: a fejedelemséghez csatlakozott hét felső-magyarországi vármegyét, birodalmi hercegi címet kapott, cserébe viszont le kellett mondania választott magyar királyi címéről. Később még kétszer (1623, 1626) kapcsolódott be az európai háborúfolyamba, az ezeket

a hadba lépéseket lezáró békekötések nem hoztak új eredményt, megerősítették a fejedelem és országa korábbi helyzetét.

Protestáns frigy

„...felvont igen friss sátorok előtt az hercegisasszony hintójából, az fejedelem is lováról leszállván fogának kezét, és adának csókot egymásnak, s menének sátorokban az nevezetes személyekkel mindkét részről.” (Kemény János)

Bethlen Gábor 46 évesen vette feleségül a Hohenzollern-dinasztiából származó brandenburgi örgrófnőt, György Vilmos választófejedelem húgát, Katalint, aki 22 évvel volt fiatalabb nála. Házasságuk egyértelműen politikai célokkal megkötött frigy volt. A ceremóniára 1626 márciusában került sor, Kassán. Az ünnepségen számos európai uralkodó képviseltette magát követek által, ezzel is emelve Bethlen uralkodói tekintélyét és jelezve, hogy a fejedelem katonai és politikai sikerei révén immár az európai protestáns országok szövetségi rendszerébe emelte országát.



Katalin cserfes, bálokat, lovaglást kedvelő fiatalasszony volt, akit a közügyek nemigen érdekeltek. Az erdélyi urak között nem is örvendett népszerűségnek, mondhatni, igen utálták az idegen aszszonyt, aki vidámságával, bájjával láthatólag elcsavarta a fejedelmek fejét. Bethlen nem hitt a felesége hűtlenségére vonatkozó rosszindulatú híreszteléseknek, sőt olyannyira megbízott hitvesében, hogy az erdélyi rendi gyűléssel 1629. május 24-én fejedelmi utódává választotta. A fejedelmek halála után Katalin át is vette a trónt, és a fejedelmi cím birtokában alig egy évig uralkodott Erdélyben. A rendek azonban minden eszközt megragadtak az eltávolítására, mígnem engedett elhunyt férje öccse, Bethlen István és köre nyomásának, 1630. szeptember 28-án lemondott a fejedelemségről, és távozott Erdélyből.

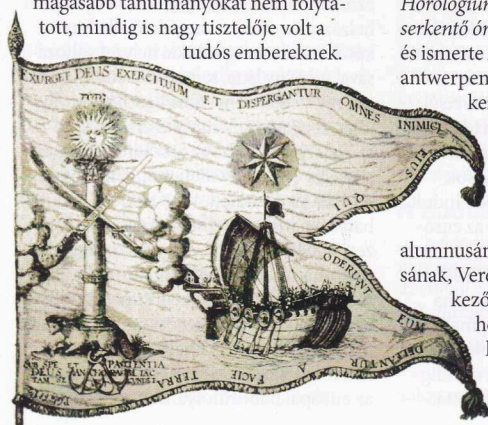
Fejedelmi udvar

„Manapság ritkán és kevés számmal találunk olyan fejedelmeket, akik a nemes és hasznos tudományok tanulmányozása és azoknak hirdetői iránt némi szeretettel viseltetnének... pedig a régiek más-képpen cselekedtek... tőlük kértek tanácsot, a legfontosabb ügyekben rájuk

Az erdélyi fejedelmek hadjáratai a Magyar Királyság területén 1619 és 1645 között
LENT: Bethlen Gábor királyi zászlaja 1620-ból

hallgattak, megbecsülték és tisztelték őket... Ha tehát a hatalmas uralkodók saját életüknek és erkölcsi magatartásuknak tudós irányítóit akkora becsben tartották, mennyivel inkább illik, hogy mi... a régiek példája szerint róluk ne feledkezzünk meg s őket ne mellőzzük.” (Bethlen Gábor)

Bethlen Gábor, annak ellenére, hogy magasabb tanulmányokat nem folytatott, mindig is nagy tisztelője volt a tudós embereknek.



Nyitott, elfogadó szelleme nem csupán a más vallásfelekezetek iránt nyilvánult meg, rendkívül nagyra értékelte a műveltséget is. Tudjuk, hogy háborúba indulva külön társzekéren vitték utána a könyveket, amelyeket olvasott. Milotai Nyilas István református lelkész így emlékezett: „Nagy szorgalmatossággal szerze itt Gyulafehérvárra amaz szép Bibliothecát és hogy mostan is fő gondja vagyon a könyveknek keresésére.” Biztosan tudjuk, hogy Bethlen olvasta Antonio Guevara; *Horologium Principum (Fejedelmeknek serkentő órája)* című államelméleti művét, és ismerte Abraham Ortelius térképész antwerpeni kiadású atlaszát, amelybe saját kezével írta, Konstantinápolyba indulván a következőket: „Seregek ura áld meg utamat, hogy szerencsés legyen.” Támogatta erdélyi ifjak külföldi egyetemi képzését. Egyik alumnusának, későbbi udvari historikusának, Veres Gáspárnak 1618-ban a következőket írta: „Ha elhatároztad, hogy tovább tanulj s magasabb képzettséget szerezz, négy évig segíteni fogunk téged... hogy amikor majd hazatérsz, úgy

„Tetszésem és tanácsom az én hazámhoz”

„Tudjuk azt, hogy eleitől fogva semmi inkább nem vesztette a mi szegény hazánkat, sőt az egész magyar korona alatt levő országokat, provinciákat, mint az magok között való ördögi irigység, halálos gyűlölség, rettenetes pártütések, fejedelmekben való válogatások, melyből nagy árultatások és abból nagy familiáknak elfogyások következik, azonban az ország utolsó romlásra jutott.

Mely szép virágjában maradtott légyen Magyarország is mindaddig, valamig a maga nemzetéből választathatót fejedelmet, constál [nyilvánvaló], és az históriák bizonyítják. De mihelyt derekasan a magok nemzetekből való electiót [választást] megutállák, megveték, idegen fejedelmek alá veték s adák magukat, micsoda haszon következék belőle? nem egyéb kétfelé szakadásnál, a dolog talám magában is világosabb annál is, amint kívántatik. E mi szegény hazánk végházait, hogy az Úristen ingyen való kegyelméből megtartotta, megoltalmazta légyen ennyi idők forgásiban, változásiban az idegen nemzetből való fejedelmek reá való elvégzett gonosz szándékjoktól, kinek paisul való oltalmára mint rendelte volt a török nemzetet, mindenneknél nyilván vagyon, és valamig a török nemzettel való frigy mellett megmaradtak, mellőle el nem állottak, volt-e valakitől valami bántások? János király idejétől fogva arról magunk tehetünk bizonyosságot. De mihelyt a német nemzet mellő állának, micsoda jutalommal fizete, szájunkban az íze, azzal tudniillik, mellyel régen kívánta, és mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, kegyetlen halálunk nemével megölhesse, országunkat a földdel egyenessé tegye, vagy éppen elpusztíthassa, és ha a felségessé Úristen csudálatosképpen a török nemzetet újabbban hozzánk nem gerjeszt s kapcsolja vala, és igen jó, jámbor urat nem támaszt vala végbevitelére [mely dologban mennyit szolgáltatott légyen, tegyen az Úristen bizonyosságot róla], ki meri azt mondani nemzetünk közül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltették volna? hol volna az isteni tisztelet? hol volna a magyar nemzet? és hol volna szabadsága?

Annak okáért mindezeket minden hazájokat igazán szerető rendeknek consideratióban [tekintetbe] venni igen szükséges, és a megtörtént experientiával [tapasztalattal] tanult veszedelmes állapotokat eltávoztatni azért, hogy abban többé ne essenek, így kerülhetik el. Ha magokban egyesek lesznek, az Istent igazán tisztelik, félik, és ő kicsiny anyaszentegyházának heliséges gondviselői lesznek, egymást tökéletes szívvel szeretik, a religió felett egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, aki lakik mennyben, és azzal kinek-kinek, amint érdemelte, megfizet; légyen szabadságban az ország constitutiója [törvénye] szerint a négy recepta [bevett] religio vallás közül ki melyiket amplectálja [fogadja el]. Az alattomban való veszedelmes practikáknak, kérek az Istenért mindeneket, békét hagyjanak, ki-ki elégedjék meg a maga sorsával s állapotjával, ne igyekezzenek újabb változást csinálni, kitől újabb tűz gerjedjen közöttünk. Becsüljék, féljék fejedelmeket, ne contemnálják [vessék meg], hogy femineus sexus [nőnemű; mármint Brandenburgi Katalin, a fejedelem felesége és utódja] ...

[...] Az én tetszésem és tanácsom az én hazámhoz ez: hogy valamig egyéb nem lehet benne, a török nemzettel való egységet szenvedhető károkkal [A tűréshatár szerinte Jenő vára] is megtartsák, tőle el ne szakadjanak, hanem minden úton-módon kedvét keressék. [...]

Római császárral öfelségével való megbékélésünk Erdélyországát mennyiben illeti, a diplomában megláthatják; szükség, hogy a conditiók szerint való punctumokat diligenter observálják [figyelmesen tartsák meg]; okot ... a békeség felbontására ne adjanak, sőt... mint keresztyén emberek igyekezzenek öfelségéhez sincerus affectussal [őszinte érzéssel] lenni, szolgálni [ha veszi]; a magyar nemzetnek pedig, mint magok nemzetjék javára, megmaradásokra foglódni.”

Bethlen Gábor végrendeletéből (1629)

az egyházi, mint a polgári dolgokban is s a külügyek igazgatásában, segítségednek hasznát vehessük magunk, nemzetünk, hazánk érdekében.”

A fejedelem 1622-ben Gyulafehérváron felsőoktatási intézményt, akadémiát hozott létre, bár az egyelőre nem érhetett fel a németországi vagy hollandiai protestáns egyetemekkel, ahol a legtöbb erdélyi diák tanult. A városok, várak építését is különös gonddal felügyelte: a székvárosán



Brandenburgi Katalin hordozható virginalja – a fejedelem uralkodása alatt udvara a régió fontos kulturális és tudományos központja is lett

külül Váradon, Radnóton, Alvincen, Vajdahunyadon jelentős építkezéseket támogatott.

Külföldi leírások szerint is pompázatos udvart tartott. Itáliából és Bécsből hozatott falikárpitok, falfestmények, párdubőr és a korabeli udvari kultúra megannyi kelléke díszítette a fejedelmi palotákat. A konstantinápolyi piacokon rendszeresen vásároltatott szebbnél szebb szőnyegetek magának, s ez a szokás a gazdagabb erdélyi urak körében is elterjedt. Udvari zenészei nem maradhattak el semmilyen ünnepi alkalomról, hiszen maga Bethlen is nagy zenekedvelő hírében állott. Amikor 1625-ben a császári követet várta udvarába, és helybéli virgínása megbetegedett, sietve küldött Besztercére, korábbi muzsikusáért, Johannes Preissingerért, mondván, éjt-nappallá téve siessen hozzá, ha kedves az élete, mert „az Musica pediglen virgínás nélkül el nem lehet”. ■

Oborni Teréz CSc, az ELKH TTI BTK tudományos főmunkatársa



Apafi Mihály, az utolsó tényleges fejedelem

Az Erdélyi Fejedelemséget a leghosszabb időn keresztül, 1661 és 1690 között ő irányította. A csaknem három évtized azt sugallja, hogy uralma sikeresnek bizonyult és közmegelégedés övezte.

Ám valójában – mutat rá **Balogh Judit** – az övé volt a legellentmondásosabb és legkülönösebb uralom az összes fejedelemé közül, s egyben az erdélyi állam hattyúdala

AZ APAFIKAT a legősibb erdélyi nemesi családok között tartották számon. Egyik őüket Szent István anyjával, Sarolttal hozták kapcsolatba. A család neve az Aba névből eredeztethető. Jelentős birtokokkal rendelkeztek már a 14. század legelején is: Borgón, Bethlenben, Ebesfalván, Keresden, Apanagyfalván és Terenán. A 15. századra a legjelentősebb erdélyi családok közé számítottak, vajdák adtak Erdélynek, a fejedelem Gergely nevű őse pedig 1551-ben Doboka vármegye főispánja és Fráter György főudvarmestere volt, később János Zsigmond tanácsosa, kíséretének tagja. Gergely építtette a család ebesfalvi kastélyát is. Apanagyfalván 1575-ben a fogarasi vár élelmezője és várparancsnoka volt, 1576-ban pedig követ Lengyelországban. Ebesfalvi Apafi Miklós 1590 és 1600 között Küküllő vármegye főispánjaként ténykedett. A 17. század első felében Apafi Ferenc Báthory Gábor főudvarmestere lett, míg Apafi György Bethlen Gábor és I. Rákóczi György tanácsosai között szerepelt 1633-ban bekövetkezett haláláig. Apafi György a kor legműveltebb kancellárjának, az unitárius székely költő, író derzsi Petki Jánosnak a lányát, Borbálát vette feleségül. A házasságukból tizenegy gyermek született, közöttük a későbbi fejedelem, Apafi Mihály.

Apafi György Gergely nevű fia, Mihály egyik bátyja I. Rákóczi György kamarásaként gyarapította a család vagyonát és tekintélyt, de fiatalon, már 1637-ben meghalt. Fiútestvérei közül Ferenc és Miklós minden bizonnyal korán meghaltak, Boldizsár a Barcsay családból nősült, Lorántffy Katát pedig István vette feleségül. Ez utóbbi Szolnok vármegyei alispán volt, ami jól mutatja az Apafiak sajátos helyzetét ezekben az években. Hiába volt ugyanis egészen kivételes a család indulása, ezt nem tudták abban az időben úgy

kamatoztatni, hogy a fejedelemség legjelentősebb családjai közé kerüljenek és ott megmaradjanak.

Apafi Mihály a fiatalabb fiúk közé tartozott, 1632-ben született és huszonegy évesen vette feleségül Bornemisza Annát.

Beilleszkedés az erdélyi nemességbe

Apafi szinte egész életéről naplót vezetett, ezért pontosan ismerjük a taníttatása történetét. A családja a Bethlen Gábor által támogatott református erdélyi nemesi családok közé számított, noha édesanyja

három-huszonegy évesen lett Apafi tanára, ephorusa, majd külföldi peregrinációba indult: először a nagy hírű frankeri, majd a leideni egyetem hallgatója lett. A frankeri egyetem nemcsak azért volt népszerű a magyar diákok körében, mert itt lehetett a legolcsóbban tanulni a neves intézetek közül, de azért is, mert nagyszerű puritán szellemiségű professzorok oktattak, például az az angol származású Amesius, akinek egy műve a mai napig egyetemi tankönyv Amerikában. Nem véletlen tehát, hogy Pápai Páriz is ilyen puritán szellemű prédikátor lett.

Az Útrechtben megjelent *Keskeny út* című művét rövid időn belül többször is újra kiadták. Fia, a híres orvos, polihisztor, Pápai Páriz Ferenc pedig még meg is haladta apját tehetségben és hírnévben.

Pápai Páriz Imre távozása után Apafi tanára (praeceptor) a szintén puritán Veresegyszázi Szentgyörgy János lett, aki éppen külföldi útja után tért haza, és lett a gyulafehérvári skola igazgatója. 1647-ben Apafi Mihály egy évre a lőcsői kollégium diákja lett, és ugyanekkor, ugyanitt adott ki Veresegyszázi *Lelki patika* című köny-



II. Rákóczi György hadai Krakkó felé haladva 1657-ben – a hadjárat végül katasztrofális kudarcot hozott. A TÚLOLDALON: Apafi Mihály egy 1670 körüli képen

a nagyhírű unitárius, Petki János lányaként minden bizonnyal unitárius felekezeti elemeket is hozott a család életébe. A kis Mihályt ennek ellenére református nemesi ifjúként nevelték. Saját naplója tanúsága szerint hatévesen adatott a „tisztességes tudományoknak tanulására”. Az első négy évben Ebesfalván, a családi birtokon tanult bizonyos Suri és Csernátóni nevű tanítómesterek keze alatt, majd három hónapig a kolozsvári kollégium növendéke volt. Ezt követően került 1642-ben a híres gyulafehérvári fejedelmi skóla, amely ekkortájt, a Rákócziak uralma alatt, különösen magas színvonalú képzést adott. A kis Mihály három évig Pápai Páriz Imre tanítványa lett Gyulafehérváron.

Pápai Páriz rendkívül tehetséges és művelt lelkésze volt Erdélynek, aki huszon-

vét is. Ezután egy éven keresztül Bártfán tanult, majd 1649-ben hazatért, és a naplója szerint ekkor, azaz 17 évesen be is fejezte a tanulmányait. Látható, hogy az átlagos nemesi ifjakhoz képest sokkal több helyen fordult meg: Gyulafehérvár mellett még Lőcsén és Bártfán is, de sok főúri csemete európai peregrinációja helyett ő megelégedett a hiresebb magyar tanintézetekkel. Ezekben is tehetséges oktatói gárda működött, de a kor legszínvonalasabb képzését azok a külföldi egyetemek tudták biztosítani, ahol Bethlen Miklós, Haller Gábor vagy Mikes Mihály tanultak. Hozzájuk képest Apafi Mihály a magyar nyelvterületen elérhető legjobb képzésben részesült.

Neveltetésének utolsó fázisa az volt, amikor 1650 és 1653 között II. Rákóczi



Az 1658–1664-es török háború eseményei.
A pusztítás Erdély területét sem kímélte

György udvarában szolgált. Az udvari szolgálat nem lehetett ingyére az ifjú Apafinak, legalábbis a naplója tanúsága szerint ezt nehéznek és szenvedésekkel telinek élte meg. A visszahúzódó, befelé forduló fiatalember valószínűleg szívesebben volt egyedül. Talán már ekkor kialakult sajátos hobbjai, az órák szerelgetése és az olvasás szeretete. Elképzelhető, hogy ebből az időszakból eredeztethető alkoholizmusa is, amely egész életét végigkísérte.

A huszonegy éves Apafi elvégezte az iskoláit, és az udvari szolgálatból is kivette a részét. A fejedelem anyja, Lorántffy Zsuzsanna maga szervezte meg a házasságát Bornemisza Annával, majd pedig Sárospatakon az esemény lebonyolításából is kivette a részét. A lakodalmat 1653. június 10-én tartották. A házasságból tizennégy gyermek született, akik közül csak a későbbi II. Apafi Mihály érte meg a felnőttkort. Az ifjú férj a kor szokása szerint részt vett a fejedelem által indított hadjáratokban: 1653-ban a moldvai vajda ellen, 1655-ben Havasalföldön és 1657-ben a lengyelországi hadjáratban is. II. Rákóczi György kudarcba fulladt lengyel hadjáratát követően az erdélyi hadsereg nagy részével együtt ő is krími tatár fogságba esett, és majd' négy év után tér-

hetett haza, tizenkétezer tallér váltságdíj lefizetése után.

A fogságot nagy traumaként megelőző Apafi a hazatérte után nem kívánt belefolyni az erdélyi belpolitikai küzdelmekbe, sem a fegyveres harcokba, így nem lett tagja sem a Rákóczi, majd Kemény János mellett felsorakozó és a Magyar Királyság irányában tájékozódó nemesi csoportnak, sem a Portával való megbékélést sürgető Barcsay Ákos körének. Ez a távolmaradása tette alkalmassá a nagyvezír szemében arra, hogy fejedelemmé nevezze ki.

Fejedelem kerestetik

Az 1657-es lengyel hadjárat kudarcát követően Erdélynek a Porta haragiával kellett szembenéznie, ahonnan egyértelműen a fejedelem letételét követelték. Az ország rendjei kezdetben a bűnösöket keresték, és elsősorban a fejedelmet tették felelőssé a veszteségeikért. Azt akarták, hogy Rákóczi a magánvagyonából is támogassa a fogoly urak kiszabadulását. Sem ez nem történt meg, sem a fejedelem nem kívánt lemondani. Először kompromisszumos megoldásként az uralkodni egyáltalán nem vágyó

Rhédey Ferencet választották fejedelemmé, azzal a feltétellel, hogy Rákóczi György kérésére bármikor átadja az irányítást a korábbi fejedelemnek. Ez időlegesen elhárította a portai büntetőhadjárat veszélyét, de ekkorra II. Rákóczi György és legközelebbi tanácsadói már nem a Portával való reménytelen egyezkedésben keresték a kiutat, hanem Bécs irányában tapogatóztak, ami Mikes Mihálynak, a fejedelem legelső diplomatájának szívügye volt. Végül Rákóczi újra megszavaztatta a rendekkel a saját fejedelemségét, ezt azonban a Porta nem tűrhette, és megkezdődtek a harcok. A fejedelmi adminisztráció néhány tagja ugyanakkor Barcsay Ákos és Bethlen János vezetésével továbbra is próbálta menteni a menthetőt, és igyekeztek a török kéréseket teljesíteni. Ezért az első Porta által kinevezett fejedelem Barcsay Ákos lett, őt azonban Erdélyben éppen a kinevezésének a körülményei miatt sokan nem fogadták el. Rákóczi a zűrzavaros helyzetben hősies hadvezéreként harcolt az országba betörő török seregekkel, de a szászfenesi síkon halálos sebeket kapott, és Várad várában meghalt.

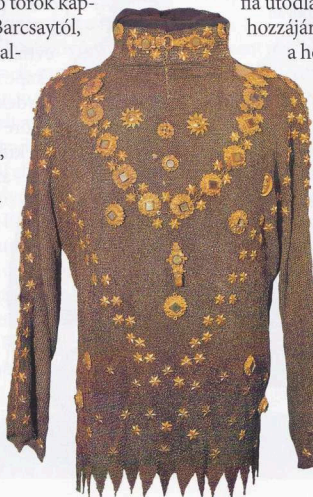
A helyzet azonban még nem konszolidálódott, mert a Rákóczihoz hűséges



A szultán kíséretének janicsárok – Apafi hatalomra kerülése és uralkodása is bizonyította, hogy a Portával nyitott szembefordulva nem lehet Erdélyt kormányozni
 JOBBRA: Várostrom egy 1620-as rézkarcen
 LENT: II. Rákóczi György páncélingje

főurak élére most Kemény János állt, aki, akárcsak a törökökkel szembefordulva Rákóczi, Béccsel szövetségben kívánt uralkodni. Barcsay hiába próbált tovább tárgyalni a törökökkel, ekkorra már a portai adókövetelések óriásira nőttek. Barcsay Ákosnak – aki eleve a törökök kinevezettjének látszott – tovább rontott a helyzetén a hatalmas adó beszédese. Mivel Barcsay maga elsősorban hivatalnok és diplomata volt, Kemény népszerűségét látva 1660 végén lemondott a fejedelmi címről. Ezzel azonban sem az országot, sem a saját életét nem tudta megmenteni. Kemény János tartott a jó török kapcsolatokkal rendelkező Barsaytól, ezért megölette őt. A vazallusi helyzetből azonban a Magyar Királysághoz fűződő kapcsolatait sem tudták kiemelni Erdélyt, márpedig a Portán nem fogadták el Kemény fejedelemségét.

Ebben a helyzetben már szinte kínálgatták a fejedelmi címet az arra vállalkozóknak. A kortársak úgy tudták, hogy királyhalmi Petky Istvánnak, Csíkszék főkapitányának kínálták fel a fejedelemséget, ám az idős



főúr ezt nem fogadta el. Ekkor került a nagyvezír látókörébe a magát egyik oldal mellett sem elkötelező Apafi Mihály. Nem tudható, hogy a korszak erdélyi elitjének tagjai hogyan tekintettek erre az ajánlatra, de sejtethető, hogy Barcsay Ákos sorsa lebegett a szemük előtt. Maga Apafi sem lehetett benne biztos, hogy sikerül-e úrrá lennie a belpolitikai kaoszson. Az bizonyos, hogy óvatos és mindenki-vel szemben visszafogott politikája a hasznára vált. Apafi a naplója szerint úgy vette a fejedelemség ajánlatát, mint egy parancsot, amelyet végre kellett hajtania. Ehhez még csak olyan támogatói csoporttal sem rendelkezett, mint korábban Barcsay Ákos, noha Barcsay korábbi hívei a fejedelemségre választásának hírére felsorakoztak mellette.

Választás vagy kinevezés?

Az erdélyi rendek rendelkeztek a *libera electio*, a szabad választás jogával, és ezt igyekeztek gyakorolni is. Ezzel éltek János Zsigmond halála után, amikor Báthory István megválasztották, és akkor is, amikor Bocskai István végrendelete ellenére Rákóczi Zsigmond mellett voksoltak. A rendek szabad választását a Porta is elfogadta, és az új fejedelem számára díszes oklevelet, szövetséglevelet, *ahdnamét* állított ki, valamint elküldte neki az uralkodói felségjelvényeket is.

II. Rákóczi György uralkodása idejére úgy tűnt, hogy a Rákóczi-családnak sikerül dinasztiát alapítania, hiszen az „öreg” Rákóczi György még életében biztosította fia utódlását. Mindehhez a Porta hozzájárulását is megkapta. Ezt

a helyzetet rombolta le a lengyelországi hadjárat és az azt követő események. Erdély vazallusi státusza nem változott, de a Porta közvetlenebb módon nyúlt bele a fejedelem személyének megválasztásába. A fejedelem letételére volt már példa Báthory Gábor esetében, tehát ez még nem lett volna annyira nagy újdonság a korábbi gyakorlathoz képest. Rhédey Ferenc megválasztásával még az erdélyiek *libera*

electióját is tiszteletben tartotta a Porta. Ezt követően azonban II. Rákóczi György szembeszegült a török akarattal, és újra megválasztatta magát Erdély fejedelmévé. Erre a gesztusra válaszul a Porta kétszer is maga jelölte ki az erdélyi uralkodót – Barcsay Ákos és Apafi Mihály személyé-



ben. Mindezek ellenére Erdély a renitens Rákóczi halála után is a Porta megkerülésével választott fejedelmet, Kemény Jánost, aki ráadásul Habsburg-párti volt.

Barcsay Ákos és I. Apafi Mihály fejedelemségre választása új fejezetet nyitott a korábbiakhoz képest, hiszen akkoriban a rendek választását fogadta el a Porta, míg most maga jelölte ki erdélyi uralkodót. Így fordulhatott elő, hogy 1661. szeptember 12-én Apafi először az őt kijelölő török vezírral találkozott, ezt követően, 14-én a jelen lévő rendek megválasztották, 16-án kapta meg a törököktől a fejedelmi botot, a kaftánt, a szerszamos lovat, 29-én a zászlót, október 8-án pedig a kardot. Végül az ország rendjei előtt Kis-Selyken, október 21-én tette le a fejedelmi esküt. A korábbi díszes *ahdnamét* nem kapta meg, csak a szultáni megerősítő levelet, a sokkal kevésbé díszes és nagyobb függőséget sejtető *berátot*.

Apafi Mihály egymaga majdnem annyi ideig uralkodott, mint Báthory István és Bethlen Gábor együtt. Ez a hosszú időszak azonban jobbára a túlélésért folytatott küzdelemmel tel, és tudatos belső építkezésre alig maradt idő. Jól érzékelteti



Apafi Mihály által
adományozott nemesi
oklevél 1668-ból

ezt az az apró mozzanat, amelyet Bethlen Miklós önéletrajzából tudunk: az ország szívének, központjának számító gyulafehérvári templomnak az 1657 és 1662 közötti hadakozás során kitört ablakait az azt követő három évtized alatt sem üvegettették be. Gyulafehérvár, a fejedelmi székhely, melyet már János Zsigmond építtetni kezdett, és Bethlen Gábor, valamint I. Rákóczi György idején készült el teljes pompájában, szinte szimbóluma lett Apafi uralmának. A naplójából és a levelezéséből, valamint a kortársak naplóiából is tudjuk, hogy fejedelemként sem foglalta el Gyulafehérvárt, az ország reprezentációs központját. Továbbra is a saját birtokain szeretett inkább tartózkodni. Ennek az oka egyrészt természetesen a gyulafehérvári palota pusztulása volt. De három évtized alatt mód lett volna a reprezentációs központ újjáépítésére, otthonossá tételére. A fejedelelem azonban mintha maga sem tudott volna mit kezdeni a saját pozíciójával, szinte menekült Gyulafehérvárról, hogy Ebesfalván, Almakeréken töltsse az idejét.

Kemény János személyében meghalt az a főúr, aki már II. Rákóczi György uralma alatt is számos kérdést meghatározott és eldöntött. Apafi az uralma elején még nagyon óvatoss volt, hiszen a szintén a törökök által kinevezett és ezért népszerűtlen Barcsay Ákos sorsa lebeghetett előtte, de egyre inkább látszott, hogy az erdélyi társadalom befelé fordult az 1657 óta tartó küzdelmekbe. Jóllehet a Kemény-párt legkitartóbb tagjai még Kemény János fiát, Simont is megpróbálták Habsburg-segítséggel Apafival szemben kiállítani, 1663-ra ők is meghódoltak Apafinak. A fejedelelem pedig annak ellenére sem volt hajlandó véres bosszút állni az ellenfelein, hogy a nagyvezír határozott kívánsága ez volt. Így végül a Kemény-párti főurak amnesztiában részesültek, és a későbbiekben nemcsak visszaszer-

ték hűtlenség miatt elveszített birtokaikat és pozíciójukat, de az Apafi-uralom végére pont azok kerültek a legfontosabb tisztségekbe, akik az 1660-as évek elején még Kemény Jánossal szimpatizáltak. Ilyen főúr volt az a Teleki Mihály, akit a kortársak közül sokan tekintették a fejedelemelem „rossz szellemének”, olyan embernek, aki valójában a háttérből, sokszor a fejedelemszonnal, Bornemisza Annával együtt formálta Erdély politikáját.

Diplomácia és belpolitika

Apafi Mihály fejedelemség választásakor a korábbi fejedelemség integritása már sokszorosan megsemmisült. Nemcsak Várad és környéke lett 1660-tól a törököké, de a Kemény-párt támogatására megjelenő Habsburg-hadak is erősen csorbították a korábbi állam területét egy-egy erősség elfoglalásával. A stratégiai fontosságú várak közül számosan volt Habsburg-haderő, ezek között a legnagyobb problémát talán Kolozsvár okozta, amit sürgősen orvosolni kellett.

Római majeros asszony és román férfi ábrázolása egy 17. századi kódexből



Végül Várad helyett a visszaszerzett Kolozsvár élére állítottak egy kapitányt, ami új tisztséggént jelent meg a védelemben. Ám valójában nem ez, hanem a sajátos európai politikai helyzet segítette hozzá Erdélyt viszonylagos önállósága megőrzéséhez. Noha Apafi portai kinevezetként került hatalomra, még a levelezéséből is nehéz kihámozni, hogy ő személyesen letette-e a voksát az Erdélyi harapófogóba szorító két nagyhatalom valamelyike mellett. Sokan vélték úgy, hogy csak látszatra törökbarát, noha kényszerűségebből több Habsburg-ellenes katonai akcióban részt vett 1663-ban, 1679-ben és 1683-ban is. A Bécs által indított 1664-es hadjárat idején már arra készült, hogy az erdélyi seregek élén csatlakozzon a Magyarországot felszabadító császári hadakhoz, de a vaskvári béke kijózanította, mert látható volt, hogy egyik fél számára sem központi kérdés Erdély érdeke. A törökök megtarthatták korábbi foglaltsaikat, cserébe I. Lipót (magyar királyként 1657–1705) megkapta az akkor Erdélyhez tartozó Szabolcs és Szatmár megyéket. Megegyeztek abban is, hogy az esetleges új fejedelmjelölteket és egymás ellenségeit a jövőben nem támogatják. Ezzel a törökellenes összefogás kérdése két évtizedre lekerült a napirendről.

Apafi fejedelemségének három évtizede alatt ennek ellenére történtek Erdély részéről próbálkozások arra, hogy kitörjön az elszigeteltségből. A fejedeleme óvatoss, sokszor bátoratlan irányítása mellett az egymás ellen küzdő elcsoportok próbálták formálni az erdélyi diplomáciát. Az első évtizedben a Portával való kapcsolatban helyrehozásban érdekelt Bethlen János és köre volt hatással az erdélyi külpolitikára, később, az 1670-es évek második felére Teleki Mihály lett a diplomácia kezdeményezője. Az ő terveiiben a magyarországi bujdosók katonai támogatása és francia szövetség megkötése szerepelt. A törökök bécsi kudarcát után Teleki titokban tárgyalni

kezdt a Magyar Királyság követével, és már 1685-ben ígéretet tett Erdély átadására, amiért grófi címet is kapott.

A vasvári béke megmutatta, hogy Apafi nem képes annyi befolyást gyakorolni a Portára a Habsburg–török tárgyalások idején, mint korábban Bocskai István vagy Bethlen Gábor. Uralma utolsó éveiben – főképpen az 1680-as évek második felében – pedig egyre tehetetlenebbül szemlélte a Habsburg-katonaság előretörését. Az ekkor felállított bizottságok a Habsburg-hadvezérek által követelt egyre nagyobb sarcokkal kapcsolatos alkudozásokra szorítkoztak. Buda visszafoglalása után, 1686–1687 során a Habsburg-csapatok megszállták Erdély stratégiai pontjait, és még azelőtt felszámolták a korábbi viszonylagos autonómiát, mielőtt a *Diploma Leopoldinum* nevezetű oklevél az Erdélyi Fejedelemség történetére végképp pontot tett volna.

1663 és 1683 között a párharcok és a váradi török támadások ellenére viszonylagos nyugalom hozott Erdélyre. Ekkor fejlődésnek indult a gazdaság, megépült a vajdahunyadi vasháor, a fejedelem megjavíttatta a görgeyeni papírmalmot, újraindult az üveggyártás és fellendült a posztószövés. Az örmények, akik már a 17. század elejétől jelen voltak, az 1670-es években nagyobb létszámban települtek Erdélybe, ahol a munkájuk nyomán a börtművesség és a kereskedelem is új lendületet kapott.

A fejedelmek közül I. Rákóczi György mellett Apafi Mihály foglalkozott a legtöbbet alattvalói erkölcsi és vallási életével. Határozatokat hozott a kármokadások és dorbézolások ellen, védelmére kelt a református lelkészeknek. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna szellemében támogatva a román nyelvű református istentiszteleteket. Kiemelten figyelt az oktatásra. Uralma alatt Erdély befogadta a Báthory Zsófia által Sárospatakról elűzött református kollégiumot, amely Gyulafehérváron kapott menedéket, míg a Bethlen Gábor által alapított Academicum Collegiumot Nagyenyre helyeztette át. Fejedelemsége idején Erdélyben több művelt teológus és tudós tevékenykedett, ilyen volt a már említett orvos, természettudós Pápai Párizs Ferenc.

A két évtizeden át tartó belső béke lehetőséget adott Apafi Mihály számára némi építkezésre. Óvatos politikai azonban a gazdaság és a kultúra terén is csak apróbb korrekciókat tett lehetővé, és a Várad

környéki területek elvesztésével jelentős adóbevételektől esett el az állam. Számos esetben a főúri adományokat kellett igénybe venni egy-egy nagyobb pénzüsszeg előteremtésére.

Kényelmetlen szerep

Apafi a kortársai szerint jólelkű ember volt. Egy-egy vacsorán a komájává, sőt rokonává fogadta a vele együtt borozó főurakat. Bethlen Miklós még részegen is barátságos




A Diploma Leopoldinumban Lipót ígéretet tett Erdély hagyományos jogrendjének fenntartására a Habsburg Birodalmon belül, a fejedelmi szék betöltését függőben hagyta, és kormányzót nevezett ki Erdély élére

emberként írta le: „Apafi fejedelem, noha bizony sokat ivott, de sohasem erőltetett, sőt maga megmondotta: Ne igyék kegyelmed, mű nem kívánjuk, tudjuk mű, hogy kegyelmed nem ihatik.” Legnagyobb problémája egyre súlyosbodó alkoholizmusa volt, ami az elit tagjai előtt is ismert volt. Valószínűleg rosszul is bírta az italt, de tény, hogy nagy mennyiségben fogyasztotta. Bethlen János egy helyen arról írt, hogy a minden nap részeg fejedelemmel csak délig lehetett érdemben tárgyalni. Ez talán túlzás volt, de rávilágít arra, hogy egy alapvetően jó és művelt ember milyen kevésbé érezte a helyén magát. Mivel tizennégy megszületett gyermeke közül csak egyetlen érte meg a felnőtt kort, a sok vesztésig bizonytalanság hozzájárult a depressziójához.

Sokat bizonytalankodott, nem kevesen az akaratérő és a férfiaság hiányát hányták a szemére. Többen úgy látták, hogy „paprak lett volna alkalmasabb, mint fejedelemnek”. Csakúgy, mint a kortársai legnagyobb része, szívesen vadászott és kedvteléseit köze tartozott az órák szerkezetének tanulmányozása. Legszívesebben elvonult a nyilvános szereplés elől. Noha a kortársak számtalanszor kárhozták a feleségét, Bornemisza Annát azért, mert a férje helyett irányította Erdélyt, a fejedelemszónym nem volt könnyű helyzetben. Apafi részegen több tanú szerint is sokszor megverte, míg máskor Bornemisza Annának kellett menteni a menthetőt egyes politikai döntéshelyzetekben. A fejedelemszónym elődjeihez képest aktívabban vett részt a közéletben, sokszor ő is fogadta a portai diplomatákat. Az udvarban forgoló főurak megütözték az orvó akaratán és eltöklétségen, amivel férje mellé állt és támaszává lett az ország irányításában. Képessége is volt hozzá; az általa vezetett számadáskönyv azt mutatja, hogy tehetséggel látta át az udvar és az állam ügyeit is. Asszonyként azonban egy erős és döntésképes férfit akart támaszkodni, és ezt Teleki Mihályban, rokonában találta meg. Bornemisza Anna bizalma elősegítette, hogy Teleki a nyolcvanas évekre gyakorlatilag az erdélyi politika első számú irányítójává váljon. Bornemisza Anna a házasságuk folyamán olyan nélkülözhetetlen és minden bizonnyal szeretett társává vált a fejedelemnek, hogy felesége 1688-ban bekövetkezett halála után Apafi búskomorra vált, és utolsó másfél évét szinte teljes passzivitásban élte.

Apafi Mihály úgy lett Erdély fejedelme, hogy „jókor volt jó helyen”. Azért esett rá a választás, mert addig semmilyen markáns egyéni kezdeményezés nem fűződött a nevéhez. Ez jellemezte fejedelemként is. Ahogyan a fejedelemmé választását elszenvetve anélkül, hogy saját akaratát követte volna, úgy uralkodóként is elsősorban az események követésére és a következmények tompítására szorítkozott. A sors és a sajátos geopolitikai helyzet firtora, hogy mégis ő lett Erdély leghosszabb ideig uralkodó fejedelme. A halála előtt két-három évvel már sejtette, hogy vele együtt az állama is sirba száll. ■

Balogh Judit PhD, az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetének egyetemi tanára



Hamvas Béla az erdélyi alkatról

AZ ERDÉLYI EMBER később, mint akár a nyugati, akár a déli, vagy a keleti. Később, vagys befejezet-
tebb, kiműveltebb, határol-
tobb, egyénibb, kristályosabb és felismer-
hetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat
és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni. Néha
úgy látszik, ha a kapcsolat az ország többi
részével nyelvből nem lenne olyan erős,
a Királyhágón túl egészen más nép lak-
hatna. A középpont nem Athén–Róma,
nem Párizs, hanem Bizánc volt, később
Sztambul lett.

Hogy mi a bizánci civilizáció, arra elég
egyetlen példa, a görög kereszténység.
Ez a vallás a rómaiakról lényegében nem
elvezet és dogmákban különbözik.
A dogma csak megfogalmazása annak,
hogy két elementárisan más világról van
szó. Bizáncban nem volt hellenizmus és
itt a görögöknél archaikus alakja mereve-
dett meg. Később az alexandriai lágyulás
ellen határozott ellenállást tanúsított.
Még később pedig Bizáncba nem jutott el
sem a reneszánsz, sem a reformáció.
Ezért Oroszország sem élte át sem az újabb
hellén betörést, sem a reformáció válságát.
Erdély ezért az ország többi részénél
archaikusabb, merevebb és a nyugati hatá-
sokat csak alig vette fel és ha igen, azo-
kat is teljesen a maga képére formálta.

Bizáncban a festmény és a mozaik,
később az ebből származó orosz ikon,
az arc geometrikus merevségének és az
arc mögött élő szenvedélynek ellentét-

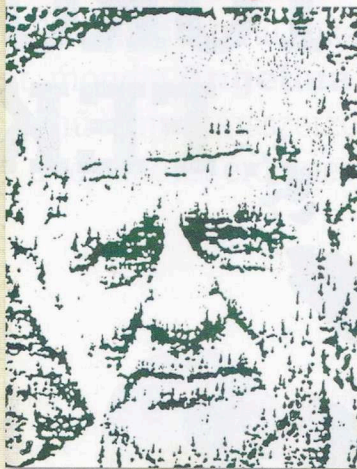
ben álló feszültsége. A kettő között nincs
átmenet. Az elemek összebékíthetetlenek
és kiegyeztetetetlenek. A merev
geometria sohasem oldható fel lágyabb
formába, a szenvedély sohasem önthető
szemléletebb alakba. Ez a szakadék
az, ami sajátosan bizánci, ez a sötétség,
ez a kétség és kettősség. Itt mindaz,
ami egy, kettő. Minden alatt, ami látható,
van valami mélyebb, ami a felszínnel
legalább egyenértékű, de azzal szemben
áll. A kettős én mint a civilizáció világé-
ménye sehol sem valósult meg, csak itt.
A torzultságig megmeredt és konokul
kifeszített arc, mögötte pedig a dühöngő
szenvedélyek vadsága. De a merevség nem
fékezi a szenvedélyt, a szenvedély nem
oldja a merevséget. A geometria nem rejti
el a démon, a démon nem enyhíti meg
a geometriát. Ezért Bizánc nem formál,
hanem eltakar és nem harmonizál, hanem
robbant. A bizánci konvencióban meg-
dermedt kódex-szolasztika uralkodott,
ezzel szemben pedig a háttérben az athoszi
misztika egész Európában páratlan tüze.
Sehol másutt a képháború nem képzel-
hető el, csak itt, ahol a képet a képmö-
götti erők állandóan szét akarják vetni.
A ceremonális külsőség a legmélyebből
való tudással itt csaknem olyan viszony-
ban áll, mint Tibetben, ahol jó és rossz
csak árnyalatkülönbség. A kegyetlenség-
től az önfeláldozásig csak egyetlen lépés.

Nyugaton a dolgok összeépülnek és
kiegyenlítődnek, ez a nyugati demokratiz-
mus értelme, hogy ami a társadalomban

magas és alacsony, az a polgári középsze-
rűségben találkozik. Az igazi Nyugaton
az arisztokrácia és a munkásság öltözkö-
désben és ízlésben, lakásban és igényben
alig különbözik. Az értékek átlagosakká
válnak. Erdélyben éppen ellenkezőleg.
Az előkelő és a munkás között szakadék
van. A különbség nem léphető át. Egymás
mellett a kastély és a viskó. Nyugaton ebben
az átlagban még a természet is kiegyenlí-
tődik, Erdélyben még a természet is ilyen
ellentétekből áll, amelyek soha nem esnek
egybe. A szelid és termékeny foltoktól
néhány kilométerre a táj vad és megféle-
kítő. Sima és meleg kertek, de hirtelen
kezdődik az erdő és a sziklás hegység.
A kasztok között az a különbség van, ami
a bizánci szász és az alattvaló között.
Ami feljebb van, az az alsóbb számára nem
elérhető. Ez a bizánci, később a muzulmán
páratlan ceremónia értelme. Ceremónián
azokat a szokásokat értjük, amelyeket
az alárendelt közembernek alkalmazni
kell, amikor a magasabbal érintkezik.
A ceremóniák természete mágikus, mert
a magasabban álló ember helyzeténél
fogva magasabbrendű hatalom atmoszfé-
rájában él. Ez a körülményesség az erdélyi
emberen néha igen feltűnő. A természete-
ség többször irányt változtat, kerülöket
tesz és úgy látszik, mintha nem lenne
őszinte, holott csak a ceremónia mágikus
óvatosságát használja.

Az erdélyi embernek egyszerre több-
féle magatartása van. Az északi ember
eszménye a rousseau-i közvetlenség.

Hamvas Béla: Az öt génusz



Az öt génusz
első kiadásának borítója

A nyugatié a szociális és humánus egyszerűség. Az alföldi lehetőleg a kelletténél távolabb áll. Az erdélyi komplikált civilizációjának szellemében sokrétű és ebben a bonyodalomban az idegen könnyen gyanút fog, mintha a kapcsolatot nem lenne egyenes. Holott csupán szövevényes. Az erdélyinek egyszerre több véleménye van és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen megzavarodik. Úgy látszik, hogy egyszerre igen is meg nem is. Vannak néha nagyvonalú kizárólagossággal végiggondolt eszméik, de többnyire aprólékosak és erejük a részletekben van. Bukdácsolnak és köntörfalaznak. Az egyik erdélyi emberfajta jellemző az ezermesterség és polihisztorság, amely azonban kicsinyes és van benne valami komikus. Sokan szüntelenül barkácsolnak. Ezért van igen gazdag és sokrétű tárgyi civilizációjuk. Ezért, ha az ember az asztalhoz ül, tudja, hogy nem az Alföldön, hanem Erdélyben van, az Alföldön a primitív és fantáziátlan egytálétel, szemben a raffináltan és ízléssel készített erdélyi hússal és süteményekkel.

Nyugatra inkább a próza jellemző, mint a költészet. Északot inkább az egyszerű dal fejezi ki. Erdély sajátos műfaja a ballada, ez az összetett forma, amely dráma is, történet is, líra is és az egész sejtelemszerű, homályos és megrázó. A jellegzetesen erdélyi regény hangulata, mint amilyen Kemény Zsigmondé, tulajdonképpen ballada. Ezt érezni Jókai erdélyi tárgyú regényein is, sehol sem felismerhetőbben, mint az *Egy az Istenben*. Mindig valami meg nem oldható összeütközésről van szó, ami a háttérben marad és mintha a szavak, amelyek a drámát leírják, a magot meg sem érintenék, csak távolról utalnak rá, sőt, mintha el is fednék és mintha énekelnének, mialatt valakinek életét darabokra török.

Az alföldi ember számára a politika a szabadságsevenedély megnyilatkozása, az erdélyi számára azonban sokkal több. Ez az a terület, ahol lényének sokrétű bonyolultsága csaknem teljes mértékben kibontakozhat. Az alföldi egyenes, egyesebb, mint kellene, vakon és dühösen egyenes és absztrakt, az erdélyi azzal kezd, hogy a kerülőt választja, részben körmonfontagságból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és túlkomplikáltságból.

A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény, Erdélyben okosság és érény, csaknem angolos, előrelátás és humor. Úgy látszik, mintha a történet tanította volna meg rá. Egy kicsit mindig az ország többi részére kellett néznie, de egy kicsit Bizáncra, vagy Stambulra, alkudoznia kellett, hogy megmaradjon, egy kicsit be kellett csapnia az egyiket is, a másikat is, mert egy kicsit be kellett csapnia valakit, hogy élhessen. De ez a történeti kényszer félreértés. Sem a nyugati, sem az északi, sem a keleti ember hasonló helyzetbe nem is kerülhetett volna. A történeti helyzet általában annak a karakternek felel meg, amely a helyzetet magára veszi és a karakter azonos helyzeteket provokál. Erdély mindig bonyolult, mindig kettős, mindig igen is, meg nem is, kettő között van, mint ahogy kettős a bizánci ikon és kettős a ballada és szakadékos a társadalom. Sohasem lehet nyíltan megmondani azt, ami van és ha valaki mégis az igazat mondaná nyersen, szemben el kellene hinni és titokban mást kellene gondolni. Ami északon a pletyka, az Erdélyben az intrika. A pletyka természete kisvárosi és provinciális, egy kicsit tisztátalan és ízléstelen. Az intrikában méreg van, egy kicsit gyilkosság és sajátos helye a politika, a dinasztikus hatalmi féltékenység és az uralomvágy. A pletyka mindig ostoba, az intrikának okosnak kell lenni. Az intrika tenyészhelye a bizánci udvar volt, később a szultán udvarába

maradéktalanul átment és az orosz cári udvarban úgy élt, mintha ott eredt volna. Amit Erdélyben politikának neveztek, az igen nagy részben mindig intrika volt. Ez a bizánci kört éppen úgy jellemzi, mint az ikon. Schol a kettős én számára alkalmasabb szint és terület nincs. Uszítani és félrevezetni, hátulról és titokban, beugratni és rágalmazni és letagadni, árulkodni és elárulni, megrontani és a víz alá nyomni, ez a bizánci, később orosz udvari szenvedély, ahol az államéletet mindig udvari klikkek intrikái irányították, szóval, de vére menő marakodások kicsiny papi és főúri csoportokban a befolyásért, a császár kegyéért, gazul kieszeltek, hogy valakit megrontsanak, mialatt szemben mosolyognak reá. Udvariasság és kegyetlenkedés. Az elbűvölő szociális charme és a brutális vérengzés. Az erdélyi dinasztikák között ez az intrikus politika mindig élt. A dinasztikák fészkein ez az atmoszféra érezhető, ez a függöny mögötti sugdolózás és fojtott versengés.

Éttől a magas és bonyolult sokrétű világtól, amely palotákban és kastélyokban virágozik drága és nemes fából készült bútorok, szőnyegek, selymek, ékszer, brokát, dús ételek és italok között, ettől a raffináltan fensőbbeségek életétől válik el hirtelen, minden átmenet nélkül a szegény, eldurvult és elnyomott paraszt és erdei és hegyi lakó, nem tárnkonyos egybesült bárányt eszik küküllői borral, hanem zsirtalan puliszkát, nem bársonyban jár, hanem darócban.

A két végletet nem köti össze a polgárság, mert ahol a városokban polgárság él, aki tud, a dinasztikához csatlakozik, a többi a puliszkaevők közé süllyed. Bizáncban sohasem volt demokrácia, amint Oroszországban sem, nem volt közép, amelyre építeni lehetett volna. Dezintegrált társadalom, stilizált felső osztállyal és néppel, amely úgy él, mint a néger, vagy a maláj. Az elfinomult és ragyogó kastély és tövében a viskó nyílt tűzhellyel; Erdély nem provincia, hanem a magas civilizáció és a vadember feszültsége. Nehéz és sötét pátosz, mintha a bársonyruhás is belül vadember lenne, csak kifelé játszaná a finomult ember szerepét. Az egész pedig merev, mint a fáfaragvány. ■

Hamvas Béla: *Az öt génusz* (1959; első kiadás: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985)

ÚTTÖRŐ BRIT FEKETÉK

Sikeremberek

A „100 legkiválóbb fekete brit” közé beszavazott pionírok kollázsában a következőkkel találkozhatunk: a Jazzie B néven ismert Trevor Beresford Romeo zenei producer, Rosalind Howells bárónő (politikus), John Archer (politikus), Oona King (politikus), Floella Benjamin (vállalkozó), Zadie Smith (író), Lenny Henry (komikus), Phil Lynott (rockszár), David Lammy (politikus), Samuel Coleridge-Taylor (zeneszerző), Mecklenburg-strelitzi Zsófia Sarolta (királyné), Moira Stuart (műsorvezető), Joan Armatrading (énekes, dalszerző), Linton Kwesi Johnson (dub költő), Harold Moody (orvos), Courtney Pine (zenész), Ira Frederick Aldridge (színész), Shirley Bassey (énekesnő), Valerie Amos bárónő (politikus), Elizabeth Barrett Browning (költő), Olaudah Equiano (abolionista), Dounne Alexander (vállalkozó) és Viv Anderson (futballista)



A feketék története Nagy-Britanniában túl sokáig nem kapta meg az őt megillető figyelmet, mondja **Angelina Osborne**, a *100 Great Black Britons* című könyv társszerzője, egyúttal bemutatja azt a hét pionírt, akiknek a történetét érdemes megismerni

HA LÉTEZETT olyan pillanat, amely tartós érdeklődést keltett az iránt, hogy az afrikai és az ázsiai származású emberek mi mindennel gazdagították a brit történelmet, akkor e pillanat valószínűleg 2002-ben jött el, amikor a BBC megszavaztatta a közönséget, hogy szeritünk ki „a 100 legkiválóbb brit híresség”. A kampányban, amely egy tévésorozaton alapult, azt kérdezték a nézőktől, hogy melyik brit történelmi személyiség érdemli meg a „jelentős” minősítést. A közönség által kiválasztott 100 név bizonyos értelemben nagy szóródást mutatott a rocksztároktól az uralkodókön át az okkultistákig. Más vonatkozásban viszont lehangolóan egysíkúak voltak a válaszok: a zanzibári származású és párszi hátterű Freddie Mercury kivételével csak fehérek kerültek fel a listára.

Ismerős történet. A „100 legkiválóbb brit híresség” megerősítette azt a narratívát, amely dicsőíti a brit feltalálókat, felfedezőket, a politikai és kulturális újítókat, miközben nem is említi a fekete és az ázsiai polgárok érdemeit. Ez a kirekesztés sokat elárul arról, hogy miképpen tanították és mesélték mindmáig a brit történelmet: a feketék és az ázsiaiak gyakorlatilag nem is szerepeltek benne. A nem fehér bőrűeknek ez a kifejejtése nagy megrökönyödést keltett. De kiváltotta a válaszlépést is, amely 2003-ban jött, a „100 legkiválóbb fekete brit” kampányával. Ez a közvélemény-kutatás arra a 100 fekete személyiségre koncentrált, akik az életükkel szemléltetik, hogy lényegét tekintve a brit történelem szintén multikulturális. Az eredményeket 2004-ben ismertették a Channel 4 televízió hírműsorában; ezek szerint a lista élén Mary Seacole ápolónő és háborús hős áll (portréját lásd fent).

2020-ban újra megrendezték a szavazást, megjelentetve a *100 Great Black Britons* című könyvet is (melynek társszerzője vagyok). Ez az újraindítás is a részét alkotja annak az állandó törekvésnek, amely a történelem interpretálásának és alakításának a megváltoztatását szolgálja. Ami még sürgetőbbé vált a „Black Lives Matter” mozgalom színre lépésével.

Fontos események

A „100 legkiválóbb fekete brit” kampány a történészek és aktivisták sokéves példáját követi: bemutatja az afrikai és karib jelenlét angolai történeteit. Új megvilágításba helyezi a kulcsfontosságú eseményeket, és elismerően szól azokról, akik fontos szerepet játszottak a brit történelem sorsfordító időszakaiban is.



Afrikaiak angolai jelenlétére már az i. sz. 2–3. századból vannak bizonyítékok. A dél-angliai partszakaszon, Beachy Headnél 1953-ban talált női csontvázról – a „Beachy Head Lady” néven híressé vált leletről – az orvos szakértők kiderítették, hogy Közép-Afrikából származott, és 200–250 között élt Britanniában. Az Egyesült Királyság más területein végzett régészeti feltárások azt is bizonyították, hogy a római társadalom különböző rétegeiben is előfordultak már afrikaiak: a Britanniát elfoglaló római hadseregben afrikai katonák is masíroztak és harcoltak, s a provincia egyes részeit afrikai rómaiak kormányozták, például (a mai Algéria területéről származó) Quintus Lollius Urbicus, aki (a mai Skóciában, maradványaiban látható) Antoninus falának építését felügyelte.

Az afrikai jelenlét később is érezhető volt Angliában. A 16. században – még az újkori rabszolgaság által létrehozott fekete populációk megjelenése előtt – Afrikából, Európából és az Antillák spanyol gyarmatairól érkezett színes bőrű emberek éltek és dolgoztak Angliában. Fekete szolgák és apródok a királyi udvarban, valamint fekete matrózok, tükésztők és katonák. A tengeren túli rabszolgakereskedelmet Anglia uralta, s ennek eredményeképpen exponenciálisan nőtt az országban is az afrikai populáció. Szolgaként, mestereberként vagy zenészként, énekesként érkeztek; tengerészek, kereskedők és ültetvényesek hozták be őket Afrikából és az amerikai kontinensről. Az érkező afrikaiak közül sokan abban a hitben éltek, hogy Angliában már betöltötték a rabszolgaságot, ezért megszöktek a gazdáiktól, és létrehozták itt a saját közösségeiket.

Néhányan, mint például Mary Prince (lásd a 37. oldalon), az angol gyarmatokon a rabszolgaság eltörlését követelő, nagy hatású műveket írtak, mozgósító erejű politikai pamfleteket, dokumentálva ezzel a saját rabszolgasorsukat is. A rabszolgakereskedelem eltörlését nem érthetjük meg, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy milyen szerepet játszottak ebben a folyamatban maguk a feketék. S ugyanígy, a 19. századi, radikális reformokat követelő munkásmozgalomnak szintén lett egy antikolonialista dimenziója, amikor elkezdtek komolyan aktivizálódni a feketék is, például William Cuffay (lásd az 37. oldalon).

A feketék számtalan értékkel gazdagították ennek az országnak a történelmét. Az alábbiakban hét ilyen személyiséget mutatunk be. Mindannyian úttörők voltak a maguk területén, s kiemelkedően érdeműs életet éltek, ki politikai aktivistaként, ki pedig egyéb, fényes karriert befutva. Többségüket mégis „kifejtették” a brit történetírás főáramából. Itt az ideje, hogy változtassunk ezen.



Az Észak-Afrikában született Septimius Severus császár i. sz. 208-ban érkezett Britanniába

A KATONACSÁSZÁR

Lucius Septimius Severus

i. sz. 145 k. – 211

Afrikaiak is voltak azok között, akik segítettek elterjeszteni a római civilizációt a birodalom által meghódított területeken – egyebek között Britanniában is. Lucius Septimius Severus afrikai származású volt, Tripolitániában [a mai Líbiában], Leptis Magnában született, de a hasonló rangú kortársainál sokkal fontosabb szerepet játszott a birodalom határainak kiterjesztésében. Saját katonái kiállították ki császárrá Pannoniában, i. sz. 193-ban [a mai Ausztria területén lévő] Carnuntum légiós erődjében, s aztán onnan ment tovább, hogy letegye a névjegyet Britanniában is.

Severus az apja révén azoknak a főnőiciknek a leszármazottja volt, akik az i. e. 9. századtól telepedtek le Afrikában, s végül beleolvadtak az ottani népességbe. Jómódú családja a lovagok (*eques*) rendjéhez tartozott; ő maga 18 éves korában érkezett Rómába, és egyre magasabb pozíciókat nyert el Marcus Aurelius császár idején. S amikor i. sz. 180-ban Aurelius fia, Commodus lett az új császár, Severus karrierje akkor sem tört meg: 190-ben *consul*-l nevezték ki.

Commodust azonban i. sz. 192-ben meggyilkolták, s ezután zűrzavaros idők következtek. Egy év leforgása alatt öten is vetélkedtek a császári trónért. Ez a bizonytalan

politikai helyzet csak fokozta Severus politikai ambícióit; féltelmes erejű pannoniai légióival császárrá kiáltatta ki magát. Hatalmi ambíciói kiteljesítéséhez azonban még négyévi politikai manőverezésre, hatalmi játszmákra és véres leszámolásokra volt szüksége. 197-ben „hivatatosan” is római császárnak ismerték el a lugdunumi [ma Lyon] ütközet után – amely a római seregek által valaha is megívott csaták legnagyobbika volt.

Amikor Severus i. sz. 208-ban a hadseregével megérkezett Britanniába, akkor a helybéliek az őket állandóan megtámadó és fosztogató galloktól és germánoktól megszabadító hősként ünnepelték őt. A császár igyekezett is megőrizni ezt a róla kialakult képet, és megvédeni a területeket a külső támadások ellen: személyesen felügyelte például Hadrianus falának tatarozási és megerősítési munkálatait is.

Uralkodásának évei alatt megértette, hogy egy erős hadsereggel császárokat lehet trónra ültetni vagy megbuktatni – hiszen a hűséges legionáriusai nélkül ő sem lehetett volna császár soha. Halálos ágyán ezt mondta a fiainak: „Legyetek jók egymáshoz, tegyék gazdaggá a katonákat, mással pedig ne törődjetek.”

A TUDOROK TROMBITÁSA

John Blanke

15–16. század

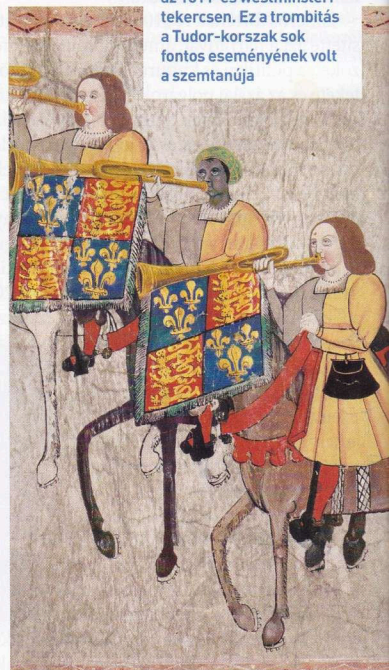
John Blanke a Tudor-kori Anglia egyik legnagyobb elismerésnek örvendő afrikai személyisége. Véltetően Aragóniai Katalin hozta magával 1501-ben, amikor házasságot kötött a királlyal. Blanke megjelését a történetek gyakran azzal magyarázták, hogy az európai uralkodóházaknál divatba jött afrikai zenészeket, mutatványosokat és szolgákat felfogadni. De ekkoriban már sok és sokféle foglalkozású afrikai élt Angliában, különösebb feltűnés nélkül, s nem csak a királyi-nemesi udvarok környékén.

Blanke életéről azonban egyáltalán nem mondhatjuk el, hogy ilyen, *feltűnés nélküli* lett volna: szemtanúja lehetett ugyanis a Tudor-korszak jó néhány fontos eseményének. Talpig fekete öltözkében egyike volt például annak a nyolc királyi trombitásnak, akik 1509 májusában a gyászzenét szolgáltatták VII. Henrik temetésén. Egy hónappal később pedig ragyogó, skarlátvörös ruhában már VIII. Henrik koronázási szertartásán játszott. Két év múlva, 1511-ben a Tudor-

dinasztia újabb jelentős személyiségének az ünnepelésén szerepelhetett: a Henrik és Aragóniai Katalin rövid életű fiának a születése alkalmából rendezett nagyszabású lovagi tornán.

Blanke ott látható az 1511-es színes képsorozattekercsen (lásd jobbra), amelyet Henrik egy ünnepi esemény megörökítésére készíttetett. A kutatók az 1950-es években jöttek rá, hogy ez a figura tulajdonképpen Blanke, és a tekercsen az 1580-as években be is mutatták egy kiállításon. A királyi dokumentumok feljegyzéseiből kiderül, hogy Blanke-nek az udvarnál előkelő „állása” volt. Amit akkor kapott meg, amikor kérelmezte VIII. Henriknél, hogy adják neki egy elhalálozott trombitás pozícióját, s merészen azt is hozzátette, hogy a király a kétszeresére, napi 8-ról 16 pennyre emelje az ő bérét. Panaszkodott, hogy a mostani bére „nem elegendő tovább is ellátni felséged méltó szolgálatát, ahogy azt felséged többi trombitása csinálja”: kérte, hogy vegyék figyelembe az ő eddigi „igaz és hűséges szolgálatát”. A merészség sikert hozott neki: ő volt az első ismert afrikai, aki ezzel a módszerrel „fizetése-melést” ért el Angliában.

John Blanke lovagi tornán az 1511-es westminsteri tekercsen. Ez a trombitás a Tudor-korszak sok fontos eseményének volt a szemtanúja



SZABADSÁG-HARCOS

Mary Prince

1788 k. – 1830-as évek k.

Mary Prince *The History of Mary Prince, a West Indian Slave, Related by Herself* (Mary Prince nyugat-indiai rabszolga élettörténete, saját elbeszélésében) című, 1831-es beszámolója kijózanító hatású volt a rabszolgaság védelmezői számára. S ezzel vált ő az első olyan, fekete brit nővé, aki az azonnali felszabadítást követelte. A könyv nagy feltűnést keltett, és nyilvánvalóan hozzájárult az 1833-as rabszolga-felszabadítási törvény megszavazásához.

A bermudai születésű Prince történetét különösen érdekessé teszi az a tény, hogy akkoriban a rabszolgasorban élő emberek gyakorlatilag nem beszélhettek – s végképp nem írhattak, publikálhattak – a saját élethelyzetükről. Ezért aztán, amikor Prince megírta az *Élettörténetét*, akkor nem csupán a maga nevében, és az általa, rabszolgaként megélt dolgokról beszélt, hanem az egész karibi rabszolgatartás helyzetéről, életéről is. Bátor szókimondással azokról a szörnyűségekről is beszámolt, ahogyan bántak velük, ahogy ütötték-verték őket „ostorral, kötéllel és bőrkorbáccsal”.

A legtöbb rabszolgának az élete során több „tulajdonosa” is volt, Prince-nek például öt. Talán ebből is merítette az erőt, hogy a „gazdától” elszenvedett kegyetlenségek ellenére legyen még bátorsága eltiltni a viselkedéseket. „Gyakran eltűnődtem – írta az élettörténetében –, hogy az angolok miként voltak képesek elmenni a Nyugat-Indiákra, és ilyen bestiális dolgokat művelni. De amikor oda mentek, akkor, azt hiszem, elfelejtették az Istenüket és a szegényréteget is, ha ilyesmit tudtak elkövetni.”

Mary Prince az utolsó tulajdonosaival, Woodékkal 1828-ban érkezett Angliába, ahol már folyt a vita a rabszolgák felszabadításáról a parlamentben, s ennek révén az egész országban is. Londonban Woodék továbbra is embertelenül bántak vele, ezért ő egyszerűen otthagya őket. Először Hatton Gardenben, a misszionárius Herrnhuti Testvérgyülekezeti néldéket, aztán a Rabszolgaság-ellenes Társaságnál, ahol meghallgatták az élettörténetét és meg is jelentették azt.

Prince az ilyen embertelenségek után sem volt hajlandó megalázkodni, és állandóan tiltakozott az elkesztő testi és lelki bántalmazások ellen. Elénk tárja, hogy a rabszolgaként miként hat az emberekre, a rabokra és a rabszolgatartókra is, és hogy a rabszolgaként miként használták a környezetüket a saját jövőjük valamilyen alakítására. *Élettörténetéből* nem csupán ennek a szörnyű sorsnak a szenvedéseit és megaláztatásait ismerhetjük meg, hanem azt is, hogy az emberi szellem milyen módokon tud végül is győzedelmeskedni.

AZ ELNÝOMOTTAK PÁRTFOGÓJA

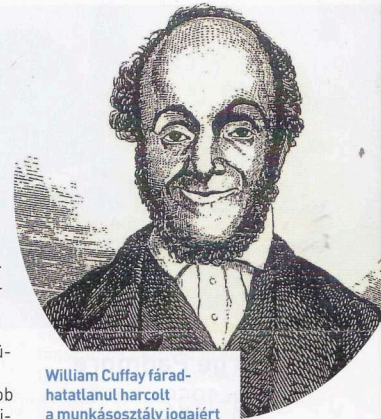
William Cuffay

1788–1870

A 19. század elején a politikai reformokért és a munkásjogokért küzdő különféle mozgalmakon belül William Cuffay volt az egyik legismertebb és legharcosabb aktivista. A szabómesterséget cserélte fel a mozgalmárkodásra, és lett a londoni chartisták egyik vezetője.

Apja még rabszolgaként született a Nyugat-Indiákhoz tartozó Saint Kitts szigeten; később szakácsként dolgozott egy hadihajón. Cuffay, akit az anyja nevelt fel Chathamben, láb- és gerincorvulásokkal született. Ezért és bőrszíne miatt is kiközösítették, de ez sem tántorította el őt a kitörési szándékától. Politikai öntudatra ébredését az 1834-es szabósztrájkokon való részvétele hozta el – aminek következtében elvesztette a munkáját és a műhelyét. Ezután csatlakozott a politikai reformokat és a munkássztyábeli férfiaknak szavazójogot követelő chartista mozgalomhoz, s a londoni szervezetben gyorsan vezető pozícióba került. Büszke volt munkásszarmazására és a mesterségére, s nagyon nem szerette a közép osztályt, az arisztokráciát és a nagyiparosokat.

1842-ben ő elnökölta a „Szabók Nyilvános Nagygyűlését”, a chartista mozgalom országos vezetőinek letartóztatása után pedig őt választották meg az ötfős ideiglenes végrehajtó bizottság elnökévé. A sajtó gyakran támadta a harciasága miatt, gyakran rasszista megjegyzésekkel is tarkítva a kommentárokat. Gúnyolódott a „négerségén” a *Punch* és a *The Illustrated London News* is. A *Times* „a fekete férfi és az ő pártjaként” emlegette a londoni chartistákat. Cuffay mégis az angol munkássztyál egyik legdinamikusabb képviselője lett. A Master and Servants Bill Demonstration Committee [„Úr és szolga törvénytervezet demonstrációs bizottsága”) tagjaként hevesen tiltakozott például az ellen, hogy a magisztrátusok pusztán a munkáltatók bemondása alap-



William Cuffay fáradhatatlanul harcolt a munkássztyál jogaiért

ján két hónapra börtönbe csukhassák a munkásokat. Támogatva a *Chartist Land Plant*, amely ki akarta emelni a munkanélkülieket a szegénynegyedekből, és 2300 négyeszőgöl földet kínált az így segélyezett családoknak. Mélyszélesen aggasztotta a munkásrétegek helyzete, és elkötelezetten igyekezett javítani az életkörülményeiket. A tettek embereként híresült el, nem szerette ugyanis „az üres és fölösleges beszédek”, s meggyőződéssel védelmezte „az embereket megillető és elidegeníthetlen jogokat”.

Az uralkodó osztályok számára Cuffay veszélyes ember volt, s a rendőrség nyomozói és besúgói állandóan figyelték a tevékenységét. 1848-ban az egyik utolsó jelentős chartista demonstráció után Londonban letartóztatták, és a besúgók jelentéseire alapozott hamis vád, a Viktória királynő elleni összeesküvés miatt 21 évi deportálásra ítélték. 1848 szeptemberében az utolsó szó jogán ezt mondta a bíróságon: „Semmiféle számlomra, sajnálatra nem tartok igényt. Nem. Én sajnálom a kormányt és a főállamügyészt, akit helyesebb volna főispiclinek titulálni... Nem félek a mártírságtól, de az ezen a héten átélte dolgok után úgy érzem, büszkén elviselek majd bármilyen büntetést.”

Az 1849-ben Tasmaniába deportált Cuffay ott is folytatta a politikai tevékenységét, 1870-ben bekövetkezett haláláig.

AZ AFRIKAI EMANCIPÁCIÓ ATYJA



George Padmore 1903–1959

A két világháború közötti időszakban felerősödtek Afrikán és a Karibi-térségen túl az antikolonializmusnak immár pánafricanizmussal is színesített mozgalmait, melyek az őshonos afrikai népesség politikai egyesítését követelték. E mozgalmak egyik kulcsfigurája volt a Malcolm Ivan Meredith Nurse-ként született George Padmore (képünkön fent). Az Angliában élő aktivistának és értelmiségieknek ahhoz az új nemzedékhez tartozott, akik teljes meggyőződéssel bírálták a végül meg is törték a gyarmati elnyomók uralmát.

A radikális szellemiségű trinidadai családban nevelkedett Nurse már diákként is szembeüthetett a rasszista politikával az Egyesült Államokban, ahol belépett a kommunista pártba, s a nevét George Padmore-ra változtatta. Hamburgba költözött, s ott szerkesztője lett a *Negro Worker*-nek, az egész világ fekete munkásainak szóló, kommunista szakszervezeti újságnak, amely az afrikai, karibi, amerikai és európai munkások sztrájkjait és népszereplését követte. Segített megszervezni Moszkvában a fekete munkások első nemzetközi konferenciáját, amely aztán a *The Life and Struggles of Negro Toilers* [A néger fizikai munkások élete és küzdelmei] című 1931-es könyv megírására inspirálta őt. Ebben a művében bemutatta, miképpen zsákmányolták ki fekete munkások millióit az Egyesült Államokban, a Karibi-térségben és Afrikában, s ezeket az állapotokat „a burzsoáz civilizáció egyik legmegalázóbb produkciójának” minősítette.

Az 1930-as években kiábrándult a kommunizmusból, és egyre inkább a pánafricanizmus kezdte érdekelni. Felhívta, hogy Olaszország meg akarja szállni Abesszíniát [a mai Etiópiát], és csatlakozott a barátai, C. L. R. James történész által Londonban létrehozott International African Friends of Abyssinia [Abesszínia Nemzetközi Afrikai Barátai] elnevezésű nemzetközi szervezethez. James bemutatta őt néhány

aktivistának, például Amy Ashwood Garveynek, a Universal Negro Improvement Association [Egyetemes Néger Fejlesztési Társaság] társalapítójának, és Jomo Kenyattának, Kenya későbbi elnökének is. A csoport jelentős szerepet játszott a gyarmati felszabadítási és a pánaafrikai mozgalomban, 1937-ben pedig megalapították az International African Service Bureau-t [Nemzetközi Afrikai Szolgálati Iroda], hogy világszerte felhívják a figyelmet a feketék elnyomására.

A második világháború vége után Padmore még aktívabban tevékenykedett a pánaafrikánista mozgalomban. Tagja volt például az 1945 októberében összehívott 5. Pánaafrikai Konferencia szervezőbizottságának is. Ezen a konferencián több mint 200 küldött vett részt, szakszervezetiek, gazdálkodók, politikai szervezetek, diákok és angliai fekete csoportok képviselői. Az esemény hatására és egy szebb jövőben reménykedve a küldöttek közül sokan a gyarmati felszabadítási mozgalmak vezetői politikai aktivistái lettek a saját országukban.

Padmore közvetve befolyásolta a konferencia több száz résztvevőjét, de nagy hatással volt másokra is, akik a gyarmati elnyomás ellen küzdöttek. Tanácsadója volt a forradalmár Kwame Nkrumahnak, Ghána későbbi elnökének az ország függetlenné válása előtt és után is. Ezért és más kiemelkedő teljesítményeiért mindmáig „az afrikai emancipáció atyjaként” emlegetik őt.

KÖZSÉGÉNEK GONDOZÓJA

Claudia Jones 1915–1964

Claudia Jones az 1950-es évek végétől kezdett kampányolni az angliai karibi közösség jogaiért. Újságíróként politikai síkon is hangot adott a karibiaknak a *West Indian Gazette*-ben, a feketéknek segíteni igyekvő első újságban, és közreműködött a Londoni karnevál – Európa legnépszerűbb karibi fesztiválja, a Notting Hill-i karnevál – előfutárának megszervezésében, amely kulturális és ünnepi produkciókkal küzdött a rasszizmus ellen.

Trinidad és Tobago fővárosában, Port of Spainben született, Claudia Vera Cumberbatch néven. Aztán, 9 éves korától New Yorkban, Manhattanben élt az ott munkát kereső szülei. Fiatalként lett a feketék felszabadításának meggyőződéses aktivistája, és azt hitte, hogy a megoldást a szocializmus kínálja. Ezért be is lépett az Ifjúkommunista Ligába, és tetterekészen próbálta szolgálni az ügyet. 1937-ben, 22 évesen, a *Daily*



Claudia Jones a feketékhez szóló első angliai újság, a *The West Indian Gazette* brixtoni szerkesztőségében

Worker, az Amerikai Kommunista Párt New York-i újságjának a munkatársa lett. Az elkövetkező 10 évben az általa előadott marxista elméleteknek és a saját szónoki, írói és szervezői képességeinek köszönhetően gyorsan emelkedett felfelé a pártbeli ranglistán, s 1941-ben az Ifjúkommunista Liga országos vezetője lett. Politikai tevékenysége miatt illegális bevándorlással is megvádolták, és sokévi jogi huzavona után 1955-ben végleg kiutasították az Egyesült Államokból, és Angliába deportálták. Londonban szomorúan tapasztalta, hogy az ottani feketéknek is gyakran kell szembeniük elnyomással és egyéb diszkriminációval – ugyanolyan aggasztó állapotokkal, mint amilyenek abban az országban uralkodnak, amelyből őt elűdözték. Szembesítő volt számára az az idegenkedés és kirekesztés, amivel a karibi bevándorlókat kezelik. Londont ezért újabb küzdelemnek tekintette, és azonnal elkezdte megszervezni a karibiak londoni közösségét.

A mozgósítás egyik fő eszköze itt az 1957-ben alapított és 1958 márciusában beindított *The West Indian Gazette* volt. Ez a lap számolt be ugyanis a különböző pánaafrikai, karibi és antikolonialista függetlenségi mozgalmak sikereiről. Az 1958-as londoni



Az 1969-es letartóztatás és rendőri bántalmazás után Olive Morris a fekete nők kettős elnyomatása elleni harcnak szentelte az életét

FEMINISTA ÉLHARCOS

Olive Morris 1952–1979

Az angliai fekete közösségek az 1960-as évek végén ostromlott helyzetbe kerültek, áldozataivá, céltábláivá váltak a „népi” és az intézményes rasszizmusnak. A lakáshoz és álláshoz jutás, valamint a hivatali ügyintézés terén elszenvedett diszkrimináció megnehezítette az életüket. A rasszizmus egyre nyitabbá és erőszakosabbá vált. Enoch Powell konzervatív politikus 1968-as, a Brit Nemzetközösség felől érkező bevándorlást ellenző, gyújtó hangú, „Rivers of Blood” című beszéde az ilyen közösségek elleni erőszakra bátorította a fehér felsőbbrendűséget hirdető csoportokat, például a Nemzeti Frontot is. A fekete gyerekeket oktatási szempontból „szubnormálisnak” minősítették, s a munkanélküliség elterjedt volt az afrikai-karibi fiatalok körében. Ezért egyre gyakoribbá váltak a fekete szervezetek közös akciói az ilyen igazságtalanságok ellen, s erősödtek az önélelemre és az önbecsülésre irányuló törekvések is.

Olive Morris ebben az időszakban kezdett politizálni. 17 éves volt, Brixtonban a haverjaival ott lógott a Desmond's Hip City, az egyik legelső fekete tulajdonú lemezbolt környékén, amikor belekeveredett egy brutális rendőri intézkedésbe. Clement Gomwalk nigériai diplomatát két rendőr félreállította a Mercedesével, majd letartóztatták és ütlegetni kezdték, azzal vádolva őt, hogy lopta a kocsit. Ayimo Martin Tajó újságíró beszámolója szerint Morris ekkor „áttörte magát a tömegen, odament a dulakodáshoz, és megpróbálta fizikailag is megakadályozni Gomwalk rendőri ütlegetését”. A rendőrök férfinak nézték őt (a fiús ruházata és a rövid haja miatt), ellene fordultak, ütötték-verték, míg a földre nem zuhant. Morris ezt mesélte a rendőrségi fogva tartásáról: „Le kellett vennem előttem a blúzomat és a melltartómat, hogy lássák, tényleg lány vagyok-e”. A testvére, Basil

pedig azt mondta: „úgy összeverték, az arcát is, hogy alig lehetett ráismerni”.

Megvádolták egy rendőr megtámadásával és fenyegető viselkedéssel, és felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Morris elkezdett harcolni az igazságtalanság ellen; belépett a Brit Fekete Párduc Párt ifjúsági tagozatába, s fizikailag és szellemileg is igyekezett felkészülni a rendőri erőszak és a rasszizmus elleni védekezésre. Felismerte, hogy őt feketeként és nőként is elnyomják, s ezért társalapítója lett a Brixtoni Fekete Nők Csoportjának és az Ázsiai és Afrikai Származású Nők Szervezetének. Mindkét szervezet segítséget és tanácsokat kínált a nőknek az életüket befolyásoló ügyekben, amilyen például a lakhatás, a tanulás, az álláskeresés és a szociális problémák. Összehozták a különböző származású és politikai felfogású, Angliában élő fekete és ázsiai nőket, arra bátorítva őket, hogy hozzák létre a saját önképző és önszervező csoportjaikat.


1975-ben beiratkozott a Manchesteri Egyetemre társadalomtudományokat tanulni, és igyekezett kivédeni az aktivista elkötelezettsége miatt reá mint diákra nehezedő nyomást. Kapcsolatba került a Moss Side-i közösségi csoportokkal, aktív tagja lett a Manchesteri Fekete Nők Szervezetének, majd Brixtonban folytatta a kampánytevékenységet. Alig 27 éves korában, 1979 júliusában, rákban meghalt. De közösségi aktivistaként így is rendkívüli teljesítményt produkált, elkötelezetten harcolva a rasszista, a szexista és az osztályellenyomás ellen. **H**

Angelina Osborne kutató, tanácsadó, a kulturális örökség szakértője. Társ szerzője (Patrick Vernon mellett) a *100 Great Black Britons* című, 2020-ban kiadott könyvrnek

Fordította: Kállai Tibor

és nottinghami „faji” zavargások kapcsán született meg az a gondolat, hogy a karnevál lehet az egyik „gyógymód” az afrikai származásúak problémáinak a kezelésére. Az első ilyen karnevált 1959 januárjában tartották a St. Pancras-i városházán, s az elkövetkező négy ilyen rendezvény jelentős mértékben ráirányította az angolok figyelmét a karibi kultúrára. Jones úgy vélte, a karibi hagyományokból sokat lehet meríteni az emberi boldogság kultúrájának a megteremtéséhez, ezzel is csökkentve a lenézés és a rasszizmus negatív hatásait. Anglia különböző fekete közösségei a karnevál révén „nevelhetik” egymást, és fejleszthetik a kulturális öazonosság-tudatot. „Van valami pozitív ebben a törekvésben – írta –, minden nyugat-indiai számára, aki igyekszik meghallani, érezni és tudatosítani ezt a stílust és nyelvezetet, hogy átültesse a brit talajba is a mi népi gyökereinket.”

Jones – 49 éves korában, szívinfarktus miatt bekövetkezett – halálával nagy űr támadt a brit karibi közösségben. Angliai életének 9 éve alatt mindvégig rajta tartotta az újját a brit társadalom útőerén, s figyelemre méltó tehetségét arra használta, hogy egyesítse és erősítse az angliai fekete közösségeket.



Az afrikai, aki átformálta az angolszász Angliát

670-ben, amikor egy Hadrianus nevű líbiai pap megérkezett Canterburybe, az angolszászok uralta Anglia vad, felpogány vidék volt. Néhány évre rá már a tudás egyik fellegvára lett.

Michael Wood bemutatja, hogy ez a kevésbé ismert „afrikai ember” miként segítette lefektetni az angol kultúra alapjait

CSAK AZ UTÓBBI években kezdtünk el hallani azokról a nagy-britanniai afrikaiakról, akik a világháborúk előtt, a viktoriánus korszakban és még annál is korábban éltek e szigeteken. Bár nem voltak sokan, mégis komoly nyomot hagytak, mint ahogy azt az Erzsébet- és Jakab-kori színdarabok fekete szereplőinek megjelenése is mutatja.

Ha még távolabba tekintünk, azt látjuk, hogy a római kori Britanniába is eljutottak a Mauritániából, a mai Marokkóból és Algériából származó afrikaiak. Közéjük tartozott egy Numerianus nevű lovas katona korábbi rabslágója, Victor, a "natione Maurum" (vagyis „mór eredetű”), a mai South Shields területén talált, i. sz. 2. századból származó sírkövön szerepel a neve.

Aztán sokáig szinte semmit nem talá-
lunk. A Római Birodalom vége és a Tudor-
uralkodók idején lebonyolított, első brit
tengerentúli felfedezőutak között eltelt
ezer évben a színes bőrű emberek nem
hagytak látható nyomot a szigetszág-
ban. Történetük csupán egy vízfodor a brit
történelem tengerén. Csak egyetlen ilyen
ember története rejtőzik közvetlenül a
felszín alatt – az is kevéssé került be a köz-
tudatba. Ennek ellenére felmérhetetlenül
fontos a szerepe.

731-ben Beda Venerabilis történetíró megemlégett egy „vir natione Afir”-t, „az afrikai férfit”. Talán berber (amazigh) volt, és ő lett az elmúlt 1400 év egyik leg-
jelentősebb brit kulturális mozgalmának
vezérszínese – a szigetszág történel-
mének rendkívüli hatással rendelkező
tanító mestere. Észak-Afrikában született,
és élete utolsó 40 évét Angliában töltötte.
Itt is temették el. Igazi római neve volt:
Hadrianus apát, az afrikai.

A korai egyházatyák

Hogyan tudta egy 7. század elején
élt észak-afrikai ember megváltoz-
tatni az angol történelmet? A történet
Hadrianus szülőföldjén, Líbiában
kezdődött, ahol a több nemzedékre
visszamenően görög ősökkel rendel-
kező bevándorlók leszármazottjai
keveredtek a helyiekkal, és ahonnan

A NYITÓOLDAL KÉPE: A cikk címcímoldalát kere-
tező műalkotás a 7–8. században keletkezett
Lindisfarne-i evangéliumból származik, amelyen
Hadrianus jelentős befolyása érzékelhető

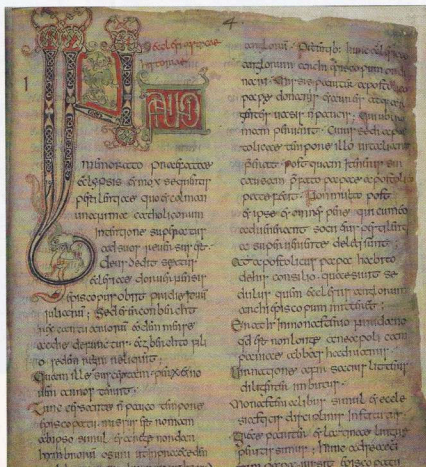
a korai egyházatyák némelyike is száрма-
zott. Quodvultdeus püspök (megh.
450 körül) szintén olyan észak-afrikai egy-
házi vezető volt, aki Európába utazott
(csak ő két évszázaddal korábban). Talán
Quodvultdeus arca maradt fenn a San
Gennaro katakombáiban, Nápolyban lát-
ható csodálatos mozaikon (lásd a követ-
kező oldalon jobbra fent).

Hadrianus valószínűleg Apollonia
tengerparti városában nevelkedett, ahol
abban az időben legalább négy bizánci
templom, valamint egy hatalmas római
palota állt, amelynek lenyűgöző maradvá-
nyait a régészek kiásták a tengerparton.
Angliában évekkel később mesélt tanítvá-
nyainak az észak-afrikai uralkodói palota
kertjeiben bolyongó gyönyörű madárról,
amit ő „porphyrio”-nak nevezett, és ami
feltehetően afrikai kék fű lehetett. Talán
még fiatalemberként látta ezt a palotát.

Apolloniát a 6. század során újjáépít-
tette a nagy bizánci császár, I. Iusztinianosz,
de a 7. századi arab invázió miatt hirtelen
gyökeresen megváltozott a helyzet. A szom-
széd város, Bengázi 642-ben került az arab
sereg kezére. Talán a bizánci uralom össze-
omlása készítette megkülsőre Hadrianust.
Akármilyen is volt az oka, nemsokára Dél-
Itáliában bukkant fel.

Hadrianus, miután átkelt a Földközi-
tengeren, apát lett Nisidán, egy festői
szigeten a Nápolyi-öbölben (most töl-
tesít vezet róla a partra). Nyilván magas
pozíciójú és nagy tiszteletnek örvendő
ember volt. Diplomáciai küldetésbe
ment Galliába, és nagy valószínűséggel
II. Kónsztasz császár görög tolmácsa

Egy oldal Beda Az angol nép egyháztörténete
című művéből, amelyben leírja egy „afrikai
ember” Angliába érkezését: Hadrianusét



is volt, amikor 663-ban látogatást tett
Itáliában. Mindenesetre a 660-as évek
végére komolyan számoltak vele, és
Vitalianusz pápa megkérte, vegye át
a megüresedett püspökséget Britanniában.

Elragadó ötlet egy tudóst küldeni a
„világ végére”, ahol – miként Gergely pápa
mondta – a törzsek mindaddig „fűvet, fát
imádtak”. Hadrianus először visszautasi-
totta a megbízatást és Andrást, egy nápolyi
kolostor apátját javasolta maga helyett.
Aztán egy idősebb embert kért meg, azt
a barátját, akivel azután örökre összefonó-
dott a neve: a tarzusi Theodóroszt.
Theodórosz görögnek született, Szíriában,
Antiokeiában és Edesszában nevelkedett,
ahonnan a szíriai arab inváziót követően
elmenekült. Itáliában félig visszavonultan
élt a szíriai arab menekültek közösségében,
Tre Fontanében, a Róma falaitól délre eső
idilli templomegyüttesben. Theodórosz
elvállalta a feladatot. 669. május 27-én
érkezett meg Angliába, és 690-ben bekö-
vetkezett haláláig Canterbury érsekeként
tevékenykedett. Hadrianus a következő
évben csatlakozott hozzá, és bármilyen
kételey is gyötörték kezdetben, élete
további részében ott maradt. A két ember
együtt látott neki a brit történelem legje-
lentősebb oktatási programjának.

Anglia legboldogabb korszaka

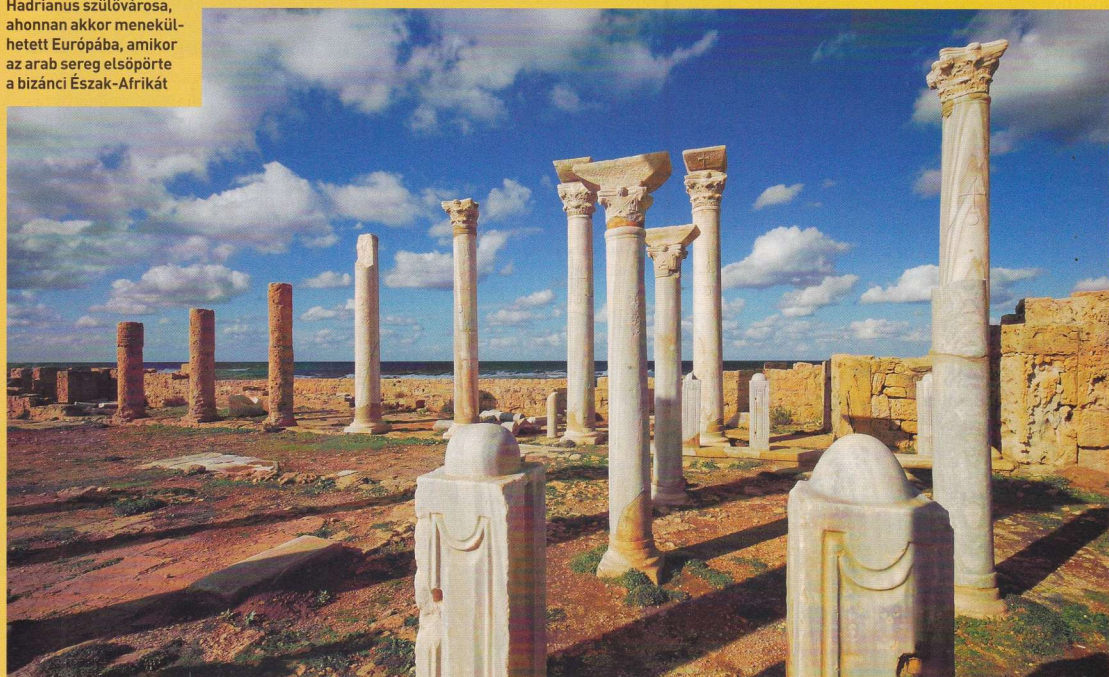
A csaknem 70 éves szíriai és a negyve-
nes éveiben járó líbiai lenyűgöző okta-
tói munkára szövetkezett. Az általuk
Canterburyben alapított iskola nemsokára
Európa-szerte híres lett. „Mindenhova
együtt mentek, és mindent együtt csinál-
tak – állítja Beda 731-es írásában. – Ez volt
a legboldogabb korszak, amióta az ango-
lok Britanniába jöttek.”

Hadrianus és Theodórosz, miként
ez Beda szavaiból sejthető, munkájuk
során beutazták Angliát, „az ország
minden részét bejárták”. Az egyik
tanácskozásuk Twyfordban, a Had-
rianus falán túl tartották (manapság
ez egy festői falu a keleti parti vasút
alnmouthi megállójánál). Canterbury-
ben éltek és dolgoztak – könyvtárat
építettek, tanfolyamokat szerveztek,
tanítottak és a papok, hivatalnokok,
művészek és írók következő nemze-
dékét nevelték. Egyikük, Aldhelm,
büszkén jelenthette magáról, hogy
„az első a germánok közül, aki a latin
verselés művészetének mestere”.

Elképzelhető, hogy ezen a lenyűgöző mozaikon az észak-afrikai Quodvultdeus püspök arcképe maradt fenn a San Gennaro katakombáiban, Nápolyban. Quodvultdeus, miként Hadrianus két évszázaddal később, átkelt a Földközi-tengeren, és Európában terjesztette Isten ígét



A római palota romjai a libiai Apollonia városában. Valószínűleg ez volt Hadrianus szülővárosa, ahonnan akkor menekülhetett Európába, amikor az arab sereg elsöpörte a bizánci Észak-Afrikát





A Lindisfarne-i evangélium a kora középkori Britannia egyik kultúrkincse. A nápolyi ünnepekre és templomokra történő hivatkozások talán Hadrianusnak az angol kultúrára gyakorolt hatását jelzik

Beda szerint Hadrianus görögül és latinul is beszélt. Kivételes nyelvérzék a fennmaradt glosszáriumokban és oktatási feljegyzésekben is megmutatkozik, ezekből láthatjuk, mennyire járatos volt a két nyelvben és az óangolban is. Beda azt is elárulja, hogy némelyik tanítványa is anyanyelvi szinten tudott görögül.

Anglia vad, felpogány terület volt. Hadrianus és Theodórosz kéziratokkal és oktatási segédesszközökkel megarakodva érkeztek új hazájukba, és igyekeztek újjáéleszteni a Canterbury első-érseke, Ágoston 597-es térítőútja óta megszakadt oktatást. Észak-Afrika volt a korai kereszténység egyik szellemi központja, jeles szerzők, Tertullianus és Ciprián otthona. Hadrianus feltehetően sok kulcsfontosságú afrikai szöveget hozhatott Angliába: egyes kéziratokat, mint a 6. században Észak-Afrikában élő író, Primasius *Kommentár az Apokalipszishez* című munkája, amit ma az oxfordi Bodleian Könyvtárban őriznek. Lehetséges, hogy Hadrianus poggyásza rejtette a 258-ban mártírhálalt halt Karthagói Szent Ciprián leveleinek ma a British Library gyűjteményében őrzött egyetlen töredékét.

Trágár talalós kérdések

Hadrianus válaszott hazájában szerzett tekintélye magyarázhatja, hogy miért vannak olyan hangsúlyosan jelen az angolszász Angliában a nápolyi és campaniai szentek. Még a *Lindisfarne-i evangélium*, az egyik leghíresebb angol kézirat is tartalmaz nápolyi ünnepeket, például Szent Januáriusz (San Gennaro) ünnepét, és a híres nápolyi Szent István-templom felszentelését 500 körül. Bizonyára Hadrianus a felelős azért is, hogy az angolszászok megismerték az afrikai szenteket, például a meggyilkolt Restitutát, akinek holtteste a legenda szerint csodálatos módon átúszott Észak-Afrikából a tengeren.

Hadrianus Canterburyben megismertette tanítványaival a késő római kori író, Symposius elegáns latin talalós kérdéseit is, aki valószínűleg szintén afrikai volt. A deduktív gondolkodás egyszerű játéka, a talalós kérdések egyszerű oktatási segédesszközök. Hadrianus tanítványa, Aldhelm hosszabb változatokat eszelt ki, és attól a pillanattól fogva a talalós kérdések komoly népszerűsége tettek szert az angol kultúrában: Beda, Tatwine, Szent Bonifác és

mint az uborka, csak nagyobbak: Edesszában némelyik olyan nagy, hogy alig lehetne felrakni belőlük kettőt egy tevére!”

A Berlinben és a svájci Sankt Gallenben készült jegyzetek Hadrianust idézik, amint a *larum* (egy korábbi oktatási szövegben rosszul fordított) latin szót a sirályt jelentő óangol *meaw* szóval magyarázza (ezt a szót még most is használják néhány északi dialektusban). Tehát értett és tanított is tájnyelven.

Ezeket a jegyzeteket lemásolták, antológiába rendezték, a misszionáriusok és utazó tudósok pedig külföldre vitték; egyes darabok később szerte Európában megtalálhatók voltak a középkori könyvtárakban.

Amikor ezeket olvassuk, a középkori nyugati hagyomány talán legbefolyásosabb tanárainak hangját hallhatjuk.

A későbbi korokban Theodóroszt és Hadrianust a nyugati oktatási rendszer alapítóiként tisztelték. Egy középkori író az európai tudomány eredetét tőlük indítja, majd a 8–9. századi Karoling-reneszánszon át vezeti „a modern időkig”, amint a latin-görög világ tudását átadják a messzi Nyugatnak – és természetesen tovább, nekünk is.

A 21. században tragikus, tengeren át zajló menekültáradatnak lehetünk tanúi. Az emberek Líbiából Olaszországba és Szíriából Törökországon át Görögországba tartanak: ugyanazon az úton, amelyen Hadrianus és Theodórosz érkezett több mint 1300 évvel ezelőtt. Kettejük életútja mutatja, hogy a Szíriából és Líbiából menekülők miként segítették Britanniában és Írországbán a kultúra alapjainak lerakását.

Canterbury érsekeként Theodóroszé a nagyobb érdem. De Hadrianusnak, brilliáns, hűséges, önmagát háttérben tartó társaként ugyanolyan hatása volt – és tudományosság tekintetében talán még nagyobb is. Alcuin, a jeles költő és tanító egy évszázaddal később Yorkban úgy fogalmazott, hogy az angol kultúra négy fontos alkotórészből táplálkozik: Görögország és Róma bölcsességéből, a héber hagyományból – „és az Afrikából kisugárzó fényből”. ■

Michael Wood a Manchesteri Egyetem professzora. Anglia történelméről írt könyve: *The Story of England* (Viking, 2010)

Fordította: Rindó Klára

Anglia első fekete védőügyvédje

Az 1852-ben, egy Sierra Leone-i faluban született Christian Frederick Cole küzdelmesen jutott el az Oxfordi Egyetemig, ahol Anglia első fekete védőügyvédjeként szerzett képesítést. **Pamela Roberts** csodálattal adózik ennek az egyedülálló személyiségnek, aki megostromolta a Nyugat egyik legszigorúbban elsáncolt erődjét – és győzött

NÉMA DÖBBENET ülte meg a termet, amikor néhány napja a londoni csodbíró-ságon – kezében a tényállás összefoglalásával, hivatalos minőségben – egy színes, abból is a legsötétebb bőrű úr jelent meg. Az ügyvédi testület összes többi tagja angol úriembertől elvárható udvariassággal fogadta. Sir Thomas Chambershez, a jártas jegyzőhöz intézett szavai – amelyekkel kegyelmet kért egy fiatal bűnelkövető számára – »Shakespeare nyelvén« szokatlanul magas szintű ismeretéről, választékos kifejezésmódról, jó ízlésről és szellemi erőről tanúskodtak.” Így szól egy 1883-as dokumentum, amely Anglia első fekete védőügyvédjét, Christian Frederic Cole-t mutatja be.

Cole 1852-ben született Sierra Leone brit gyarmat Waterloo nevű falujában. Szülei – Jacob, a tiszteletes és Mary Cole –, akiket „szintiszta négerek”-ként jellemeztek, ösztöndíjat szereztek neki, hogy szubszaharai Afrika legpatinásabb nyugati stílusú egyetemén, a Freetownban működő Fourah Bay College-ban tanulhasson, amely a latin és a görög nyelv magas színvonalú oktatása miatt „Nyugat-Afrika Athénja”-ként volt ismert.

Fourah Bayben Cole az iskola igazgatója, Edward Jones tiszteletes személyében megtalálta példaképét: ő volt az első afro-amerikai, aki az amerikai Amherst College-ban végzett. Jones arra biztatta Cole-t, hogy jelentkezzen a világ egyik legtekintélyesebb egyetemére, Oxfordba. Cole célkitűzése vakmerő volt, bár nem példa nélküli: egy másik fourah-i öregdiák, Africanus Horton, aki 1859-ben Edinburghban szerzett orvosi diplomát, egyike lett az első

színes bőrűeknek, akik brit egyetemen végeztek. Cole jelentkezett, és – miután átment a felvételi vizsgákon (görögből, latinból, számtanból és algebrából) – fel is vették.

1872-ben Cole apja meghalt, és nagybátyja vállalta gyámnak szerepét. Cole 1873-ban, a brit gyarmatosítás tetőpontján érkezett Angliába, abban az időben, amikor az uralkodó szemlélet a feketét – oktatási szempontból is – egyfajta alacsonyabb rendű alfajnak tekintette. Amikor beiratkozott Oxford egyik legtekintélyesebb kollégiumába, a University College-ba, hogy ott majd a klasszikusokból kitüntetéssel végezzen, ő lett az egyetem első fekete-afrikai diákja.

Az egyik legnehezebben elérhető fokozatnak a Cole által választottat tartották. Cecil Rhodest, a későbbi mágnást és politikus, aki ugyanebben az évben jött Oxfordba, és – a könnyebbik utat választva – a jelzett tárgyból csupán át akart menni a vizsgán, elutasította az egyetemet. Rhodes ezért inkább az Oriel College-ba iratkozott be. Cole nem tartozott a kollégiumi testülethez, a tandíjat nehezen előteremtő szegényebb diákokat segítő intézményhez. Ő a városban bérelt szállást, és nagybátyja támogatásával fizette tandíját és megélhetési költségeit.

Jelenléte óhatatlanul megjegyzéseket váltott ki. Florence Ward – Oscar Wilde legjobb barátjának, William Wardnak a nővére – egy árulkodó naplóbejegyzést hagyott hátra. Egy 1876 júniusában lezajlott Christ Church-i eseményről szólva ezt írja: „Megpillantottam Nigger Coal[t] [sic]. [A feketékre használt rasszista kifejezéshez a naplóíró szándékosan illeszthette, Cole nevének elferdítésével, a *Coalt*, amelynek

kiejtése azonos, jelentése viszont *szén*. – *A ford.*] Haja göndör volt, bőre pedig fekete, mint a szén.” Az Oxford alapítóinak tiszteletére évente megrendezett Encaenia ünnepségről 1878-ban tudósító *Oxford Chronicle* megjegyezte: „Némi derűtséget keltett, amikor »háromszoros éljent kiáltottak Christian Cole-ra«, egy a University College-ban végzett színes bőrű úriemberre, aki néhány pillanattal korábban lépett be a színházba és ott állt a közelben.” Állítólag egy volt diáktársa, Thomas Higginbottom ezredes adta neki az „Old King Cole” becenevet.

Cole az egyetemen kívül is kíváncsiság tárgya volt. Az *Oxford Journal* egyik 1877-es cikke, amely „Egy néger a plébániatemplomban” címmel jelent meg, ezt írta: „A múlt szombaton a plébániatemplomban a reggeli és esti istentiszteletet egy néger, Mr. Christian F. Cole tartotta... Délután Mr. Cole a Nyugat-Afrikában fekvő Sierra Leonében végzendő missziós munkára hívta fel a figyelmet. Ezután a szövetség szegényházának lakói előtt beszélt ugyanerről.”

Létbizonytalanság

Az Oxford Union vitaklubjának tagként Cole számos témában vitázott, egyszer a halálbüntetés védelmében is fellépett. Tudományos téren szorgalmas volt; esszéit nem kisebb személyiség dicsérte meg, mint a Balliol College-beli Benjamin Jowett, az elismert Platon-fordító, aki később az egyetem rektora lett. Négyévi szorgos tanulás után Cole kitüntetéssel végzett, és 1877-ben az egyetemi testület teljes jogú tagja lett.

Végzős korára azonban Cole jelentős, 200 fontnyi adósságot halmozott fel. Nagy-



ILLUSZTRÁCIÓ:
ELEANOR SHAKESPEARE

bátyja, akinek saját családját is támogatnia kellett, kénytelen volt beszüntetni a pénzküldést. Cole elhatározta, hogy nem fog a barátaira támaszkodni, ezért más bevételi források után nézett. Tehetséges zenész volt, így egy ideig zeneórákat adott egyetemi hallgatóknak, köztük a winchesteri dékán gyermekeinek. A tudományos fokozat megszerzéséhez szükséges tárgyakat is tanította, továbbá a diploma feltételét jelentő teológiai vizsgára is felkészített diákokat.

Jövedelemszerzési próbálkozásai azonban igen kiszámíthatatlan eredménnyel jártak, ezért kénytelen volt az egyetemi fakultást vezető George Granville Bradleyhez fordulni. Bradley körlevélben kért segítséget Cole gondjainak enyhítésére, arra hivatkozva, hogy „kiadásai minden pazarlást mellőznek”, és kijelentve, hogy „Mr. Cole kivétele jelleme megérdemli és megkívánja az együttérzést és a segítséget Oxfordtól, ahol oly sok érdemet szerzett”. A kezdeményezést az Oxfordban végzett Herbert Gladstone – William Ewart Gladstone korábbi miniszterelnök fia – is

támogatta, de minden erőfeszítésük ellenére Cole kénytelen volt hazatérni.

Száműzetése azonban nem tartott sokáig. Sierra Leone-i barátai 1879-re annyi pénzt gyűjtöttek neki, hogy visszatérhetett Londonba, ahol sikerült megvalósítania a jogi karrieréről szőtt álmait. 1879 szeptemberében ő lett a négy tekintélyes londoni jogászegylet egyikének, a Honourable Society of Inner Temple-nek az első fekete-afrikai tagja. További négy év tanulás után újabb jelentős mérföldkőhöz érkezett: ő lett az angol bíróságokon praktizáló első elfogadott afrikai védőügyvéd.

Hosszú volt az út Waterloo falutól a birodalmi fővárosig, Cole azonban sohasem feledkezett meg afrikai gyökereiről. Sierra Leone-i tartózkodása alatt kapcsolatba került a pánafricanizmussal, amely a kontinens minden őslakójának politikai szövetségét hirdette. Miután visszatért Angliába,

fejlődő politikai tudatossága egy költeményben (*Reflections on the Zulu War – Gondolatok a zulu háborúról*) és egy pamfletben (*What Do Men Say About Negroes? – Mit mondanak az emberek a négekről?*) mutatkozott meg. Utóbbiban Frederic Edward Weatherly szakíró és ügyvéd afrikákra vonatkozó bírálatára válaszolt.

Védőügyvédi kinevezése ellenére Angliában nem volt képes magának ügyvédi irodát szerezni, ezért Zanzibarban, Szajjid Bargas bin Szaid al-Buszaid konzuli bíróságán szerzett védőügyvédi megbízatást. A sikert nem élvezhette sokáig. Alig egy év múlva himlővel megfertőződött, és 1885. december 7-én, 33 évesen meghalt. Rövid élete során megjárta a viktoriánus Anglia faji és kulturális kődötereit, hogy két történelmi elsősége tegyen szert. E figyelemre méltó embert korai halála fosztotta meg minden további sikertől, amit elérhetett volna. II

Pamela Roberts történész, szakíró, *Black Oxford: The Untold Stories of Oxford University's Black Scholars* című könyve 2013-ban jelent meg a Signalnál

Fordította: Boross Anna



A varég gárda ábrázolása Ióánnész Szkülitzész krónikájának 12. századi kéziratában. Ekkoriban a bizánci császárt védő gárda többségét a normann hódítók elől menekülő angol harcosok alkották

Végállomás a Krím félsziget

Bár első hallásra valószínűtlennek tűnik, de a Hódító Vilmos elől menekülő angolok komoly küzdelmek árán kolóniát létesítettek a Fekete-tenger partján. **Caitlin Green** elmeséli e rendkívüli középkori kaland történetét

AZ ANGOLSZÁSZOK elkeseredetten és találeményen álltak ellen az 1066-ban kezdődő normann hódításnak, komolyan veszélyeztették a hódítók uralmát. Az 1070-es évek közepére viszont még a legoptimistább lázadók számára is világossá vált, hogy Hódító Vilmos megnyerte az Angliáért folytatott csatát. Orderic Vitalis anglonormann történetíró arról tudósít, hogy hastingsi vereségük hajnalán „az angolok hangosan siránkoztak elveszett szabadságuk miatt, és szakadatlanul keresték a módját, hogy leráz-

zák az elviselhetetlen igát”. Az iga viszont szilárdan a helyén maradt, és az angol-szász lordok a Vilmos inváziója utáni szűk 10 évben választás elé kerültek.

Két út állt előttük: vagy maradnak és végignézik, mit hoz a normann hódítás, vagy otthagyják Angliát a hódítóknak, és máshol kezdenek új életet. A jelek szerint sok ezer angol nemes és követőik döntöttek úgy, hogy az utóbbi lehetőséget választják. Nem egyszerűen Európa szomszédos területére menekültek, hanem átkelve az óceánon és a Földközi-tengeren, sok ezer mérföld távolságban teremtettek új otthont maguknak – a Fekete-tenger

északi partján létrehozták a középkori Új Angliát.

Pogány vendéglátók

Valójában mit is tudunk erről a rendkívüli angolszász odisszeáról? A legyőzött lordok döntésének legteljesebb leírását, miszerint elhagyják hazájukat, a 13. század eleji *Chronicon Laudunensis* lapjain, valamint a 14. századi izlandi *Hitvalló Eduárd történetében* (*Játvarðar saga*) találjuk – mindkettőről úgy tartják, hogy egy elveszett 12. századi beszámoló alapul. „Amikor az angol vezérek bizonyosak lettek felőle, hogy a dánok nem segítik őket Vilmos



Ellenséges erő

Hódító Vilmos flottája elindul Anglia felé, ahogy a bayeux-i kárpiton látható. Sok angol-szász „elviselhetetlennek” tartotta, hogy egy normann uralkodik a hazáján



Kalandoz utazás Térképünk a menekültek útját mutatja, akik a feljegyzések szerint az 1070-es években elhagyták Angliát. Septem megtámadása után Konstantinápolyban telepedtek le, majd kolóniát alapítottak a Fekete-tenger partvidékén

ellen – tudósít a *saga* –, elhagyták birtokait és elmenekültek a földről seregestül”, 350 hajón. A menekülteket „három gróf és nyolc báró vezette”, közülük kiemelkedett „Gloucester grófa”, akit Siwardnak hívtak – valószínűleg az ilyen nevű angolszász lordok egyike, aki 1071-ben csatlakozott az törvényen kívüli Hereward normannok elleni híres lázadásához.

Az angol flotta állítólag Gibraltár felé vette az irányt, majd útközben rabolva és kalandozva végigutazta a Földközi-tenger nyugati részét. A *Játvarðar saga* szerint az angolszász menekültek megtámadták Septemet (ma Ceuta) az észak-afrikai

parton – ahol „egy csomó pogányt megölték” és egy halom „arany- és ezüstpénzt” szereztek –, majd Mallorcát és Menorcát is megtámadták.

Az angol menekültek is hallották „a nagy harc hírért Micklegarthban [Konstantinápolyban], és azt, hogy a pogányok a tengeren és a szárazföldön miként ostromolták meg a várost”. Ezért a Bizánci Birodalom segítségére hajóztak, és (a *Chronicon Laudumensis* szerint) 1075-ben meg is érkeztek. Ott, mint megtudjuk, olyan vitézül harcoltak „a pogány népség” ellen (valószínűleg a törökök ellen, akik valóban fenyegették Bizáncot abban az

időben), hogy a császár felajánlotta nekik, lépjenek a szolgálatába – nem egyszerű katonákként, hanem személyes őrsége, a varég gárda tagjaiként. Sem a *Játvarðar saga*, sem a *Chronicon* nem árulja el, mit csináltak az angolszászok Konstantinápolyban – a Bizánci Birodalom fővárosában, a világ egyik legnagyobb és legnépesebb városában. Bizonyára lenyűgözték őket a város hatalmas falai, oszlopos utcái és monumentális épületei – ezek közül a legpompásabb az Hagia Szophia székesegyház –, hiszen a jövevények Anglia viszonylag kis városaihoz voltak szokva.

Konstantinápoly számos új tapasztalatot kínált az angol menekülteknek, és ezek némelyike különös fordulatokat eredményezett. Egyikük, egy Hardigt nevű ember a *Chronicon* szerint „a legerősebb angol hírében állt, és ez okból gyanús lett a görögök számára, ezért ravaszul úgy döntöttek, szabadon engednek egy oroszánt, hogy felfalja. Hardigt egyedül volt a palota udvarán – tudósít a *Chronicon*. – A palota átriumának márványoszlopaihoz szaladt, hogy védelemül szolgáljanak az oroszánt ellen. Végül (egy sor leleményes kísérlet után) sikerült fejbe vernie az oroszánt, és szétzúznia a fejét az egyik oszlopon.” Az oroszántól Hardigt később a varég gárda vezetője, majd a császári flotta parancsnoka lett.

De hihetünk ennek a történetnek? Egy angol emigráns *tényleg* megszerezhetette a bizánci haditengerészet legfőbb vezetőjének tisztét? Krijnie Ciggaar történész szerint egyáltalán nem lehetetlen, hogy így történt, és úgy véli, hogy ez a kinevezés az 1080-as évek végén, az 1090-es években eshetett meg. Felhívja a figyelmet a bizánci történetíró, Kekaumenos 11. század végi *Strategikon*jára, amelyben azt panaszolja, hogy a császár egy „Angliából hozzánk érkezett idegent kegyel”, „akit a külügyek vezetőjévé vagy hadvezérré tett”.

Jóllehet valószínűleg a *Chronicon* és a *Játvarðar saga* tartalmazza a menekültek kalandjainak legrészletesebb leírásait, de más források is említik az angolszászok 1070-es évekbeli kalandoz keleti utazását. Orderic Vitalis azt mondja, hogy a legyőzött angolszászok közül néhányan, akik nem bírták elviselni, hogy normann uralom alatt éljenek, „távolbi vidékekre utaztak, és bátran felajánlották fegyveres szolgálataikat” a bizánci császárnak. Amikor egy József nevű canterburyi szerzetes



Harcművészet

Egy angol harcos csatabárdal álli meg III. Harald norvég királyt a Stamford Bridge-i csatában, 1066-ban. A hozzá hasonló harcosok nem sokkal később a Földközi-tenger keleti partvidékén kamatoztatták harci képességeiket

felkereste a bizánci fővárost 1090 körül, ott találkozott „a hazájából származó emberekkel... akik a császári háztartáshoz tartoztak”. A kortársa, Canterburyi Goscelin, egy Angliából jött, meg nem nevezett „tiszteletre méltó emberről” beszél, aki „a hazájából származó sok nemes menekülttel Konstantinápolyba vándorolt; ott olyan szolgálatot tett a császárnak és a császárnénak meg más hatalmasságoknak, hogy az elit csapatok, valamint nagyszámú társa fölötti parancsnokságot nyerte el”.

Ha lehet hinni ezeknek a beszámolóknak, az angol emigránsok, úgy tűnik, sikerrel kezdtek új életet a Mediterráneum keleti részén. A *Chronicon* és a *Játvarðar saga* szerint nemsokára saját állandó települést hoztak létre – ’Nova Angliát’, vagyis ’Új Angliát’, ahogy a *Chronicon* írja. Mind a *Chronicon*, mind a *Játvarðar saga* elbeszéli, hogy a menekültek Siward gróf vezetésével könyörögtek a császárnak, hogy „adjon pár mezővárost vagy várost, ami az övék és utánuk leszarmazottjaiké lehet”. A császár állítólag azt mondta, hogy van „egy föld északra a tengeren, ami régen Micklegarth császárának uralma alatt állt, de miután a pogányok elfoglalták, ott is maradtak”. Vagyis a császár beleegyezett, ha az angolok el tudják foglalni ezt a területet, az övék lehet. A *Játvarðar saga* tovább is megy: „Sigurd gróf és emberei...

hatalmukba kerítették azt a földet, nevet is adtak neki, Angliának hívták. Az azon a területen lévő városoknak és azoknak, amiket ők építettek, angliai városok nevéit adták. Londonról, Yorkról és más angliai nagyvárosokról nevezték el őket... A föld hat napon és éjszakan át tartó hajóútra esik a tengeren keletre és északkeletre Micklegarhtól [vagyis a Fekete-tengeren túl]... és az a nép azóta is ott lakik.”

Napsütötte London?

Hardtigr orszánlóló meséjéhez hasonlóan túlságosan könnyű reménytelenül irreálisnak bélyegezni a Fekete-tenger partján felbukkanó, vándorló angolszász csapat ötletét, amely ott virágzó telepet hoz létre – néhány történész így is tett. Ellenben a források gondos tanulmányozásával a *Chronicon* és a *Játvarðar saga* történeteit



Egy otthonos hely A Krím félsziget, ahol az angol menekültek a bizánci császár jóváhagyásával megalapíthatták 'Nova Angliá'-t



A világ csodája

Az Hagia Szophia a modern Isztambulban. A 11. század végén ez az építészeti mestermű (akkor keresztény katedrális) ámulattal vegyes tisztelettel töltötte el az angol látogatókat

A területen az 1240-es években átutazó ferences rendi szerzetesek azt állították, hogy a keresztény „Saxi”, vagyis a szászok, sikeresen védelmezték magukat a hatalmas tatárok ellen

feltehetően alátámasztó bizonyítékok bukkannak elő. Először is érdekes megfigyelés, hogy az az idő, mialatt az angolok elérték a Fekete-tengeren úti céljukat – valamint az irány, amerre utaztak, hogy odaérjenek –, megegyezik a Konstantinápolytól a Krím félszigetig tartó tengeri utazás korabeli forrásokban említett hosszával. Sőt bizonyíték van rá, hogy a Bizánci Birodalom 1100 körül újból biztosította uralmát a terület felett, ahogyan a *Chronicon* és a *Játvarðar saga* is utal rá. További bizonyíték, hogy a középkori 'Nova Angliáról' szóló beszámolókat történelmileg alátámaszthatja a 14–16.

században a Fekete-tenger észak-északkeleti partját ábrázoló térképeken feltűnő öt helynév. Jonathan Shepard brit történész rámutatott, hogy ezek közül három varég településekre utalhat ezen a területen (többek között egy „Varangolimen” nevű a Krím félszigeten). A másik kettő még többet sejtet: szerepel „Londina”, ami természetesen feltűnően hasonlít az angol főváros nevéhez, és „Susaco”, amit Sussexről, a „déli szászok” földjéről nevezhettek el.

Amennyiben a fekete-tengeri települések között felbukkanó angol településekről szóló feljegyzések tényleg fikciók, akkor mivel magyarázzuk azt a kijelentést – amit a területen 1246–1247-ben átutazó ferences rendi szerzetesek tettek –, hogy a keresztény „Saxi”, vagyis a szászok, sikeresen védelmezték magukat a hatalmas tatárok ellen. „Amikor ott voltunk, azt mondták, hogy a tatárok megostromolták e szászok egyik városát, és megpróbálták leigázni – állították a szerzetesek. – A lakosság hadiszerszámokat készített, és segítségükkel szembeszállt a tatárokkal, összetörték az ő összes fegyverzetüket, és a tatárok, ezeknek a hadiszerszámoknak és hajtófegyvereknek köszönhetően, nem tudtak közelebb jutni a városhoz.”

Miközben a Fekete-tenger partján láthatóan virágoztak az angol települések, az angol-varég gárda továbbra is Konstantinápolyban védelmezte a császárt – és ezt tette legalább Konstantinápoly 1204-es ostromáig (amikor a negyedik keresztény hadjáratban egy sereg kifosztotta a várost). Arra lehet következtetni, hogy az egymást követő nemzedékek során a varég testőrség sorait a 'Nova Angliá' telepeiről származó férfakkal töltötték fel. Nem tudjuk, pontosan milyen hosszú ideig maradt fenn ez a kolónia, de a 14. század közepén Pszeudo-Kodinosz *De Officiis* című művében elmondja, hogy a varégek még mindig különálló népességet alkotnak. Még érdekesebb, hogy a *De Officiis* azt is feljegyz, hogy karácsonykor ezek a varégek a császárnak hosszú életet kívánnak – és csaknem 300 évvel azután, hogy az őseik elindultak rendkívüli utazásukra az ismeretlenbe, ezt az „anyanyelvükön tették, ami az angol”! **II**

Caitlin Green történész, régész

Fordította: Rindó Klára

HiSTORY
TÉNYLEG SÖTÉT VOLT A KÖZÉPKOR?
A nyers esztendő
Hűsperző postagalambok
Mindent a hazáért
Magasan szervezett szolgák

HiSTORY
TESTISÉK
Szép újság
1945: az átmenet
Fényűző királyi találkozó
Az óceánjáró elsőlyesztése
Magyar kém a füstölő történetben

HiSTORY
SORSDÖNTŐ HÁZASSÁGOK
NEVEK
A megtestesítés
Magyar-szlovák ellentétek
Trianontól a numizmatika
„Jellegzetes” is ki akarták

HiSTORY
ÚJ FŐSZERKESZTŐNK - ROMSICS IGNÁC
HORTHY
Honmentő? Honvesztő?
A Messias és a sokarcú Heródes
Beethoven és magyar művészet

HiSTORY
II. FÜLÖP KÉMHÁLÓZATA
HORTHY
Ki árulta el a skót királynőt?
Flower-szerződés
Zarandok Atyák eszméi
Nők dupla munkában
Gyerekeivel dilemmák a 20. században

HiSTORY
AZ ELFELEJTETT KOREAI HÁBORÚ
AMERIKA SZEREPE
HORTHY
Korok és karácsonyok
Az ünnepi lakomáktól a rendbontó hősmerekig

26% kedvezmény

20% kedvezmény

Fejtő Ferenc Könyvesbolt • 1043 Budapest, Bocskai u. 26. • 06-1/888-9120
Örkény István Könyvesbolt • 1137 Budapest, Szt. István krt. 26. • 06-1/782-1710
Toldy Ferenc Könyvesbolt • 1011 Budapest, Fő u. 40. • 06-1/201-9582
Kölcsey Ferenc Könyvesbolt • 8200 Veszprém, Cserhát lakótelep 7. • 06-20/542-2088

A csapda bezárul

Keletnémet katonák építik a berlini falat 1961. augusztus 13-án. A fal megállította a keletnémet menekülők áradatát, de nem mindenkinek jelentett áthatolhatatlan akadályt



SZÖKÉS KELET-BERLINBŐL

A berlini fal 1961. augusztusi felépítése menekülési kísérletek egész sorát indította meg a kétségbeesettől a zseniálisig, a legkülönösebb viszont talán Joachim Rudolph névéhez fűződik. **Helena Merriman** elárasztott alagutakról, Stasi-ügynökökről és újraegyesült családokról mesél

AZ ÉJSZAKA KÖZEPE van, és Joachim Rudolph egy folyón próbál átvergődni. Felette egy őrtorony magasodik, benne határőrök – tudja, ha meglátják, megölik. Felkapaszkodik a parton, átküszik egy mezőn, és ahogy a nap lassan felkel, rádöbben, hogy megcsínálta. Átjutott Nyugat-Berlinbe.

Ez 1961 szeptemberében történt, néhány héttel azután, hogy felépült a berlini fal. A keletnémet vezetés egyebek mellett azért építette meg a falat, hogy megállítsa a jobb élet reményében nyugatra távozó emberek áradatát. Ami viszont igazán különlegessé tette ezt az építményt, az a sebesség volt, amivel felhúzták. Tíz-ezer keletnémet katona lepte el az utcákat a legsötétebb éjszaka, szögesdrótot húztak ki és betonbarikádokat emeltek. Amikor a berliniek 1961. augusztus 13-án felkeltek, hirtelen egy fal két oldalán találták magukat: feleségeket választottak el férjüktől, testvéreket egymástól. Olyan történetek is keringtek, hogy nyugaton maradt újszülött babákat szakítottak el az édesanyjuktól.

A szökések már aznap megkezdődtek. Egyesek csak átugrottak a szögesdrót felett, de voltak találegyebek is, mint az a pár, akik átúsztak a Spree folyón, hároméves lányukat egy fürdőkádban lökdösve maguk előtt. Joachim hetekig tervezte szökését, és végül megcsínálta. Beiratkozott egy nyugat-berlini egyetem mérnöki karára, és lassan éppen belerázódott volna új életébe, amikor egy reggel kopogtak az ajtaján. Két diák volt az. A tervük az volt, hogy ásnak egy alagutat, hogy néhány barátjukat kijuttassák keletre, és Joachimot arra kérték, segítsen nekik ásní.

Kémek mindenütt

Miért olyan jó taxifoförök a Stasi ügynökei? – kérdezi a régi keletnémet vicc. Mert mikor beszálls a kocsijukba, már tudják a neved és hogy hol laksz. Az Állambiztonsági Minisztérium, közismert nevén a Stasi a keletnémet kormányzat legnagyobb hatalommal rendelkező szerve volt. A titkosrendőrség és a különféle hírszerzési szervezetek is az irányítása alá tartoztak, a küldetése pedig az volt, hogy

mindent tudjon. Bár információik egy része lehallgatásokból és más hasonló forrásokból származott, a Stasi igazi erejét a beszerzett emberek tömege adta. Több százezer keletnémet jelentett a tartótisztjeinek, a lakosság nagyobb arányát, mint arra bármelyik titkosrendőrség a történelem folyamán valaha is számíthatott. 1961. szeptember 28-án éppen egy újabb embert igyekeztek beszervezni: egy Siegfried Uhse nevű fodrást. Elfogták, miközben csempészett cigarettát vitt egy „homoszexuális orgiára”, és megmondták neki, úgy kerülheti el a börtönt, ha aláírja a beszerzési nyilatkozatot. Az itt következők jó részét a hozzá köthető iratokból ismerjük, amelyeket a Stasi levéltárában őriznek, egy hatalmas föld alatti komplexumban, amely valaha a Stasi főhadiszállása volt. Összesen 2735 irat kapcsolódik hozzá, amelyekből mindent megtudhatunk Siegfriedről: kedvenc könyveit (utálta a gyenge romantikus regényeket, imádta Tolsztojt), vagy éppen első ügynöki feladatát, ami az volt, hogy keressen *fluchthelfereket*, azaz olyan nyugatiakat, akik keletieknek igyekeznek segíteni a szökésben. Tehát Siegfried éppen olyanokra volt ráállítva, mint Joachim.

Miközben Siegfried hozzálátott küldetésének végrehajtásához, Joachim és társai éppen elkezdték a munkát az alagúton. Egy temetőből loptak áásokat és csákányokat, toboroztak még egyetemistákat az ásáshoz az egyetemen, illetve meggyőzték egy gyártulajdonost, hogy a pincéjében kezdhesék meg a munkát. Aztán 1962. május 9-én a csapat elautózott a gyárhoz, levonult az alagsorba, és nekifogott az ásásnak. „Azt se tudtuk, hogyan kezdjünk hozzá – mesélte nekem Joachim, amikor interjút készítettem vele. – Életünkben nem láttunk még igazi alagutat. De a tévében láttunk képsorokat alagutakról, onnan vettük az ötletet, hogyan csináljuk meg a sajátunkat.” Lyukat vágtak a betonba, és lapátolták kifelé az agyagot és a sódert, míg nem gödröt képeztek. Haladtak tovább

lefelé, amíg már nem kellett attól tartaniuk, hogy beleütköznek a vízvezetékbe, aztán vízszintesen, keleti irányba ástak tovább. Pár hét múlva már teljesen ki voltak merülve, de még a határ vonaláig sem értek el. Két dologra volt szükségük: emberekre és pénzre.

Több ezer kilométerre, New Yorkban Reuven Frank,

Joachim Rudolph, aki a 29-es alagút építését irányította



Két világ határán

A fal Bernauer Strassénál húzódó szakasza. Az erre az utcára néző ablakok számos menekülési kísérlet szemtanúi, sőt helyszínei voltak

Abteilung - 11/3 - Berlin, den 9. 1961

Ankunftsbereich

Personaldaten

Name	: Uhse
Vorname	: Siegfried
geb. am u. in	: 9.7.1940 in Garm
wohnt in	: Berlin W 30, Augustenstr. 12, Hinterhaus
Beruf	: Friseur
Politische	: Friseur
Arbeitsstelle	: Salon Shop He Hair Berlin - Zellender Garmisch
Religion in Betrieb	:
Wohnungszustand	: ohne
Familienstand	: ledig
Kinder	: ohne
Festst. vor 1945	: ohne
nach 1945	: ohne
Organisationen	: keine
Mitgliedschaften	: ohne
Vorstrafen	:

Megtalált jelentés

Egy abból a több mint 2500 Stasi-iratból, amely Siegfried Uhse kapcsán született. A beszerzett fodrász 1962-ben nagy fogást hozott az állambiztonságnak



Oly közel, s mégis oly távol
Berlinek az 1961 augusztusában elhelyezett szögessdrót két oldalán – családtagokat, barátokat választott szét a fal



az NBC amerikai tévétársaság nagymenő felsővezetője azon morfondírozott, hogyan mesélhetné el a nézőknek Berlin történetét. Remek ötlete támadt: mi lenne, ha egy menekülési történetet mutatna be nekik? És mi lenne, ha lefilmezné, ahogy egy valószínűs történet kibontakozik? Ez forradalmasítaná a hírközlés műfaját! Ötletét az NBC berlini tudósítója, Piers Anderton elé tárta, aki elkezdett kutakodni.

Az alagútások eközben pont a médiában dolgozó ismerőseik körében kérdőzködtek arról, hogy nem tudna-e valaki egy kis pénzt felhajtani. Végül találtak Andertonnal, és elvitték a készülő alagúthoz. Őt meggyőzte a látvány, és rögtön a főnökéhez, Frankhez fordult a kérdéssel, hogy hajlandó lenne-e finanszírozni a társaságot. Ő igent mondott: az NBC 7500 dolláros keretig biztosít anyagi forrást az ásóknak szerszámok és építőanyagok vásárlására, cserébe a tévétársaság jogot szerez arra, hogy mindent filmre vegyen. És ezzel Frank meghozta a televíziós történetnek egyik legellentmondásosabb döntését: egy vezető amerikai csatorna beleegyezett, hogy finanszíroz egy csapat diákokat, akik alagutat készülnének ásní a berlini fal alatt.

Az NBC pénzének köszönhetően a csapat (amely ekkor nagyjából tucatnyi diákokat számlált) 1962 júniusának végére majdnem elérte a Nyugat- és Kelet-Berlin elválasztó határvonalat. Az alagút ekkor már nagyon profin nézett ki, Joachim főmérnöként irányította a munkálatokat. Az NBC felvételein látható, hogy villanyvilágítást építettek ki, és egy motoros kiskocsi száguldozik a lefektetett síneken.

Az alagútások nemsokára a halálzóna alatt jártak, azaz a fal előterében kialakított sávnál, amelyen állandó őrzáratok cirkáltak. „Speciális figyelőeszközeik voltak, amelyeket időnként a földre helyeztek – meséli Joachim. – Ha valami gyanúsat hallottak volna, ástak volna egy lyukat, és belelőnek, vagy beledobnak egy rúd dinamitot.”

Csőstül jön a baj

De nem a határőrök tettek elsőként nagyobb kárt az alagútban, hanem egy nyomócsőből kitörő víz. Ugyan a vizet sikerült kimerni, sőt a csövet is meg tudták javítani, de az alagútnak hónapok kellettek volna, hogy kiszáradjon. Az alagútépítők alagút nélkül maradtak. Aztán fülükbe jutott a hír egy a keleti oldalt célba vevő másik alagútról, amelyet viszont az építők hagytak ott félké-

szén. Bár a munka fizikai részét végzők ott leléptek, a szökés szervezői még nem adták fel, és megkérdezték Joachimékat, hajlandók lennének-e segíteni. Egy csapatba egyesíthetnék a kiszöktetni tervezetteket is, és egyszerre juttathatnák át őket a fal alatt. „Túlságosan tökéletes lehetőségnek tűnt ahhoz, hogy veszni hagyjuk – mondja Joachim. – Mi egy építőcsapat voltunk alagút nélkül, nekik pedig volt egy alagútjuk, amelyhez építők kellettek.”

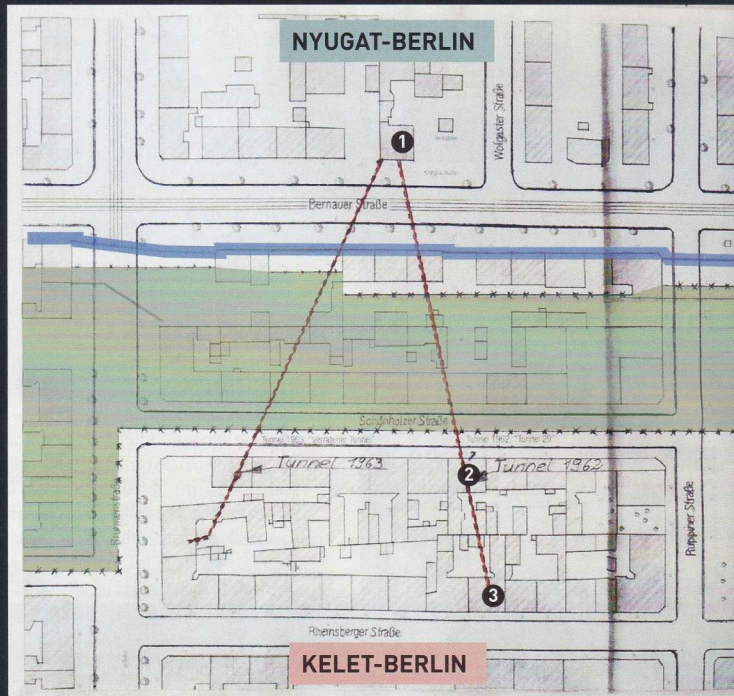
1962. augusztus 7-én készen álltak. Az alagút vége már ott volt egy kelet-berlini házikó alatt, és hírvivőket küldtek szét a menekülni vágyóknak, hogy itt az idő. Az egyik hírvivő egy fodrász volt. A neve? Igen, Siegfried Uhse. A Stasi arra kérte őt, hogy nyugati segítőköt keressen, és ő meg is találta. Ez azt jelentette, hogy az akció, amelybe Joachim belesodródott, a Stasi figyelő tekintete előtt zajlott. A Stasi egyik aktája megőrizte, miként számolt be Uhse a részletekről. „Az áttörés valamikor délután 4 és 7 óra között lesz – mondta. – Száz emberbe számítanak.” A Stasi így tehát rajta volt az addigi legnagyobb, Nyugat-Berlinből szervezett menekülőakción. Nem is bízták a véletlenre a dolgot. Katonákat, egy páncélozott csapatszallítót és egy vizágyút is egy helyszínhez közeli bázisra vezényeltek, a környéken pedig nyüzsgöttek a civil ruhás Stasi-ügynökök.

Az alagútban Joachim és két másik építő éppen arra készült, hogy áttörje a házikó pincéjének falát. Baltákkal, kalapáccsokkal, pisztolyokkal és egy második világháborús géppuskával odaverekedték magukat az alagút végéhez. Ahogy kezdték áttörni a falat, elkezdtek szállingózni a menekülni vágyó emberek is. Fogalmuk sem volt róla, hogy a Stasi ellenőrzése alatt tartja a területet, és szépen egyesével mindegyikőjüket el is kapták és kocsikba tuszkolva elszállították.

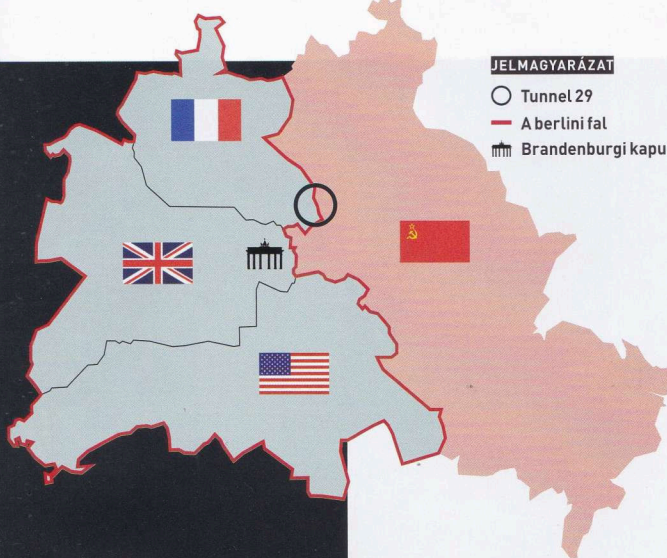
Joachim és két társa ekkor már a ház nappalijába igyekezett felmászni, nem is sejtve, hogy az ajtó előtt katonák várnak rájuk. A Stasi irataiból az derül ki, hogy éppen amikor berontottak volna az ajtón, a katonák meghallották, hogy az egyik alagútépítő említést tesz egy géppuskáról. Erősítést hívtak, és vártak – Kalasnyikovjaim nem lettek volna méltó ellenfelei egy modern géppuskának. Csakhogy közben Joachimék kaptak egy üzenetet az adóvevőjükön, hogy lebuktak. Belevetették magukat az alagútba, és visszaindultak nyugatra. Néhány perccel később befutott az erősítés,

Menekülési útvonal

Az alagút útvonala pirossal jelezve egy 1961 előtti berlini térképen. Az alagút egy szivószálakat gyártó üzemnél kezdődött a Bernauer Strassén ① Nyugat-Berlinben, és eredetileg a Rheinsberger Strasséhoz ② vezetett volna a keleti városrészben. Azonban az építőket egy csőtörés arra kényszerítette, hogy inkább a Schonholzer Strasse 7-es számú házánál ③ bukkanjának ki. A berlini falat a kék vonal mutatja, az őrtornyokkal, őrkijáratokkal és őrkutyákkal teli „halálzóna” pedig zölddel van színezve. A balra látható másik piros vonal egy 1963-ban készült másik alagutat jelöl



Figyelő személyek előtt Keletnémet rendőrök néznek át a fal felett 1961-ben. Legalább 140 ember vesztette életét, miközben megpróbált átjutni a berlini falon



JELMAGYARÁZAT

- Tunnel 29
- A berlini fal
- 🏰 Brandenbúrgi kapu

Megosztott város

A fal célja az volt, hogy végleg megszüntesse a szabad átjárást Berlin a nyugatiak, illetve a szovjetek által ellenőrzött zónái között



A cipők, melyeket Eveline Schmidt két éves kislánya elvesztett az alagútban

a katonák előzőnlötték a házat, beugráltak az alagútba, de rájöttek, hogy elkések. Üres kézzel azért nem kellett távozniuk, többtucatnyi foglyot kezdtek kihallgatni.

A Stasi foglyai

Aznap éjjel mindenkit, akit az alagútnál letartóztattak, a hohenschönhauseni börtönbe szállítottak. A szovjetek által épített, de ekkor már a Stasi kezelésében álló épületben a foglyok nem érintkezhetek egymással, és minden tekintetben ki voltak szolgáltatva öreiknek, a villanykapcsoló, sőt a vécé öblítőjét működtető gomb is a zárkán kívül volt. Minden úgy volt megtervezve, hogy a rabokon elhatalmasodjon a tehetetlenség érzése. A kihallgatásaik jegyzőkönyveiből látszik, hogy ezeket alaposan elnyújtották: akár 12 órán át is faggatták a foglyokat szünet vagy élelem nélkül. Többségük előbb-utóbb vallott, feltárva saját szerepét a menekülési tervben. Kirakatperük után túlnyomó részüket bebörtönözték, ahol kemény fizikai munkát végeztek velük, illetve sok időt kellett magánzárkákban is tölteniük.

Nyugat-Berlinben az alagútépítők úgy döntöttek, tesznek még egy próbát. Szeptember elejére az eredeti alagút kiszáradt, így kijelölték az akció dátumát: 1962. szeptember 14-ét. Aznap délután Joachim és egy Hasso nevű másik építő lyukat vágott a Schonholzer Strasse 7-es számú házának pincéjébe. Az egyik társuk barátja, a 21 éves Ellen Schau, aki önként vállalkozott rá, hogy szól a menekülni vágyóknak, eközben Kelet-Berlin utcáit rótt. Nyugatnémet útvelével viszonylag szabadon járhatott be és ki Kelet-Berlinből. Miután átlépte a határt, három különböző presszóba kellett

elmennie, hogy megadja a jelet az ott várakozóknak. Az elsőben gyufát vásárolt, a másodikban vizet. A harmadikban kávét kellett volna vennie, de az éppen elfogyott. „Rémés pillanat volt – meséli. – Hogyan adhatnám le a jelzést, ha nincs kávé?” Végül hangosan méltatlankodni kezdett a kávé miatt, és egy konyakot kért (legálább ugyanazzal a bettével kezdődik). Csak remélni tudta, hogy a menekülők vették az adást: az alagút készen áll.

Fegyvert markolva

Miközben Ellen visszaindult Nyugat-Berlinbe, emberek kis csoportjai vették az irányt az „alásást” ház felé. Joachim és Hasso a pincében várták őket, pisztolyaikat markolva. Kévéssel este 6 óra után lépéseket hallottak. „Ott álltunk, lélegzet-visszafojtva, fegyvereinket szorongatva” – emlékezett Joachim. Az ajtó kinyílt, és egy nő állt előtte, Eveline Schmidt, aki a férjével és két éves lányával jött. „Sötét volt – mondta el később Eveline. – Csak egy lámpa volt a bejáratnál. Az egyik építő elvette a kislányomat, aztán mászni kezdtem.”

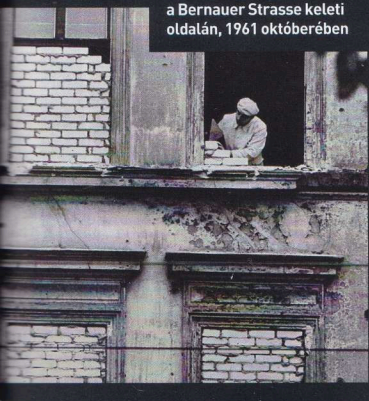
Az alagút másik végén az NBC kétfős stábjára a kijáratot jelentő akna tetejénél állt. Ha megnézzük a felvételeiket, sokáig semmi nem történik, aztán megjelenik egy fehér kezításka. Aztán egy kéz, majd végül meglátjuk Evelinét. Sár borítja és mezítláb van, cipőit elvesztette az alagútban. 12 percig tartott neki végigmászni a járaton. Ahogy felért a létra tetejére, összeesett. Az egyik NBC-s operátor segítette oda egy padhoz, aztán egy alagútépítő a kezébe adta a kislányát. Eveline a karjaiba zárta a gyereket, orrát a nyakába fúrva.

A következő órában újabb emberek érkeznek az alagúton: az építők családtagjai és barátai. Egyikőjük, a hentes Claus, aki már korábban nyugatra szökött, egy nőnek segít végigmászni az alagúton, hogy aztán a végén jöjjön rá, a felesége, Inge az. Azóta nem látta, amióta egy évvel korábban, a menekülési kísérlet közepén elszakadtak egymástól. A nő elfogták a határőrök, és bebörtönözték, miközben már a szíve alatt hordta közös gyermeküket. Aztán Claus felfigyel egy hangra az alagútból: egy fehérbe öltöztetett kisbaba az, az egyik építő hozza a karján. Csak öt hónapos. Claus fia az, aki egy keleti büntetőtáborban született. Apja életében először megfogja és magához öleli.

Az alagút másik végén Joachim még mindig a pincében van. Egészen az utolsó

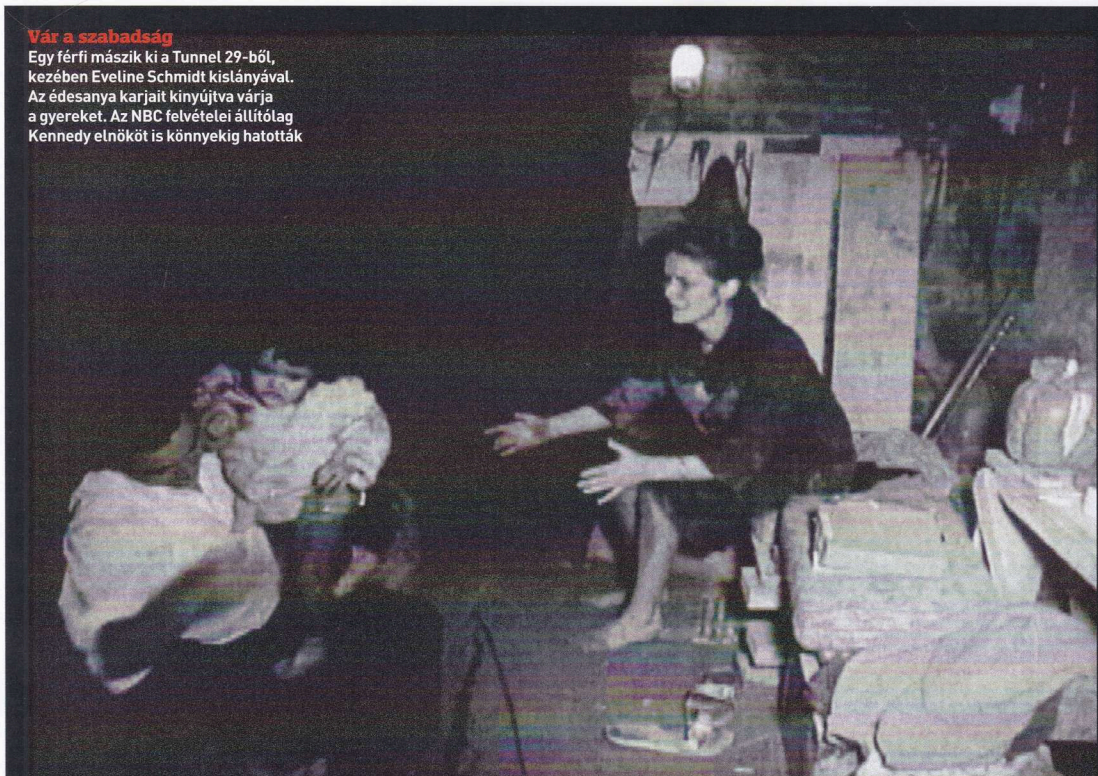
Volt titkolnivalójuk

Egy ablakot falaznak be a Bernauer Strasse keleti oldalán, 1961 októberében



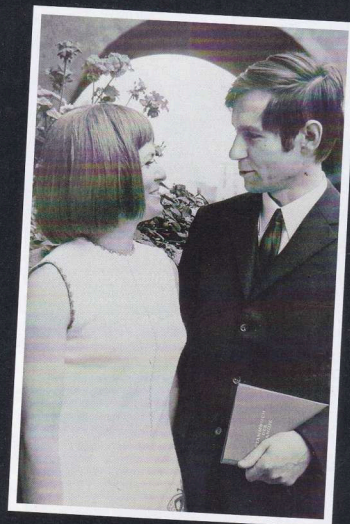
Vár a szabadság

Egy férfi mászik ki a Tunnel 29-ből, kezében Eveline Schmidt kislányával. Az édesanya karjait kinyújtva várja a gyereket. Az NBC felvételei állítólag Kennedy elnököt is könnyekig hatották



Szűkös útvonal

A megmenekült emberek számára elnevezett Tunnel 29 egy szakasza. A menekülők hosszú percekig kúsztak egyik végétől a másikig



A szerelem alagútja

Joachim Rudolph és Eveline Schmidt esküvői képe. A pár 10 évvel a kalandos menekülés után házasodott össze

pillanatig ott maradt, a legveszélyesebb helyen. 29 ember jutott át, és ő tudja, hogy ideje menni. „Sok minden járt a fejemben – mondja. – A sok nehézség, amivel az ásás alatt megküzdöttünk. A beázások, az áramutések, a sár, a vízhólyagok a kezeinken. Ahogy láttam azt a sok menekültet átmenni, elképesztő örömet éreztem.” Még egy filmrészlet maradt fenn arról az estéről: a menekültek, egyesével, az ajtóhoz lépnek. Kinyitják, majd kilépnek Nyugat-Berlinbe, és eltűnnek a kamera elől.

De nem ez volt a történet vége. Néhány hónappal később a dokumentumfilmet leadta az NBC. Bár a Kennedy elnök vezette Fehér Ház igyekezett letiltani a sugárzást (diplomáciai incidenstől tartva), Frank meggyőzte a vezetőséget arról, hogy mutassák be, és 18 millió ember ült le a képernyők elé, hogy megnézzék. Az akkori kommentárok szerint „páratlan pillanata volt ez a televíziózás történetének”. Az alagútépítőknél elmondták, hogy maga Kennedy is nézte az adást, és állítólag könnyekig hatódott rajta. Az építők közül néhányan más alagutak építésében is részt vettek (voltak, akik a La Manche csatorna alatti Csalagútban is dolgoztak). Keleten Siegfried Uhse a Stasi egyik magas kitüntetését kapta meg azért, mert sikerült beépülnie a menekülők hálózatába.

És mi lett Joachimmal? Néhány évvel később beleszeretett Evelinbe, az első nőbe, aki átkelt az alagútján. Eveline házassága addigra véget ért, és ők egymásra találtak. Tíz évvel azután, hogy megmentette, feleségül is vette Evelint. Mai lakásuk falán ott az a pár cipő, amelyet Joachim azután talált, hogy már mindenki kimászott az alagútból. A cipők Annett, Eveline lányának lábairól estek le. Így aztán Joachim alagútja, amely 29 embert juttatott át a berlini fal alatt, neki magának egy családot adott.

A három évtizeddel ezelőtt, 1989. november 9-én ledöntött berlini falnál összesen legalább 140 ember lelta a halálát a fennállásának évtizedei alatt. És bár a fal már csak emlék, a mögötte álló ideológia nem tűnt el teljesen. Manapság számos fal épül világszerte, nemcsak az amerikai–mexikói határon, de Indiában, Törökországban, Marokkóban és Norvégiában is. Más-más okok vezettek az építésükhöz, de Joachim szerint egy dolog biztosan közös bennük. „Ha van egy fal, az emberek mindenképpen meg fognak próbálni átmenni rajta – vagy alatta.” ■

Helena Merriman újságíró, műsorvezető

Fordította: Litván Dániel

NAGY MENEKÜLÉSEK

Öt másik bátor akció története

Magasfeszültség

Horst Klein cirkuszi artista volt, aki Kelet-Berlinben élt. Miután nem megfelelő nézetei miatt eltiltották a szerepléstől, azt mondta, hogy „képtelen tovább élni a cirkusz illata nélkül”. 1962 decemberében felmászott egy villanyoszlopra a fal mellett, felkapaszkodott a vezetékre, és két karjával kapaszkodva, centinként függeszkedett át a nyugati oldalra. Eppen, ahogy átért a határ felett, nem bírta magát tovább tartani, leesett, mindkét karját eltörve. De felépült, és később még porondra is léphetett újra.

Partihajó

1962. június 7-én 13 kelet-berlini fiatal szállt fel egy kirándulóhajóra. Rengeteg alkoholt vittek magukkal, hogy „bulizzanak”, és addig itatták a kapitányt és a gépkazetát, amíg azok ki nem dőltek. Ezután bezárták őket egy kabinba, majd a hajót a keletnémet határőrök géppuskatűzében a nyugat-berlini part felé kormányozták. Amikor elérték a partot, a nyugati határőrök lövésekkel fedezték őket, amíg partra ugráltak.

Páncélozott kitérés

1963. április 17-én a 19 éves Wolfgang Engels bemászott egy őrizetlenül hagyott szovjet páncélozott csapatszállítóba, majd a határhoz hajtott vele. Megpróbálta egyszerűen keresztülvetni a falon, de a jármű elakadt a szögessdrótnál. Egy keletnémet határőr érkezett oda, amikor kimászott az autóból. Engels könyörgött, hogy ne lőjön, de a határőrt nem hatotta meg. „A golyó a hátamon talált el, és ki is jött elől” – mesélte Engels, aki csodával határos módon így is továbbment, és átjutott a határon. Súlyos sebesülése ellenére túlélte a kalandot, és szabadon élhetett tovább.

Jelenet az *Éjszakai átkelés* című 1982-es brit–amerikai dokudrámából, amely Peter Strelzyk elképesztő menekülését dolgozta fel

A szabadság vasútja

Harry Deterling vasúti mérnök volt. Feleségével Ingriddel és négy fiával Kelet-Berlinben élt, de a fal felhúzósa óta tervezgette a menekülést. Hallott róla, hogy néhány vasútvonal még összeköti a két városrészt, de ezeket hamarosan elbontják, ezért tudta, hogy gyorsan kell cselekednie. 1961 decemberében kérvényezte, hogy tudását gyarapítandó, mehesse egy próbakört az egyik mozdonyra. Beleegyeztek, és 1961. december 5-én (a születésnapján) este 7 óra 33 perckor ő, családja és néhány barátjuk felszállt a 234-es számú gőzmozdonyra, Harry pedig egy használaton kívüli vágányra vezette a járművet. 32 utas volt a szerelvényen – nem mindegyikük volt beavatva a szökési tervbe. 8 óra 50-kor Harry átrobogott az utolsó keleti állomáson, Albrechtshofon, majd kiiktatta a biztonsági fékét. Néhány perccel később ő és utasai átérték a határon. Másnap felszedték a sínpart, amelyet használt.

Fel, fel és el innen

Egyik este Peter Strelzyk a korábbi repülőgépmérnök egy tévműsort nézett a hőlégballonozás történetéről. Támadt egy ötlete. Régóta el akart menekülni Kelet-Németországból, talán ez lenne a módja? Barátjával Günter Wetzellel régi gázpalackokból építettek egy gázegőt. Feleségei régi lepedőkből és vásznakból varrták össze a ballon anyagát. 1979. szeptember 16-án a két pár és összesen négy gyermekük átlebegett a határ felett, 2400 magasan. Egy bajorországi szedermzőn értek földet, sértetlenül.





Visszanéző

Jó úton haladva

1960. szeptember 1.

A járványos gyermekbénulás, más néven a poliomielitisz a kutatók szerint legalább az ókor óta keseríti az emberek életét, ám a betegség tömeges méretekben csak a 20. század elején jelent meg a világban. A betegséget okozó vírust 1908-ban azonosították, és a következő évtizedekben az orvostudomány már a gyógyításra, illetve főként a megelőzés lehetőségére koncentrált.

Ennek legtokéletesebb módja egy vakcina kifejlesztése lett volna, és több korábbi ígéretes kezdeményezés után ez az amerikai Jonas Edward Salk vezette csapatnak sikerült, amely 1955 áprilisában jelentette be, hogy oltóanyaguk a tesztek alapján sikerésnek bizonyult. Miután 1952-ben az Egyesült Államokban minden idők

legnagyobb gyermekbénulás-járványa pusztított, hármezer halálos áldozattal, a kormányzat már a tesztelés lezárulta előtt több gyártótól hatalmas készleteket rendelt be a vakcinából, amellyel aztán szinte azonnal, tömegesen oltani is kezdték a lakosságot. Az egyik gyártó, a Cutter vakcinájáról azonban kiderült, hogy egy hiba miatt nem inaktivált vírust tartalmaz, és a 120 ezer beadott adag 40 ezer gyereket betegített meg, közülük 56-an bénultak le, öten pedig meg is haltak.

Az incidens ellenére az oltási kampány nem állt le, és a lakosságot is jobban aggasztotta a megbetegedés lehetősége, mint az oltás esetleges valós vagy képzelt mellékhatásai. Képpünkön egy autós oltópontot láthatunk működés közben, 1960-ban. Az erőfeszítéseknek köszönhetően a gyermekbénulásos esetek száma az 1960-as évektől drámaian zuhanni kezdett, 1979 óta pedig az országban csak külföldről behozott esetek fordultak elő. A betegséget az egész világon sikerült visszaszorítani, de a vírus még nem tűnt el, és a terjedő oltásellenesség miatt az utóbbi években a már vírusmentesnek nyilvánított országokban is fordultak elő megbetegedések.



A pápa kiátkozza Luther Márton

1521. január 3.

A középkor végét és az újkor hajnalát több egymással összefonódó gazdasági, társadalmi és kulturális jelenség harangozta be. Ezek sora a humanizmussal és a korai polgárosodással kezdődött, a könyvnyomtatással és a nagy földrajzi felfedezésekkel folytatódott, s a nyugati kereszténységet megújító reformációval és a modern nemzetállamok körvonalainak a kialakulásával tetőzött.

A humanista világnézet és a vele rokon reneszánsz stílusműve legfontosabb célja az emberi szellem felszabadítása volt a középkori vallásos gondolkodás béklyói alól. Ez a 14. századig visszanyúló, de csak a 15. század második felében kibontakozó szellemi és művészeti áramlat csökkentette az engedelmségre és alázatosságra való hajlamot, és kétségeket támasztott az iránt, hogy valamennyien tehetetlen és tudatlan bábuk vagyunk az isteni gondviselés kezében. Ezzel szemben erősítette azt a hitet, hogy a világegyetem titkai megfejthetők, s hogy az emberiség képes uralni a világot, amelyben él. Az új életérzés hordozója elsősorban a városi polgárság volt, amely a falusi népesség zárt közösségeitől és alapvetően önálló életmódjától eltérően állandó kereskedelmi tevékenységet folytatott, melynek során megtanulta a földi javak értékét, és megismerkedett a haszonelvű életvitellel. A túlvilági boldogsággal és örök élettel szemben felértékelődtek az evilági örömek, amelyek megszerzését és élvezetét egyre kevésbé tekintették bűnnek. A művészek, a polgárok és a világi elit, a nemeség mellett ez jellemezte a klerikusok jelentős részének, mindenekelőtt a felső papságnak, sőt a 15. század második felében és a 16. század elején regnáló egyházfőknek, az ún. reneszánsz pápáknak a gondolkodását és életvitelét is.

A középkori világréptől és politikai rendtől elszakadó katolikus egyház 15–16. századi működésének pozitív és negatív következményei egyaránt voltak. Mái ható eredményei közé tartozik a tudományok iránti érdeklődés és a művészetek pártolása, amelynek köszönhető többek között a Vatikáni Könyvtár megszervezése és a reneszánsz Róma kiépítése. A tudományok



X. Leó pápa Raffaello 1518 körüli vásznán unokatestvéreivel, Giulio de' Medici és Luigi de' Rossi bíborosokkal

és a művészetek támogatása többnyire együtt járt a pompaszeretettel és olyan életvitellel, amely a legkevésbé sem volt összeegyeztethető a másfél évezrede hirdett keresztény életelvekkel. A püspökök és apátok, akik általában nemesi családok ivadékai közül kerültek ki, úgy éltek, mint a világi főurak, a pápák pedig úgy, mint az olasz fejedelmek. Az erkölcsi zuhlás VI. Sándor pápa (1492–1503) idején érte el mélypontját, aki már bíborosként egymás után több nővel élt együtt, s amikor a katolikus egyház fejévé választották, négy gyer-

meke társaságában költözött be a pápai palotába. A hivatalok megvásárolhatósága általános elvvé, a politikai gyilkosság megszokottá vált.

A katolikus szerzetesrendek, mindegyikük a domonkosok és a ferencesek ugyan igyekeztek megálljt parancsolni az egyház elvilágiasodásának, ám nem sok sikerrel. A párizsi és az oxfordi egyetemen ezért már a 14. században megjelentek olyan tanok, amelyek az egyházi vagyon elkobzását, az apostoli szegénységet, a papi nőtlenséget eltiltóról és a kolostorok feloszlását, valamint a pápai méltóság fölöslegességét hirdették. E tanok szószólói közé tartozott John Wycliffe oxfordi professzor (†1384), aki csak a *Szentírást* fogadta el a keresztény tanítás és kultusz alapjául, s ezért angolra fordította a *Bibliát*; majd a 15. század elején Husz János, a prágai egyetem teológusa, aki nézeteiért 1415-ben máglyahalállal fizetett. Ugyanez a sors várt Girolamo Savonarola firenzei dominikánus szerzetesre, aki profétai hévvel ostromozta a főpapság feslett életét, amellyel az őskereszténység elveit állította szembe. VI. Sándor pápa ezért előbb kiközösítette, majd 1498-ban eretnekként megégetette.

Ilyen előzmények után került a pápai trónra X. Leó (1513–1521), akivel a reneszánsz pápaság elérte delelőjét. „Élvezzzük a pápaságot, amit Isten adott nekünk!” – hirdette. Minden szempontból evilági, reneszánsz egyéniség volt, akit a kultúra, a művészetek, valamint a szellemi és testi élvezetek mellett más nemigen érdekelt. A Szent Péter-bazilika építésének befejezése érdekében 1517-ben elhatározta, hogy ún. búcsúcédulákat bocsát ki. Ezek megvásárlása ellenében elengedte a bűnök kirováráért járó penitenciát, például az imádkozást, a böjtölést vagy a zarándoklatot. Mindenki annyi megváltást vásárolhatott, amennyi pénze volt, illetve amennyit erre a célra fordítani akart. Senki sem gondolta, hogy ezzel az intézkedésével X. Leó a katolikus egyház legnagyobb válságát idézi elő.

Az események eszkalációja a százszorosági Wittenbergben kezdődött, ahol

Luther a wormsi birodalmi
gyűlésen védi meg tanait
– Anton von Werner
1877-es képe



az egyetem egyik professzora, Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes tiltakozni kezdett a búcsúcédulák árusítása ellen. Luther 1483-ban született Eis-lebenben, egy bányászcsalád nyolcadik gyermekeként. Apja idővel szerény vagyonra tett szert, és fiából tanult embert akart neveltetni. A középiskola elvégzése után ezért az erfurti egyetem jogi karára küldte tanulni. Hajlaimainak engedve és valószínűleg labilis lelki-világától motiválva Luther néhány év után szerzetesnek állt, és a wittenbergi egyetemen a hittudomány tanulmányozásába fogott. 1510-ben a rend megbízásából Rómába utazott, ahol meggyőnt, és állítólag hason csúszott fel a Laterán lépcsőin, hogy bűnbocsánatot nyerjen. A fényűzés és az erkölcsi hanyatlás, amit Rómában talált, felháborította. 1512-ben a teológia doktora és az egyetem professzora lett. Előadásaiban képviselt álláspontja szerint Isten kegyelmében az ember érdem nélkül, kizárólag hite által részesül. Ebből következőleg, mivel a hit erősítése az egyén belső ügye, nincs szükség az egyházi intézmények közvetítésére, elegendő a *Szentírás* tanulmányozása. Ettől fogva kritikusan szemlélte az egyházat, kiváltképp X. Leó és közvetítőinek úzérérdését a búcsúcédulákkal. Téziseiben, melyeket 95 pontban foglalt össze, arra a következtetésre jutott, hogy a pápának nincs joga és hatalma pénz ellenében feloldozásra és a büntetés eltörlésére. Erre csak a hívő őszinte bűnbánata jogosíthatná. Következésképpen a búcsú pénzért való árusítása ellenkezik a vallással. Téziseit állítólag – bár ezt az újabb kutatás kétségbe vonja – 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára is kiszögezte. Akár igaz ez, akár nem, nézetei – köszönhetően Gutenberg találmányának – gyorsan terjedtek, és nagy visszhangot váltottak ki.

Az egyház kezdetben hagyományos módon igyekezett Luther fellépését kezelni. 1518-ban Rómába idézték, hogy eretnekként perbe fogják. A szász

választófejedelem, Bölcs Frigyes, aki maga is elítélte a búcsúcédulák árusítását és az egyházi tisztségek adásvételét, azonban védelmébe vette. Luthernek így csak a pápai legátus előtt kellett megjelennie Augsburgban, 1518 októberében. A pápai követ tanainak a visszavonására akarta rávenni, amit azonban Luther megtagadott. Tovább hirdette nézeteit, és a Lipcsében megrendezett 1519. június-júliusi hitvitában a korábbiaknál is határozottabban tagadta a pápaság isteni eredetét, valamint a pápa és a zsinatok tévedhetetlenségét. Hozzátette: a hit tárgya csak az lehet, ami a *Szentírás*ból kiolvasható. A következő évben három új röpiratban foglalta össze programját. Ezekben ismét cáfolni igyekezett az egyház üdvkövetítő szerepét, V. Károly német-római császárt felszólította a német egyház megreformálására, a német nemzetet pedig harcra buzdította a „rómaiak” kizsákmányoló uralma ellen.

A Vatikán válasza nem késett sokáig. X. Leó 1520. június 15-én kiadta *Exsurge Domine* kezdetű bulláját, amelyben Luther Mártont eretnekséggel vádolta, és kilátásba helyezte kiközösítését a katolikus egyházból. Az indulatos természetű és vaskos modorú Luther azonban továbbra sem hátrált meg. „Emelte a tétet”, s a pápai fenyegetőzésre azzal válaszolt, hogy a wittenbergi vár kapujánál diákjai előtt elégette a bulla másolatát, és a pápát nyilvánosan Antikrisztusnak nevezte. A vatikáni viszontválasz: 1521. január 3-án X. Leó beváltotta fenyegetését. *Decet*

Romanum Pontificem kezdetű bullájával kiközösítette Luthert.

A pápa szerette volna, ha a küzdelemben V. Károly császár, valamint a német fejedelmek és lovagok is mellé állnak. Ez azonban csak részben történt meg. Utóbbiak jelentős része – az egyházi birtokok elkobzása reményében – védte Luthert. Bár a január végétől ülésező wormsi birodalmi gyűlésen kihirdették a pápai bullát, sőt április 19-én a birodalmi átkot is kimondták Lutherre (wormsi ediktum), áprilisban ő is kifejtette nézeteit, és a gyűlést bántatlanul hagyta el. Biztonságáról ezt követően Bölcs Frigyes gondoskodott, aki Junker Jörg (György lovag) néven wartburgi várában rejtgette. Luther itt előbb újabb röpiratokat fogalmazott igaza védelmében, majd 1521 decemberében hozzákezdett az *Újszövetség* németre fordításához, amely 1522 nyarán már meg is jelent. Ezt később az *Őszövetség* fordításával egészítette ki.

Luther bibliafordítása, amely szövegmagyarázatokat is tartalmazott, gyorsan terjedt, és a német irodalmi nyelv alapjává vált. 1546-os haláláig kb. egymillió példányban nyomták ki és adták el. 14–15. századi elődeinek, John Wycliffe-nek és Husz Jánosnak a tanaihoz hasonlóan a könyvnyomtatás nélkül minden bizonnyal Luther eszméi is csak korlátozott körben és ideig-óráig hatottak volna. Így viszont Európa-szerte nagyszámú követőre találtak, akiknek a mozgalma néhány éven belül az ún. lutheránus, más néven evangélikus egyház megalapításához vezetett. ■ R. I.

A múlt árnyéka a mai német történettudományban

A TÖRTÉNETSZ SAJÁT KORÁNAK és környezetének rabja. Szakmája azonban arra kötelezi, hogy függetlenítse magát idő- és térbeli kötöttségeitől. A német történettudomány manapság hangadó áramlata egyre nehezebben birkózik meg ezzel a feladattal. E tünetről tanúskodik a Német Történészek Szövetségének (*Verband der Historiker und Historikerinnen Deutschlands*) 2018. szeptember 27-i müncheni közgyűlése, amely közfelkiáltásra foglalt állást „a demokráciát jelenleg fenyegető veszélyek” ügyében, egyúttal hangsúlyozta a történetcsészén azon erkölcsi kötelességét, hogy tiltakozzon a migránsellenesség és a nacionalizmus ellen.

Az ország legnagyobb, 2020-ban már 125 éves történész érdekvédelmi szervezete ezzel egyszerre két szokatlan lépést tett: egyrészt olyan területre merészkedett, amely nem tartozik a történettudomány hagyományos munkakörébe, másrészt jogot formált arra, hogy megmondja: melyik demokrácia jó, és melyik rossz. Így mintegy szentesítette a szakma átpolitizáltságát a nyugat-európai közvélemény migránsbefogadó áramlatának elvárása szerint, amely lényegében azonos a német belpolitikai mezőny nagyközlő és még baloldaliabban tényezőjével. A közgyűlési vitában alulmaradtak azon kevesek, akik a szövegben hiányolták a történészekről elvárható szellemi függetlenséget vagy legalábbis semlegességet, valamint az ebből következő törekvést a világnézet kiegyensúlyozottságra.

Magyarországgal összehasonlítva érdekes párhuzam és még feltűnőbb eltérés ragadható meg e problémában. A második világháború után e két vesztesnek, a német és a magyar népnek el kellett fojtania saját nemzetadatát. A harminc évvel ezelőtt bekövetkezett politikai fordulatok óta Magyarországon viszont túlnyomórészt újjáéledt, majd megerősödött a kulturális-nyelvi gyökerű nemzeti hazafiság, sőt időnként a támadóan kirekesztő jellegű patriotizmus, vagyis a nacionalizmus, míg Németországban a teljes szuverenitás megszerzésének a hasonló folyamata legfeljebb tartósította a régi Szövetségi Köztársaság

raison d'État-jából, államérdekéből fakadó alkotmányos patriotizmust. Ez a német „*Verfassungspatriotismus*” a közelmúltban tovább gyengült. A német történetészszövetség idézett határozata a nemzetállami szuverenitások fölött központosítandó egység-akarattal szolgálatában voltaképpen az Európa-politikai csatározásokban foglalt állást, itt és most azon tételt kinyilatkozva, hogy a migráció mint „történeti állandóság” az érintett társadalmakat „általában gazdagította”. A gyér publicisztikai bírálatok meglepetten nyugtázták ezt a historiográfusok tollából származó láttelelet, amely aligha magyarázható az egyébként kiváló munkát végző szerzők és aláírók alulképzettségével.

Sokkal inkább a politikai pártosság igényével, sőt erkölcsi parancsolatával értelmezhető ez a későbbiekben korántsem árnyalt, hanem tovább gyűrűző felfogás.

Újabb megnyilvánulásainak feltérképezése közben válik nyilvánvalóvá, hogy a mai német történettudomány önképének azon kulcsmozzanatáról van itt szó, amelyet megint csak a magyar helyzettel való összehasonlítás tesz érthetőbbé. A nemzetről való német, illetve magyar történettudományi vizsgálódások az utóbbi időben eltávolodtak egymástól. Magyarországon



A Német Történészek Szövetségének 2014-es, göttingeni kongresszusa

az „elképzelt közösségek” (Benedict Anderson) elméletén alapuló kutatási irányon túl jelentős nemzeti történetírás is létezik, míg Németországban a historiográfia mindinkább háttérbe szorítja vagy ízekre szedi a nemzeti szempontot. A felületes szemlélő számára alig érzékelhető példa erre a tudományos életből az európai történeti tanszékek létesítése Berlinben, Münchenben, Regensburgban és Rostockban. A kontinentális látószög egyetemi intézményesítésében a német „alkotmányos patriotizmus” említett önfeladót átalakulása megy végbe. Érdemeses folyamat az, ugyanis a német alap-törvényt az 1990-es módosítás után is a „német nép” hordozza, és Németországot alkotmánya arra kötelezi, hogy nemzeti szuverenitásával „egyenjogú tagként” vegyen részt az „egyesült Európában”. Papíron tehát nincs tartalmi különbség a német és a magyar értelmezés között.

Annál németesebb a tanítómester-szerű oktatás szokása, amelyet napjaink németországi historiográfiája jellegzetesen napi politikai eseménysorozatok mentén alakít. Elvileg ugyan a német alkotmányos hazafiságból indul ki, hiszen ez is hajlamos arra, hogy önmagát a demokratikus nemzetkoncepció egyetlen lehetséges alakjának tekintse, és kétségbe vonja minden olyan nemzetképzés demokráciaképességét, amely a politikai-jogi feltételeken túl kulturális-nyelvi alapokon nyugszik. A programadás gyakorlatában azonban már az „állítólág történetileg kialakult, homogén »német nép« konstruálása” ellen ágaskodnak például Thüringia tartományban a „világra nyitott társadalom” (*weltoffene Gesellschaft*) védelmezésére szerveződött neves és kevésbé ismert történészek.

A németországi történéstársadalomban az elmúlt három évtizedben újratermelődött a kihaltnak hitt vagy mondott tekintélyelvűség. Így éppen a sötét múlt türelmetlen német szellemiségének valódi meghaladói szorulnak kisebbségbe az intézmények ranglétráin. Egyetemen belül s kívül egy világnézeti-pártpolitikai tábor időnként katonás nyelvezettel jelzi, hogy a vélemények sokféleségében legszívesebben saját álláspontját látna egyedül üdvöztetőnek. Eközben ismételten napi szintű belföldi és külföldi fejleményekhez igazodik, illetve ezekhez illesztí témaválasztását, így a migrációk kutatási területén, amelybe az antikommunista emigrációk elemzése feltűnően nem szokott beleilleszteni. Az önkéntől mentes véleményezésről hajlamos húzódik meg a Német Történészek Szövetsége 2020-ban esedékes, de a járványhelyzet miatt egy évvel elhalasztott 53. müncheni kongresszusának programelőzetesében. A történeti folyamatokat kísérő „értelmezési harcok” (*Deutungskämpfe*) kerülnek majd terítékre 2021. október elején, amelyeket „nem ritkán aktuális problémahelyzetek befolyásolnak”. E helyes – és a szervezőbizottság saját indítékairól árulkodó – meglátásból az a nem kevésbé beszédes kijelentés következik a rendezvény koncepciójánál vázlatában, hogy „a múltval való társadalmi és tudományos foglalatosságok kifejtésnek mind integratív, mind széthúzó erőt, amint például azt sok kelet-(közép-)európai állam ambivalens bánásmódja mutatja saját történelmével”. A rendezőbizottság zárszava szerint a „kutatási szabadság korlátozása” és a „tudományos kutatási eredmények elleni politizált támadások” okán különösen indokolt harcba szállni azokkal a felfogásokkal, amelyeknek a képviselői között a szakmai és a publicisztikai nyilvánosságban megnevezetlenül és általánosítva felfedezhető hol Magyarországi, hol csak annak jobboldali kormányzata. E közelítésben a budapesti kulcskérdések elintézettnak tűnnek, miközben mi sem természetesebb annál, hogy – amint azt a 2018-as münsteri kongresszus elhatározta – a német történészszövetség helyet követeljen magának a tulajdonképpen szakmán kívüli viták egyik tételén. Félő, hogy nem a kölcsönös meghallgatás, hanem a kinyilatkoztatás, nem az eszmecsere, hanem a ledorongolás, nem a megértés és megértetés, hanem a vélt vagy valódi politikai ellenfél legyőzése lesz a kongresszus fő politikai célja.

E helyzetjelentésbe illő lelekerekítő mozzanat az „Európa és Amerika a modern világban” elnevezésű „Leibniz Tudományos Campus” (*Leibniz-WissenschaftsCampus Europa und Amerika in der modernen Welt*) 2019-es megalapítása a Regensburgi Egyetemen. Interdiszciplináris programja a társadalomtudomá-

nyi Kelet- és Délkelet-Európa-tanulmányok és az amerikanisztika szövetségében jött létre, az előbbi irányításával. Németország egyik legjelentősebb tudományszervezői és kutatásirányítási hálózata, a szövetségi és tartományi fenntartású „Leibniz Közösség” (*Leibniz Gemeinschaft*) finanszírozásával korunk egyik globális problémájának: a migráció és a – belföldön születetteket a bevándorlókkal szemben előnyben részesítő – nativizmus közötti konfliktusrendszer hangsúlyosan historiográfiai vizsgálatára vállalkozik. 2019. április 3-i nyilvános programvázlata nem rejtette véka alá azt sem, hogy Amerika és Európa összekapcsolása a „populista irányzatok” itt is, ott is „rendkívül aktuális” körülményéből nyeri mélyebb értelmét. A szerző – németországi szokáshoz híven – magától értetődőnek vette, hogy a populizmus kizárólag jobboldali és csak avított maradi szellemiségű lehet, amellyel szemben a történész a tudomány fegyverével köteles fellépni.

Németország nagyhatalom, kulturális, társadalmi és politikai közéletében pedig a különbözőségek kiegyenlítése zajlik jó ideje. E két társadalom-lélektani jellegzetességből adódik a felsőbbrendű és egyoldalú igazság keresésének, kimondásának és számonkérésének a készítése. Az újraegyesülés óta eltelt három évtizedben nem csökkent, hanem inkább növekedett a „jó német demokrácia” önbizonygatása iránti külső és belső elvárás súlya. Ez érzékelhető a német történettudomány széles köreinek átpolitizáltságában. Nincs kivételről abban, hogy egy történész politikai kérdésekhez szól hozzá – ha ezt a maga nevében teszi. Németországban azonban nem egyéni, hanem közösségi feladatnak minősül ez a fajta állásfoglalás, amely ráadásul politikai vagy ilyen célzattal feldolgozott témákban, a pártatlanság feladásával, egy megkérdőjelezhetetlenként talált politikai erkölcsiség talapatáról hangzik el. A közösségi nyomás és az egyoldalú pártosság következményeként nagyrészt a világnézeti egyneműsödés útját járja, ha éppenséggel többféle értelmezést tartogató kérdéskörökben szólal meg. Eközben a magyarországi tudományosságban tág tere van az ellentétes megítélésű jelenségekről vagy személyekről szóló történészi vitáknak – amelyekbe természetesen nem értendők bele a publicisták sajtótámadásai szakemberek ellen. A képzeletbeli kilátóból nyugatra, de keletre is nézve meglepő eredmény a német történettudomány sokszínűségének elsorvadása a szövetségi köztársaság politikai fősohrának oltárán.

A hatalmi érdekeknek való megfelelés mértéke sötétebb 20. század mintákra emlékeztet. Figyelemkelőtt nyilvános és tartós ellenlépések mégsem váltak mindmáig ismertté. E visszás helyzet megértésének a kulcsát a 2018-as münsteri történészkongresszus azon résztvevőinek köszönhetjük, akik a németországi szakintézményekre jellemző hierarchikus függőségekre hivatkozva, titkos szavazást kértek a bevezetőben említett állásfoglalásról. A jelenlévők többsége visszautasította e bölcs kérést. Ezzel, áttételesen, tovább szűkült azon csekély számú németországi történészeknek a mozgásterét, akik a múlt árnyékából más módon kívánnak kilépni: a tudományos vélemények nyílt ütköztetésével, amely a személy szabad döntésében gyökerezik, és amelynek eredménye egyik fél által sem büntethető. ■

K. Lengyel Zsolt PhD, egyetemi tanár, a Regensburgi Egyetem Magyar Intézetének igazgatója és a Müncheni Magyar Intézet Egyesület elnöke

Egy múltba vesző legenda

A dákoromán kontinuitás

MEGLEPETÉSSSEL LEHET tapasztalni, hogy nagyjából két évtizeddel azután, hogy végzetesen meggyengült és visszaszorult a dákoromán kontinuitás még román kutatók által is gyakran legendának tartott elmélete, ez a tény még a magyar tudományos köztudatban sem terjedt el, nem beszélve a laikus rétegekről Magyarországon és Románia-szerte. Pedig a román szakmai világ, elsősorban a fiatalabb generáció is már másként vélekedik, a publikációkban egyre visszafogottabb állásfoglalásokat lehet olvasni.

A téma fokozatosan lekerül a tudományos kutatás napirendjéről. A nézetek változásának oka és eredete a politikai fordulat révén kitárlt szakmai világgal való komolyabb szembesülés lehet, de nem utolsósorban annak a felismerése, hogy cáfolhatatlan érvek ellenében nem lehet semmilyen hipotetikus elméletet hosszú távon fenntartani.

A dákoromán kontinuitás elmélete több tőről fakad, és története során többször változott. Az alapja természetesen az, hogy Traianus római császár (98–117) 101 és 106 között, két véres hadjáratban leverte Decebalus dák királyságát, és megalapította Dacia tartományt. A provincia végleges, az addiginál kisebbre méretezett formáját utóda, Hadrianus (117–138) alakította ki, és Aurelianus (270–275) volt az a császár, aki 271-ben tudatosan kiűritette a már 15 éve gyakorlatilag elvesztett tartományt. A dákoromán kontinuitás elmélete azt vallja, hogy a tartomány alapvetően dák eredetű, de latinul beszélő lakosságának nagy része visszamaradt szülőföldjén, Erdélyben, és a román nép magját alkotja.

Arra már a középkorban is többen felfigyeltek, hogy az Erdélyben élő románok latinnal rokon nyelven beszélnek. Antonio Bonfini és a humanisták számára nem volt kérdéses, hogy ezek a románok az egykori Dacia lakóinak távoli utódai. A 18. századtól kezdve a román irodalomban is felbukkanó elmélet a 19. században kapóra jött az Erdély tulajdonjogáért folyó küzdelemben, hiszen ezek szerint a magyaroknál régebben Erdélyben élő románoknak van előjoguk ehhez a földhöz. A 20. század újabb fordulatot hozott. Az egyébként kitérő

ókortörténész professzor, Constantin Daicoviciu kifejtette, hogy nem egyszerűen a latin nyelvű provinciális lakosság a román nép őse, hanem a rómaiak által leverte dákok. Elmélete szerint a dákok nagyon fogékonyak voltak a római kultúrára, és intenzív kapcsolatuk révén már meghódításuk előtt megindultak a romanizáció útján, a tartomány lakóiként pedig hihetetlen gyorsasággal és alapossággal elsajátították, átvették a latin nyelvet, majd pedig a tartomány kiűritése idején dák eleikre való tekintettel tömegesen maradtak vissza a feladott

tartományban. Igaz, hogy a népvándorlás évszázadaiban germán, szláv és avar tömegek éltek Erdély területén a magyarok bejöveteleig, de ez nem volt rájuk hatással, mert a hegyekbe húzódva megőrizték latin nyelvüket és kultúrájukat az idegen hatásoktól.

Alföldy Géza a dákok tömeges tovább élésének, a feladást követően a provinciában való maradásuknak és a nyelvi-kulturális önazonosságuk évszázadokon keresztül változatlan megőrzésének hipotézisét egy kritikus írásában „román csodának” nevezte.

A román tudós utolsó megállapítása azonban kétségtelenül igaz, mert a román nyelvet valóban nem érte a népvándorlás korában

germán és avar hatás, szláv is csak elenyésző mértékben, de nem azért, amiért gondolta – hanem azért, mert a románok ősei akkoriban még a Dunától délre éltek, elsősorban Makedónia és Albánia térségében. De nemcsak ez a tétel hibás a hipotézisből, hanem a többi is. Erdemes sorra venni őket.

Daciának mind a meghódítása, mind a kiűritése különleges körülmények között zajlott, egyedi folyamat volt, amelyet alig lehet más római tartomány sorsával összehasonlítani. A 101 és 106 között lezajlott két véres háborúban Eutropius történetíró szerint a tartomány a férlakosságának legnagyobb részét elvesztette, öngyilkosságuk miatt, vagy azért, mert elmenekültek. Ezért Róma más tartományokból kényszerült tömeges betelepítésekkel a népességet pótolni.

Kérdés tehát, hogy milyen arányban maradtak – ha egyáltalán – az új tartományban dákok. A nézetek meglehetősen eltérőek.



C. Daicoviciu amerikai diákoknak tart vezetést Gredistyén, a dák királyi központban, 1965-ben

rők, és erősen befolyásolta őket megfogalmazójuk nemzeti hovatartozása. A román tudományos álláspont szerint jelentős dák tömegek éltek továbbra is a tartományban, elsősorban a vidéki településeken. Igaz, hogy a leleteknek alig 20 százaléka mutat őslakos eredetet, de kétségtelen, hogy teljes népességcseréről nem lehet beszélni. A hajdani magyar vitapartner, Alföldi András professzor, a negyvenes években – bár ő is számolt őslakos-továbbéléssel – ennek arányát alacsonyra becsülte. Sokat mond ebben a tekintetben az, hogy más tartományoktól eltérően nem jöttek létre civitas-szervezetek, az őslakos törzsek és közösségek provincia belüli önkormányzati szervezetei.

Az is a tovább élés alacsony szintjére utal, hogy a daciai feliratok névanyagában minimális a dák eredetű nevek aránya. A latin nevek túlsúlya mellett előfordulnak görög, illír, kelta és trák nevek, és az utóbbiakon belül különíthető el több-kevesebb biztonsággal a dák nevek csoportja, amely nem haladja meg a negyvenet. Ez rendkívül kevés, nem elegendő a dák tovább élés bizonyítására. Daicoviciu professzor ezt a nehézséget azzal hidalta át, hogy feltételezte, a dák népesség a vidéki településekre visszahúzódva alig állított feliratot. Ha azonban így lett volna, ami egyébként elképzelhetetlen, hogyan lehetséges az, hogy szinte a tartomány feladása idején mégis elrómaiasodott, csak latinul beszélő dákorómai népesség lakta a tartományt? Hogyan tudta a rómaiaktól visszahúzódva élő őslakosság nagyjából 150 év alatt nemcsak tökéletesen elsajátítani a latin nyelvet, hanem a sajátját teljesen feladni és elfelejteni, hiszen a mai román nyelvben nincs egyetlen, dák nyelvből származó szó, kifejezés sem?

A dákorómai eredetelmélet a provincia kiürítésével kapcsolatos viták ellenérveit sem állja ki. A 3. század közepére megváltozott a helyzet a Duna-vidéken. A germán törzsek északról és keletről történő folyamatos beáramlása a korábban a római limes mentén élő népeket két tűz közé szorította. Első ízben a 2. század közepén robbant ez a bomba a 167–180 között lezajlott markomann–szarmata háborúban, majd a 3. század negyvenes éveiben kezdődő újabb háborúkban. Az évtizedekig tartó zilált, veszteségekkel és vereségekkel teli harcokban



Traianus győzelmi emlékművéről Septimius Severus diadalívére áthelyezett dák foglyok
LENT: A tropaeum töredéke Adamclisi múzeumában

más tartományé, ahol fokozatosan halt el a római közigazgatás és élet, és ahol a népesség túlnyomó többsége helyben maradvá igyekezett megbirkózni az új helyzettel, hanem egy még erejében lévő állam császári intézkedésére telepítették át őket a birodalom egy biztonságos helyére. A daciai lakosság többsége nyilvánvalóan a biztonságot választotta, és csak kevesek döntöttek úgy, hogy helyben maradvá bizonytalan és veszélyes jövőnek teszik ki magukat.

A dákorómai elmélet szerint a csekély létszámú, helyben maradó, latinul beszélő provinciális lakosság a hegyekbe húzódva elkülönült az egymást követő különböző néphullámoktól, és megőrizte nyelvét. Ennek elfogadása azonban ahhoz az abszurd ellentmondáshoz vezet, hogy a nyelvét teljességgel feladó dák őslakosság a tökéletesen elsajátított latin nyelvhez viszont annyira ragaszkodott, hogy évszázadokon keresztül semmilyen más nyelvi hatást nem fogadott be.

Erdély lakossága gyökeresen kicserélődött a 3. században. Északról a vandálok és a gepidák, keletről a gótok nyomultak be és vették birtokba a területet, a gótok elfoglalták a Román-alföldet a szarmata roxolánoktól, és ott éltek háromszáz éven keresztül mint a terület urai. Nyilvánvaló, hogy ilyen környezetben nem őrizhette meg a maradék provinciális lakosság az önazonosságát, már csak azért sem, mert a hegyek és a hegyi fennsíkok télen lakhatatlanok, ha pedig évente lekényszerültek a völgyekbe, óhatatlanul találkozniuk kellett a terület új uraival. A legfontosabb az, hogy a román nyelv nem rendelkezik ebben az időben átvett germán nyelvi hatással. Ez a tény kizárja azt, hogy valaha is találkoztak egymással.

Ráadásul nemcsak 568-ig érvényes ez, amikor az avarok leverték a gepidákat, hanem azután is, hiszen a leverte gepidák beépültek Erdély őslakosságába. ➤



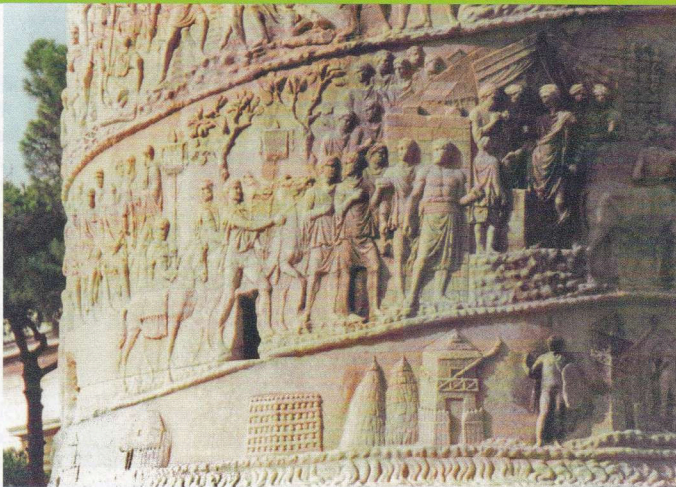
A román nép és nyelv eredetét tehát nem Erdélyben kell keresni, hanem olyan területen, ahol valóban nem érintkezhetek a germánokkal. Ez a terület a Dunától délre lévő balkáni térség, annak is inkább a nyugati fele, ahol a latin volt köznyelv. A 6–7. századtól kezdve benyomuló szláv törzsek a Balkánon élő, latinul beszélő hajdani provinciális lakosságot, amelynek ekkorra

már természetesen semmilyen törzsi hovatartozása nem volt, egységesen vlachnak nevezték. Ezért volt a magyarban a románok megnevezése oláh, az olaszoké pedig mindmáig olasz maradt. Az itt élő latin lakosság nyelvére a népvándorlás kori germán nem hatott, a szláv és a görög annál inkább. A román nyelv pontosan tükrözi ezen hatásokat, és mivel mind a mai napig vannak olyan népek a Balkánon, amelyek ennek a neolatin nyelvnek a használói és örökösei, kétség nem fér hozzá, hogy a román nép ebből a tömbből szakadt ki, vándorolt el.

Az összehasonlító nyelvészet az egyes nyelvek, nyelvcsaládok egymásra hatásával foglalkozva abszolút kronológiát nem, de relatív kronológiát fel tud állítani. Modern, hiteles nyelvészeti kutatások zárják ki a román nép őseinek jelenlétét Erdélyben a 3–6. században, a kortárs germán nyelvi hatás teljes hiánya miatt. Ugyanezek a nyelvészeti kutatások bizonyítják a román egyházi nyelvre a Balkánon gyakorolt görög hatást.

A megoldás tehát kézenfekvő. Szerencsére vannak olyan források, amelyek ezt a megoldást alátámasztják. Több bizánci forrás említi a vlach pásztorkat a 10–11. században, akik transzhumáló életmódot folytattak (a letelepedett népesség pásztorkai kétélegetős gazdálkodást végeztek). Feltűnő, hogy az említések területi és időbeli meghatározása szinte kirajolja a törzsek fokozatos északra való vándorlását. A 11. században már a Bolgár Birodalom területén említik őket, a 12. század végén pedig Fogaras környékéről rendelkezünk adatokkal oláhok jelenlétéről a Magyar Királyság területén.

A régészeti és történeti források alapos elemzésével K. Strobel mondta ki a kemény ítéletet a dákoromán kontinuitás hipotéziséről, részletesen kifejtve annak tarthatatlanságát. Elemzései végén leszögezi, hogy a visszamaradót tartományi népesség sem dák-római, sem dákoromán nem volt, mert ez a lakosság semmilyen kapcsolatba nem hozható a dákokkal, attól eltekintve, hogy etnikailag lehet köztük dák eredetűekkel is számolni. Ez a közösségben teljességgel szervezetlen lakosság képtelen lett volna ellenállni a germanizálódásnak, az avarizálódásnak vagy a szlavizálódásnak.



Traianus megindítja első hadjáratát a dákok ellen

A román nép és nyelv kialakulásának helyes menete, amit egyébként a magyar tudományosság folyamatosan hangoztott, tehát világosan kirajzolódik, és ezt az utóbbi évtizedekben már nemcsak a nyugati világ szakemberei, hanem egyre több román tudós is elfogadja. Lucian Boia professzor már 20 évvel ezelőtt leszögezte, hogy a dákoromán kontinuitás elmélete egy naciona-

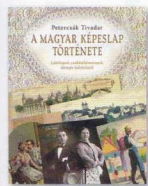
lista fogantatású elmélet, nem más, mint egy naiv történeti hipotézis. Egyöntetűen ez az álláspont nyert elfogadást 2011-ben, amikor Fritz Mitthof és Meinolf Arens professzorok egy szűk körű nemzetközi kollokviumot rendeztek, amelyen számos ország neves szakemberei mellett román tudósok is részt vettek.

Sajnálatos, hogy a legjobb román kutatók által elfogadott helyes történetfelfogás még mindig nem terjedt el széleskörűen, és nem ment át a politikailag erősen befolyásolt köztudatba. Az *Istoria românilor* szakkönyvsorozatban Dumitru Protase és D. G. Theodor írta meg az erről szóló fejezetet 2001-ben, amelyben sajnálatos módon nem vették figyelembe a hazájukban is megváltozott tudományos felfogást. Nem véletlen, hogy a nyugaton élő román történész, Gheorghe Alexandru Niculescu megsemmisítő kritikát írt erről a műről. Leszögezte, hogy a nemzeti narratívát követő régészet rossz régészet; hogy az alacsony szintű értelmezés a régészet politikai érdekeknek való alárendeléséből fakad. Arra a következtetésre jutott, hogy az adott mű nem tudósoknak, hanem politikusoknak íródott. Hasonló álláspontot vall magáénak D. Dana is, megállapítva, hogy dákok alig mutathatók ki Dacia provinciában.

A dákoromán kontinuitásnak tehát nem az elméletét, hanem az előzetes feltevését kell véglegesen a nacionalista és egyben naiv erdetmagyarázatok sorába utalni, a mesék világába helyezni. Ez immár így történik mind a román, mind a nemzetközi szakirodalom fősodrában. A hamis hipotézis évtizedeken keresztül történő terjesztése, egyfajta hittételként való elfogadtatása azonban azzal járt, hogy a történettudományban járatlan tömegek számára még mindig a dákoromán kontinuitás jelenti a román nép eredetének tanát. Nem könnyű az így megrajzolt dicső hősi múltból alkotott elképzelést a tudomány által igazolt, ám kevésbé látványos, realiztikus történelemképpel leváltani, de ez közös feladatunk. Nem elég csak megkerülni és hallgatással mellőzni, rá is kell mutatni a tévedésre, és hiteles tájékoztatást adni. Ez a feladata a román és a külföldi kutatóknak, szakíróknak és publicistáknak. ■

Visy Zsolt régész-muzeológus, az MTA doktora, a PTE professor emeritusa

A híradástól a propagandáig



Petercsák Tivadar
A magyar képeslap története

Kossuth Kiadó, 2020

EZ A NEMRÉG MEGJELENT, gazdagon illusztrált kötét a legnagyobb magyarországi képeslapgyűjtemény, a szerencsi Zempléni Múzeum anyagát dolgozza fel, ami kiválóan alkalmas a történeti és tematikai sokszínűség bemutatására. A könyv elsősorban másfél évszázad magyar képeslapkiadását és a képeslaphasználatot mutatja be, egy hangszállyal a korabeli művészetet, az épített és tárgyi örökséget bemutató levelezőlapokra.

Európában 1870-ben jelent meg a rövid közlendők és üdvözlétek praktikus, a levelezésnél olcsóbb formája, az illusztrált képes levelezőlap, amelyen alapvető tényező a szavak nélkül is üzenetet közvetítő képi ábrázolás. A 19. század második felében a közlekedés gyors fejlődésével kinyílt a világ, az utazók az illusztrált levelezőlapok révén másokkal is megoszthatták élményeiket és a látottakat. A képeslap a tömegkultúra részeként a kis- és középpolgári rétegek számára meggyorsította a világ megismerésének lehetőségét. A századfordulótól a városokat, üdülőhelyeket bemutató lapok mellett szélesedett a tematika, üdvözlőlapokat küldtek karácsonyra és más ünnepekre, születésnapra, és továbbra is fontos reklámszerepük volt a képeslapoknak. Ez a kommunikációs eszköz az első fél évszázadban hírközlő szerepet is betöltött, hiszen a nevezetes eseményekről, katasztrófákról kiadott képeslapok közvetítésével értesülhettek az emberek az ország és a világ történéseiről, ráadásul a kapcsolattartás leggyorsabb eszköze volt, a belföldi forgalomban sokszor még aznap megkapta a címzett.

A legtöbb képes levelezőlapot azok küldték szeretteiknek, barátai-

nak és munkatársaiknak, akik rövidebb-hosszabb ideig távol voltak. Az ábrázolások maguk is sok információt nyújtottak a tartózkodási helyről, a hozzá fűzött sorok pedig az illető kedélyállapotáról és a helyhez fűződő kapcsolatáról vallottak. Az egyéb tematikájú lapok küldését gyakran a címzett érdeklődési köre befolyásolta, illetve a feladó valamilyen érdekes eseményről akart beszámolni. Az ünnepekhez és más családi eseményekhez kapcsolódó képeslapok speciális motívumai, szimbólumai és nyomtatott sztereotípiák kívánságai mellett a személyes értékeket is megfogalmazták.

A 20. század elején már a társadalom minden rétege, így a paraszt is használta. Sokszor alkalom sem kellett, hogy az emberek képes üdvözlőlapot küldjenek rokonaiknak, barátaiknak, az illusztráció lett a fontos, ami miatt a lapot postára adták, és örömmel vették, ha ők is kaptak ilyet. A képeslap aranykorában divat volt a polgári családokban a képeslapalbum, amelyben a postán érkezett tájlapokat, zsánerképeket és ünnepi, szerelmi üdvözléteket őrizték.

Könyvében Petercsák Tivadar részletesen bemutatja a képes levelezőlap történetét, tematikai és képi sokféleségét, az előállítás különféle technikáit, valamint a használat időbeli változásait. Történetének klasszikus korszaka az első külföldi és hazai képeslapok megjelenésétől indul, az „aranykor”-nak nevezett évtizedekben már mindenféle téma megtalálható, és a technikai igényességet tükröző, különleges levelezőlapok is forgalomba kerültek. Külön időszak a „nagy háború”, amikor a tömegtájékoztatás és a háborús propaganda is élt a népszerű műfaj lehetőségeivel. A korábbinál nagyobb számban megjelenő és a háború

témáját ábrázoló képeslap – az egyszerű, díszetlen tábori levelezőlap mellett – a katonák és szeretteik kapcsolattartásának alapvető módja lett. A két világháború közötti évtizedekben az országcsonkítást elítélő és a revíziós politikát segítő szerepe volt, a bécsi döntések (1938, 1940) után a visszakérült országrészek bemutatását, a nemzetépítő tevékenységet támogatta. Ezen túl fontos téma volt a vallás és a cserkészélet, nagy számban jelentek meg a népies és magyaros levelezőlapok. A városképi és tájlapoknak az országpropagandában és az idegenforgalom fejlesztésében volt szerepük. A második világháború utáni újjáépítésben, a választási kampányokban, majd a szocialista átalakításban a mozgósítás és a propaganda eszköze lett. E korszakkal kapcsolatban a szerző bemutatja a monopolhelyzetben lévő Képzőművészeti Alap Kiadó-vállalatát és az 1970-es évektől megjelenő szervezett gyűjtőmozgalmat. A késlaptörténeti fejezetben a kiadói tevékenység ismertetése mellett a képeslapok esztétikus megjelenését biztosító tervezők munkásságára is kitér a kötet.

A könyv második részében a képes levelezőlap sokszínűségét a fontosabb ábrázolt témák számbavételével, sajátosságaik bemutatásával kívánja érzékeltetni a szerző. A gazdag kínálatból a városképeket, a közlekedési eszközöket, a népeleket, a helyi és országos eseményeket, a képzőművészetet, az irodalmat, színházat és filmet, a humort és reklámot megjelenítő képeslapok típusait, érdekes példáit tárja az olvasók elé. Külön fejezet az üdvözlőlapok világa, hiszen az egyházi ünnepekhez és a családi eseményekhez sajátos illusztrációk és jelképrendszer kapcsolódik. Érdeklődésre tarthat számot a képeslapkészítési technikák és a speciális anyagok felhasználásával előállított különlegességek – például a hangos, mozgóképes, trükkös és átvilágító levelezőlapok – bemutatása.

A képeslapok története nemcsak elbeszéli, de igen változatos képanyagával meg is mutatja elődeink világát és életsemélyét. ■

Világháborús osztrák–magyar hadifoglyok

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2020/2. számában a Monarchia első világháborúban fogságba esett és olasz egészségügyi intézményekben kezelt katonáinak sorsát *Juhász Balázs* tekinti át, *Kiss Gábor* pedig az osztrák–magyar veszteségi adatok feldolgozásáról, hozzáféréséről és kutathatóságáról ír 1914-től egészen napjainkig.

Az első világháborúban sok egyéb mellett a hadifoglyok tömeges, nemzetközi egyezmények által szabályozott áramlása is újszerű volt. Ami a Monarchiát illeti, katonái jórészt a keleti és az olasz fronton estek fogságba, a félsziget hadifoglytáborainak lakóiról azonban mindmáig keveset tudunk. Legális hazatérési lehetőségnek számított a nagybetegek cseréje, ennek révén az Olasz Királyságból a Monarchiába és viszont is érkeztek súlyos állapotban lévő katonák, róluk az adott ország egészségügyi intézményei mondták ki a verdiktet. Tanulmányában *Juhász Balázs*, az ELTE BTK adjunktusa a hadifoglyokat kezelő olasz kórházakról és egyéb létesítményekről ír részletesen, különös tekintettel a nagybetegek cseréjében fontos szerepet játszó calci táborra.

A folyamatosan bővített szabályzat szerint a fogságba esett osztrák–magyar katonák automatikusan egészségügyi kezelést alá kerültek: elkülönítették őket, hajukat levágták, testüket és ruházatukat fertőtlenítették, majd 15 napos karantén után a hátszág valamelyik táborába küldték a foglyokat. Ha korábban még nem történt meg, himlő elleni oltást kaptak. A gyakorlatban természetesen nem követték minden esetben az előírást, olykor a 9 nap elkülönítéssel is beérték, sőt előfordult, hogy rendes tábori kórházakban voltak karanténban a foglyok, így esetleges fertőző betegségeiket olasz katonák is elkaphatták. Az is megesejt, hogy teljesen kihagyták a karantént, és egyből hadifoglytáborba szállították őket, ahol szintén volt gyengélkedő – ennek viszonyaira semleges államok képviselői vagy egyházi személyek rendszeres látogatásai idején különösen érdemes volt odafigyelni, hiszen ha nemzeti közeli jegyzékváltás lett az észlelt állapotokból, könnyen a fogságban lévő olasz hadifoglyokon csattanhatott az ostor. Bár hivatalosan nem tehetők volna, olykor magyar szanitéceket, katonaozvosokat is a táborokban „marasztaltak”, az asinari hadifoglyok kezelése miatt háborgó magyar ozvosok panaszait viszont nem vették jó néven az olasz hatóságok, amikor azonban őket és a nemzetközi személyzet más tagjait hazaküldték, érzékelhető lett a szakemberhiány.

A hadifoglytáborok fertőzőési adatairól (tifusz, kolera, spanyolnátha) igen hiányosak az adatok, ám az olasz civil lakosság megbetegedési és halálozási statisztikáiból lehet következtetni az egyes járványok elterjedésére és súlyosságára.

Új elemként merült fel a háború következtében és a bezártságban tapasztalt pszichés megbetegedések felismerése – szakemberekhez általában csak azok jutottak el, akik végül elmeozgyintezetbe kerültek. Hadifoglycserében azok részesülhettek, akikről bizonyosak lehettek az olasz katonai szervek, hogy a háborús erőfeszítéshez otthon már nem tudnak többé hozzájárulni, ennek ellenőrzését a calci karthauzi kolostorban működő kórházra bízták. Itt 1916 januárja és 1919 decembere között tartottak osztrák–magyar hadifoglyokat. A kórházban összesen 188-an haltak meg, köztük mintegy 40-en voltak magyarok, a döntő többség nem sérülések szövődményeiben, hanem fertőző betegségben hunyt el. A viszonyok nem voltak kedvezők, hiszen egy vizsgálat szerint 600 főre jutott 8 mosóteknő a tisztálkodáshoz, és egyre csökkenő élelmiszer-fejadagokat kaptak a hadifoglyok; végül az 1919-es kiütésetifusz-járvány idején lett végleg elege a polgári lakosságnak az intézményből. A hivatalos adatok szerint egyébként 1916 tele és 1918 ősze között összesen 4879 osztrák–magyar hadifoglyot küldtek haza olasz földről, cserébe a Monarchia 5898 foglyot adott át, csere nélkül pedig további 10 236 tuberkulózisos olasz katonát.

Az első világháborús osztrák–magyar katonákra vonatkozó feljegyzések között ma sem mindig egyszerű kutatni, igaz ez a veszteségi jegyzékekben szereplő – vagy épp nem szereplő – elhunyt, megsebesült vagy lebetegedett, fogságba esett, illetve nyomtalanul eltűnt személyekre is. A jelenlegi lehetőségekről *Kiss Gábor*, a Hadtörténelmi Levéltár vezetője számol be. A veszteségi adatokról hozzáférhető és egymáshoz illő ellentmondó adatokkal rendelkezünk, a cs. és kir. Hadügyminisztérium és a m. kir. Belügyminisztérium például egyaránt 5 060 521 fős veszteséget tart nyilván, ám ezen belül igencsak eltér a statisztika, a halottak száma nagyjából 905 ezer az előbbinél, az utóbbinál viszont több mint 1,5 millió fő. Magyarország a központi hatalmak veszteségeinek tekintetében az 5. helyet foglalja el. A statisztikák közötti eltérés oka részben a veszteségi adatok kezelésében, illetve az egyes csapattekték nyilvántartásaiban keresendő, amelyet az esetek azonosításának lehetősége is befolyásolt. Tanulmányában a szerző végigveszi az egyes adatok begyűjtésének, kezelésének, feldolgozásának, továbbításának, összesítésének és közzétételének folyamatát, és kitér az egyes iratkötegek jelenlegi őrzési helyére, állapotára és kutathatóságára. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum a Magyar Királyság területén született katonák adatait egyébként a 2010-es években hat éven keresztül digitalizálta, így ma már 1,5 millió magyar honossági katonáról áll rendelkezésre szabadon kutatható veszteségi adatbázis. ■

A fekete Jeanne d'Arcról

NEMRÉGIBEN RÉSZT VETTEM a történelmi királyi palotákat kezelő alapítvány, a Historic Royal Palaces egyik online előadásán, amelyen érdekes kultúrák közötti összefüggések merültek fel. Az előadó két reneszánsz uralkodót, az angol VIII. Henriket (1509–1547) és kortársát, a kongói I. Alfonzot (1509–1542) hasonlított össze. Az illusztrációk között egy angolai feszület is szerepelt, azaz fekete Jézussal, amelyről sok minden jutott hirtelen az eszembe.

Csaknem negyven évvel ezelőtt jó pár hetet eltöltöttem a Kongói Demokratikus Köztársaságban (akkori nevén Zaire-ban), melyet a belga gyarmatosítás, az öldöklő polgárháborúk és az országot 32 évig irányító Mobutu elnök diktatúrája teljesen kizsigerelt. Részt vettem egy tíznapos folyami hajózáson, a teherhajó fedélzetén aludtam, és csak néhány párából gőzölgő állomáson kötöttünk ki. Hogy agyonüssük az időt, a hajó legénysége felidézte a kongói történelem néhány epizódját. Kalala, az első tiszt az 1951-ben, börtönben elhunyt Simon Kimbangu követője volt, aki megalapította az immár az ökumenikus Egyházak Világtanácsa által is elismert vallásos mozgalmát. Kimbangu azt prédikálta, hogy Jézus afrikai volt, az ősi (főleg a mai Angola északi részén elterülő) Kongói Királyság szülötte.

A történelmi Kongói Királyság egyébként hihetetlen módon egészen sokáig, 1390-től az 1800-as évek végéig fennállt, sőt Portugália vazallusaként a 20. századot is megélte. Fővárosa, São Salvador (M'Banza-Kongo) ma szintén Észak-Angolát ékesíti. Egykoron a Luezi folyó fölé magasodó katedrálisával, palotájával, kőtemplomaival és házaival igazi „afrikai reneszánsz” város lehetett. „Kongóváros” már nagyon korán, 1491-ben felvette a kereszténységét, ez volt az első keresztény város az Egyenlítőtől délre. Mivel nem keresztény hódítók uralták, a helyi elit megtartotta saját kultúráját és szokásait, I. Alfonz uralkodása alatt pedig nyugati iskolákat és könyvtárat hoztak létre, sőt még követet is küldtek Rómába. A 17. század végétől azonban tömegesen szállították el rabszolgaként a nyugat-afrikaiakat Amerikába, a kongóiak több háborút is vívtak a portugálakkal, majd polgárháború szakitotta szét a királyságot.

1704-ben egy ifjú nemes hölgy, Kimpa Vita állt egy felkelés élére, több ezer követőjével elfoglalta a lerombolt fővárost, s kihirdette, hogy Isten afrikai volt, Krisztus Kongóban született, az ő száján keresztül pedig maga Páduai Szent Antal szól: azt kéri tőle, szüntesse meg a harcot, állítsa le a rabszolga-kereskedelmet, s hozza újra létre az európaiaktól független keresztény afrikai királyságot. A felkelés elbukott, és Jeanne d'Archoz hasonlóan őt is eretnekként égették meg, csecsemő fiával együtt. Mozgalma azonban túlélte őt, Kimbangu mai



követői közül sokan úgy vélik, vallásalapítójuk Kimpa Vita reinkarnációja, s olyan amuletteket viselnek, melyeken Krisztus és Szent Antal fekete nőként vannak ábrázolva.

Ugyanez a keresztény kultúra Amerikában is tovább élt, az Angolából Brazíliába, Kubába és Haitire hurcolt rabszolgák között nem kevés keresztény akadt, az 1739-es, nevezetesen dél-karolinai Stono-rabszolgafelkelést is keresztény kongóiak vezették, majd az 1791-es haiti rabszolgafelkelésben is gyakran hangzottak fel Kimpa Vita híres szabadságimájának szavai („kanga mundele”).

Ő lenne a forradalmak korának elfeledett szülőanyja? Alig több mint húsz éve jelent meg az első olyan nyugati történelmi mű (John Thornton: *The Kongolese Saint Anthony*, 1998), amely ablakot nyitott Kimpa Vita különleges életére, valamint Délközép-Afrika atlanti királyságainak érdekfeszítő históriájára. Biztos vagyok benne, hogy a jövőben még több munka születik e témában, hiszen a Kongói Királyságban széles körben elterjedt az írásbeliség, irattárak jöttek létre, Portugáliával és Rómával leveleztek, európai tanulmányokat folytattak. Nemrégiben több magán- és helyi közgyűjteményben felbukkantak fontos dokumentumok, ami azt sejteti, hogy sok családi archívum, levél és törzsi história kerülhet elő. A gazdagon burjánzó szóbeli tradíciókat afrikai történészek gyűjtik egybe, amelyek például Kimpa Vita anyjának inspiráló szerepét is hangsúlyozzák, jelezve, hogy a kongói kultúrát befolyásos nők formálták.

A Kongói Királyság története jelképezte megmutatja, hogy a szubszaharai Afrikát a közelmúltig kiradírozták a világtörténelemből. Ma már azonban megfordult a trend. A „Black Lives Matter” mozgalom idején nem pusztán saját hazánk rejtett fekete történelmének felfedezése a cél, jóval messzebbre, a reneszánsz történelemből kiírt Atlanti-óceán parti afrikai régiókra kell tekintenünk. I. Alfonz és Kimpa Vita korának megértésével ugyanis saját korunkat, világunkat is jobban érthetjük. **H**



Michael Wood, a Manchesteri Egyetem professzora, szakterülete a nyilvános történelem (*public history*)

Fordította: Györfly Iván

Rovatunkban azokról a kiemelkedő uralkodókról, politikusokról, katonai vezetőkről, tudósokról, feltalálókról, művészekről emlékezünk meg az ókortól a közelmúltig, akiknek érdemi beleszólásuk volt a történelem menetébe.

Egyiptom leghatalmasabb fáraója

AHETTITÁK ELLEN viselt háborút II. Ramszesz olyan tartós békével zárta le, amely Egyiptom számára a stabilitás és virágzás korszakának nyitányát jelentette, az uralkodónak pedig lehetőséget adott arra, hogy hozzálasson életműve felépítéséhez. Az általa emelt nagyszabású épületek közül számos napjainkig fennmaradt.

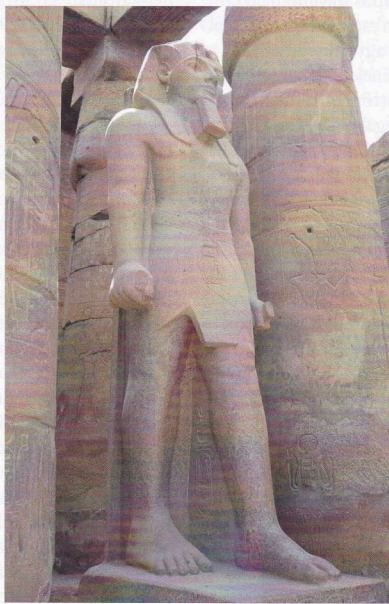
Pentaur, az udvari őrnek így látta a kádesi csata kezdetét, amelyet az egyiptomi kronológia szerint i. e. 1274-ben, uralkodásának ötödik évében II. Ramszesz a hettita király, II. Muvatallisz ellen vívott. „Amikor atyjához ... hasonlatosan öfelsége felegyenesedik, és miután magára vette a harci jeleket, felölti vértjét, éppen olyan, mint Baal a maga idejében. A hatalmas harci mén, amelyen ül, a Győzelem Thébában nevet viseli, és az Ámontól szeretett Uszermaatré Szetepenré csodálatos méneséből való. Ő ügetésbe vált, és belovagol a hettiták közé. Egyedül van, senki nincs mellette.” A győzelmét megénekelő költeményt II. Ramszesz Karnaktól Abu Szimbelig valamennyi nagyobb templom falába bevéslette. Valójában azonban a szó hatalmával egy félgőzölgést varázsolt ragyogó diadallá. Anatólia és Észak-Szíria birtokosaiként a hettiták Egyiptom dél-szíriai uralmát fenyegették.

A visszaszorításukra igen elszántan készülő Ramszesz lépéseket tett annak érdekében, hogy megossza a hettitáknak behódolt uralkodók egységét. Az elkerülhetetlenné váló összecsapásra a térség stratégiai kulcsfontosságú, egész Szíriát ellenőrző városa, Kádes közelében került sor. A húszezres egyiptomi sereg négy hadseregéből állt, amelyeknek mindegyike egy-egy istenség, Ámon, Ré, Ptah és Széth nevét viselte.

Ámon seregének élén Ramszesz eljutott a város közelébe, a másik három haderő azonban hátramaradt. Muvatallisz kihasználva a lehetőséget támadást indított. A körülzárt, csapataitól elszakadt fáraó a legenda szerint Ámonhoz könyörgött, aki meghallgatta a buzgó imát, és emberfölötti erőt adott neki. A 2500 hettita harci szekér menekülni kezdett, Ramszesz pedig visszavonult. Másnap a csata még folytatódott, a két sereg azonban nem volt képes a maga javára fordítani azt, a fáraó pedig lemondott Kádesről, és elhagyta a térséget.

Ez az esemény, még ha propagandisztikus célokból alaposan túl is értékelték, Egyiptom hatalmának újjáéledéséről tanúskodik. Az Egyiptomi Birodalom, amely a XVIII. dinasztia (i. e. 1550 k. – 1292) nagy pillanataiban az Eufrátesz szíriai területeitől egészen a Nílus negyedik vízeseéig, Núbiáig nyúlt, Ehnaton uralkodása alatt hanyatlásnak indult. Az országnak kívül zajló események iránt közönyös, a magát Aton istenség kultuszának szentelő misztikus uralkodó, Ehnaton tette lehetővé, hogy az Anatóliában élő, indoeurópai származású hettiták nagyhatalmi súlyra tegyenek szert a térségben. Királyuk, I. Szuppuliumasz meghódította Ciprust, elfoglalta Szíria északi területeit, és az egyiptomi uralom vissza-

utasítására biztatta Közép-Szíria uralkodóit. A hettiták térhódításának titka a szomszédjaiknál használatos bronzból készülteknel jóval fejlettebb, az Anatóliában bőségesen előforduló vasból kovácsolt fegyverekben rejtett. A XVIII. dinasztia, amelynek hatalma részint katonai okokból, részint az ehnatoni vallási reform kudarca miatt megingott, az i. e. 14–13. század fordulóján tisztázatlan körülmények között



II. Ramszesz óriásszobra Luxorban

Az egyiptomi hadsereg II. Ramszesz uralkodása alatt

A Kádésnél küzdő egyiptomi sereg különböző eredetű egységekből állt. Az egyiptomiak hivatásos katonák vagy százalékos arányban behívott sorkatonák voltak. Egységeiket a kis-ázsiai, szardán (szardíniai) és núbiai zsoldosok egészítették ki. Az egyiptomiak alapvető fegyverzete az íj volt, a zsoldosok pedig megtartották hagyományos fegyverzetüket, a núbiaiak keményfa bottal, a szardán egységek pedig hosszú, kétélű kardokkal küzdöttek. A harci szekerekből álló egységek alkották a sereg elitjét. A két ló húzta, egyszerű kagylóformára hajlítható falemezből épített harci szekereket 25-ös egységekbe sorolták, és az ütközeteket is a tevékenységük köré szervezték. Az ő hatalmas erejű rohamukkal kezdődött a küzdelem, majd az íjások zúdították nyilasszóikat az ellenség soraira, végül az egyéb gyalogos egységek lendültek támadásba. A kádési csatában is harci szekerek ezrei sorakoztak fel egymással szemben.

végleg eltűnt a történelem színpadáról. A katonák ideje jött el, és Horemheb, a dinasztia utolsó uralkodója hadvezérének, I. Ramszesznek engedte át a hatalmat. A XIX. dinasztia megalapítója nem töltött hosszú időt a trónon, fia, I. Széthi azonban erőskezü uralkodónak bizonyult. Közvetlenül trónra lépése után ismét kiterjesztette Egyiptom hatalmát Palesztinára, és elérte az Orontész folyót. Az őt követő, i. e. 1279-ben, mintegy huszonöt évesen trónra lépő II. Ramszesz egy ismét virágzó birodalmat örökölt apjától, és „Ré fia, aki Ámonnak is kedves” természetesen Szíria ellen fordult.

A fiatal uralkodó első fegyvertényének tekintett kádési győzelem dicsőségbe vonta ugyan alakját, de a konfliktust nem számolta fel, Ramszeszre tizenöt évnyi, ázsiai területeken zajló háborúskodás várt. A hettiták felbujtására Palesztina uralkodói folyamatosan lázongtak, úgyhogy a fáraó hosszú, türelemmel vívott harcra kényszerült a Holt-tenger sivatagos vidé-

KRONOLÓGIA

II. Ramszesz születése

i. e. 1303 körül

A XIX. dinasztia alapítójának,
I. Ramszesznek a trónra lépése

i. e. 1292

I. Széthi követi a trónon I. Ramszeszt

i. e. 1290

I. Széthi halála, II. Ramszesz trónra lépése, a főváros Thébából Per-Ramszeszbe települ

i. e. 1279

A kádési csata

i. e. 1274

II. Muvatallisz hettita uralkodó halála, fia, III. Murszilisz követi a trónon

i. e. 1272

II. Ramszesz és III. Hattuszilisz békét köt

i. e. 1258 körül

III. Hattuszilisz halála

i. e. 1237 körül

II. Ramszesz halála, a trónon fia, Merenptah követi

i. e. 1213

A XIX. dinasztia vége

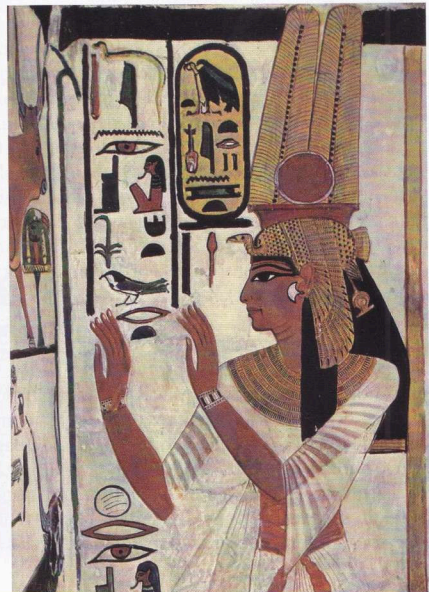
i. e. 1189

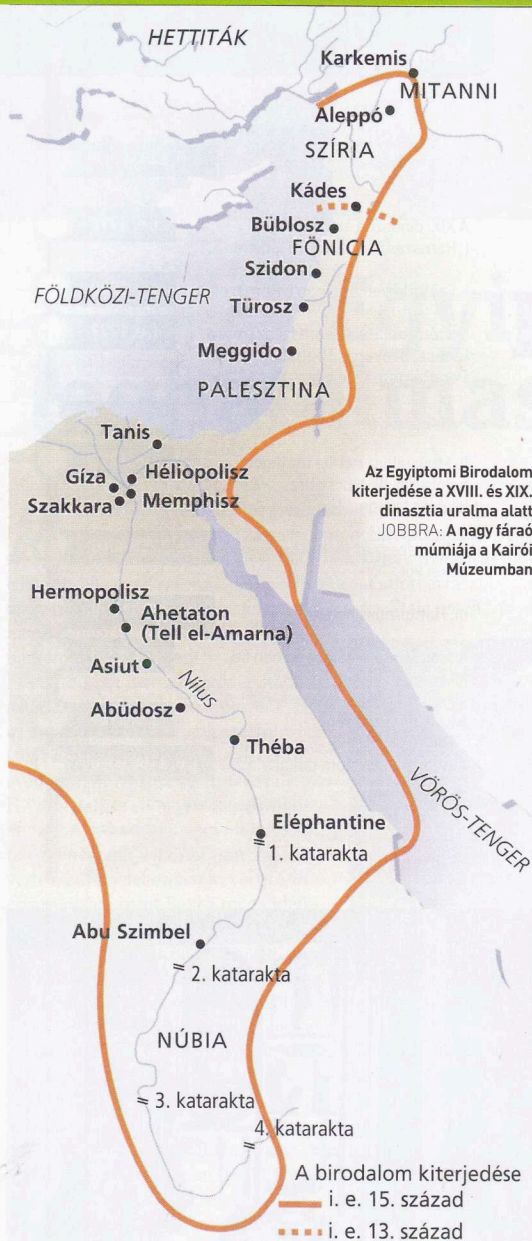
A Hettita Birodalom bukása

i. e. 1180 körül



II. Ramszesz egyik ellenségén taposva öl meg egy másikat az Abu Szimbel-i templom reliefjén
JOBBA: Ramszesz legkedvesebb felesége, Nofertari ábrázolása a sírkamra falán



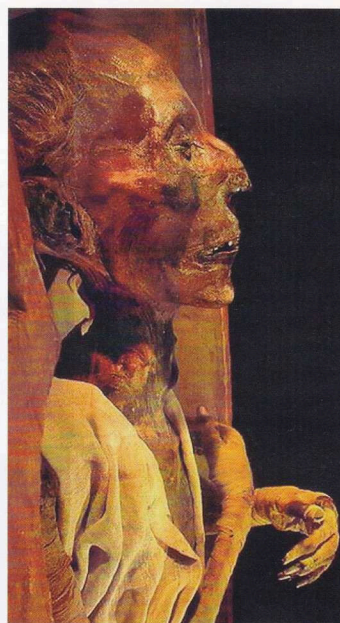


kein, hogy Moáb és Edom uralkodóit hatalmának elfogadására rászoríthassa. Ettől az időszaktól kezdve a templomok feliratai Ramszesz győzelmeit hirdették, „a sokaságból kiragygó csillag”-ként, „arany bika”-ként és „az ég szívében szárnyaló sólyom”-ként egyaránt említett fáraóét. Végül egy új hatalom, Asszíria mezopotámiai megjelenése tette lehetővé, hogy az addigi konfliktusok után békés megoldás születessen.

Egy népes család feje

Ramszesz ötször házasodott, de mindemellett több száz ágyasa is volt. Az uralkodói családban gyakori volt a vérfertőzés, Ramszesz feleségei között is ott látjuk a nővérét és az egyik lányát. A „legelső feleség”, az Abu Szimbelben is megőrkített Nofertari nem volt a rokona. A források szerint a fáraó hozzávetőleg száz gyermeket nemzett, magas kora miatt két trónörökös is túlélt, utóda, Merenptah a fáraónak csupán tizenharmadik fia volt.

Az Eufrátesz menti területeket elfoglaló Asszíria fenyegetést jelentett a Hettita Birodalom számára, úgyhogy III. Hattuszilis, Muvatallisz király testvére és későbbi követője a trónon, előnyösebbnek látta békét kötni Egyiptommal (i. e. 1258 k.). A békeszerződés szövege az egyiptomi templomok falaiba vésve és a Hettita Birodalom központjában, Hattuszaszban (ma Bogazkale, Törökország) feltárt táblákon egyaránt fennmaradt. Ez a történelem első olyan politikai dokumen-



tuma, amelynek eredeti példányát is ismerjük. Miután a Damaszkusznál meghúzott határvonallal Szíria déli területei egyiptomi fennhatóság alá kerültek, a két állam nem csupán meg nem támadási, hanem védelmi szövetségre vonatkozó megállapodást is kötött, és ezzel fél évszázadnyi békés korszak vette kezdetét. Amíg a két uralkodó szívélyes leveleket váltott, a hettiták gondoskodtak a fáraó hadseregének vasércel, háremének pedig asszonyokkal történő ellátásáról. Ramszesz Hattuszilis két leányát is feleségül vette. A megállapodás betartása fölött Egyiptom Napistene és a hettiták Viharistene örködött.

Hatvanhat éves uralkodása alatt Ramszesz az ókori Egyiptom egyik legnagyobb építkezőjének bizonyult. Elhagyta a felső-egyiptomi Thébat, amely két és fél évszázadon át a birodalom központja volt, és a Nílus deltájától délre alapította meg Per-Ramszeszt (Ramszesz háza), az új fővárost. A csatornázásának köszönhetően fényűző kert vette körül a fáraó rezidenciáját, mindemellett Ramszesz folyamatosan tovább gazdagította Théba, Luxor és Karnak templomait is. Thébában, a Nílus bal partján felépíttette „az évmilliók kastélyát”, ezt a hatalmas, saját halotti kultuszának szentelt templomot, Nübiában pedig, (részben) a jelenlegi Szudán területén, mintha ezen a módon is

Hatvanhat éves uralkodása alatt Ramszesz az ókori Egyiptom egyik legnagyobb építkezőjének bizonyult. Elhagyta a felső-egyiptomi Thébat, amely két és fél évszázadon át a birodalom központja volt, és a Nílus deltájától délre alapította meg Per-Ramszeszt (Ramszesz háza), az új fővárost. A csatornázásának köszönhetően fényűző kert vette körül a fáraó rezidenciáját, mindemellett Ramszesz folyamatosan tovább gazdagította Théba, Luxor és Karnak templomait is. Thébában, a Nílus bal partján felépíttette „az évmilliók kastélyát”, ezt a hatalmas, saját halotti kultuszának szentelt templomot, Nübiában pedig, (részben) a jelenlegi Szudán területén, mintha ezen a módon is



Az Abu Szimbel-i templomok megmentése

1960-ban az UNESCO kampányt kezdett az Abu-Szimbelben található templomok megmentése érdekében, amelyek az asz-szuáni gát építési munkálatai miatt víz alá kerültek volna. Először is, mindössze nyolcvan centiméteres földréteget hagyva meg a tetejükön, ki kellett szabadítani a templomokat a tengerpart falából, majd 1035 tömbre kellett vágni, azokat pedig – mivel a kőzet igen törékenyvé vált már – gyantás injekciókkal megerősíteni. A déli nagy templom súlya 11 500 tonna, az északi kisebbiké pedig 3500 tonna volt. A munkálatok második szakasza az újjáépítés volt egy 64 méterrel magasabban fekvő területen. A tömböket, a templomok eredeti tájolása szerint, egy betonlapon rakták ismét össze, majd a templomokat a tengerpart falához hasonló sziklakkal borított betonréteggel takarták le. Az 1963-tól 1968-ig tartó munkálatok olyan sikeresnek bizonyultak, hogy a templomok 1979-től már a kulturális világörökség részévé váltak.

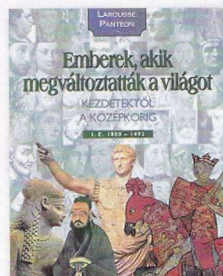
az egyiptomi uralmat akarta volna megszilárdítani, valóságos épülethálózatot hozott létre, amelyből a két Abu Szimbel-i templom a legnagyobb szabású. A barlangszerűen a tengerpart falába vajt épületegyüttes 33 méterrel magasodik a Nílus szintje fölé. Az itt is megnyilvánuló kultusz egy istenséget állít párba egy uralkodóval: a déli oldalon Ámon-Rét és II. Ramszeszt, az északon pedig Hathor istennőt és a fáraó legkedvesebb feleségét, Nofertarit. A déli templom bejáratát a fáraót és családját ábrázoló négy, húszméteres ülő alak őrzi, Egyiptom dicsőségét hirdetve a meghódított Nubiában.

Ramszesz nagyszabású építkezéseiben politikai elképzelések fejeződtek ki. Az új főváros helyének megválasztásakor a dinasztia Nílus-delta vidéki származása mellett stratégiai szempontok is felmerülhettek. Fekvésénél fogva az Ázsia kapujában található Per-Ramszeszből sokkal könnyebb volt a Szíriában zajló eseményeket követni, arról nem is beszélve,

Az Abu Szimbel-i nagytemplom homlokzata

hogy a fáraó mozgásterse is megnőtt a Thébában nagy befolyással rendelkező Ámon-papsággal szemben. Ámon elsőségének megkérdőjelezése nélkül Ramszesz más isteneket, Rét és Ptaht igyekezett az előtérbe tolni. A három istenség egyébként egy kissé zavaros logika szerint össze is olvadt. A fáraók mindig is „Ré fiainak” tekintették magukat, de Ramszesz elsősorban az ő és Ré napisten közötti vérségi kapcsolatot hangsúlyozta. A templomok falán saját anyja, Tuja egyesülését láthatjuk az istenséggel, és azt, hogy Ramszeszt maga Hathor istennő szoptatja.

Ily módon, isteni lényegénél fogva, Ré fia nyugodtan hivatkozhat „napkirályi” mivoltára. Ez a ragyogás azonban egy törékeny életműre sugárzott. Amikor i. e. 1213-ban a kilencven év körüli fáraó meghalt, Egyiptom ismét háborúskodni kényszerült. Fiának, Merenptahnak (i. e. 1213–1203) a „tengeri népek”, a Mediterráneum északi területei felől érkező csoportok támadásával kellett szembenéznie. A továbbiakban jelentéken uralkodók váltották egymást a trónon, a XIX. dinasztia pedig alig harminc év alatt végleg eltűnt. II. Ramszesz emléke utódait is lenyűgözte, valamilyen nyien rá akartak hasonlítani, a Ramszesz nevet utána még kilenc fáraó viselte. Kádes napja soha nem nyugodott le. ■



Forrás: *Emberk, akik megváltoztatták a világot 1. – Kezdetektől a középkorig* (Kossuth Kiadó, 2007, szerk. Nagy Mézes Rita, ford. Bíró Péter)

Levélhullás

Mikor született Jézus?

Élvezettel olvasom folyóiratukat, és így volt ez Grüll Tibor professzor Heródes életéről szóló tanulmánya esetében is. Ugyanakkor a decemberi számukban megjelent írással sikerült zavart okozniuk szerény történelmi ismereteimben. Heródes ugyanis i. e. 4. évben hunyt el, mint azt az írás is említi (31. o.), ugyanakkor ő volt a „betlehemi gyermekgyilkos” és a „háromkirályok”, azaz tudósok „megbízója” is. Hogyan történhetett mindez Krisztus születése előtt több mint négy évvel? Kérem, ha lehetséges, segítsenek a tisztázásban.

Dr. Benedek Tamás

A szerző válasza

Az ellentmondás feloldása a következőképpen lehetséges: Jézus nem „nullában” született. (Aműgy „nulladik év” nem is létezhet, csak i. e. 1 és i. sz. 1.) Lukács evangéliuma Augustus összbíródomai népszámlálásához köti Jézus megszületését, ami a *Res gestae divi Augusti* szerint i. e. 8/7-ben történt. A valószínűbb az i. e. 7, mivel ha Jézust i. sz. 32-ben feszítették keresztre, akkor 39 éves volt. Lukács evangéliuma 3:23 szó szerint fordítása úgy szól, hogy „Jézus harmincas éveiben járt, amikor tanítani kezdett”, és a hagyomány szerint három vagy három és fél évig tanított. A 39–3 = 36 éves kor pedig bőven befér ebbe.

Egyébként még egy dolog szól az i. e. 7-es születési dátum mellett. József, Mária és a csecsemő Jézus a Heródes által elrendelt betlehemi gyermekmészárlás elől Egyiptomba menekült. Itt kapta József az üzenetet: „Kelj fel, vedd a gyermeket és annak anyját, és eredj az

Izrael földjére; mert meghaltak, akik a gyermeket halálra keresték” (Máté 2:20) – vagyis ekkor halt meg Heródes. Az egyházi hagyomány mindig is úgy tartotta, hogy a Szent Család három évig volt Egyiptomban, ami stimmel, hiszen ha i. e. 7-ben született Jézus, és i. e. 4-ben halt meg Heródes, akkor a különbség pontosan ennyi.

Mivel az Újszövetség legalább öt különböző személyre használja a „Heródes” nevet, érdemes egy utolsó bizonyítékot is mutatnunk arra, hogy az eddigiekben említett „Heródes” valóban Nagy Heródes volt. Amikor az Egyiptomból hazafelé tartó József Júdea határához ért, meghallotta, hogy „apja, Heródes helyén Archelaosz uralkodik” (Máté 2:22), aki nem más, mint a nevezett Nagy Heródesnek a szamaritanus Maltahakétól született fia, ez idő tájt Júdea, Samaria és Idumea ethnarkhája.

Ezzel együtt Jézus születési évével kapcsolatban azért akad még némi bizonytalanság (Quirinius szíriai helytartósága), de ennek kifejtése hosszabb terjedelmet igényelne.

Prof. Dr. Grüll Tibor, tanszékvezető egyetemi tanár

Képek a Horthy-korszakból

Érdeklődéssel vettem a kezembe a *BBC History* 2020. évi decemberi számát, amely szerkesztésében a korábban megszokottól némileg eltér, ahogy azt Romsics Ignác főszerkesztő is jelezte. A „Horthy-blokk” írásainak többségét a Magyar Tudományos Akadémián 2020. szeptember 14–15-én megrendezett konferencián – „A Horthy-korszak vitatott kérdései” – elhangzott előadások alkotják, amelyeket ott magam is hallgattam. Amiért a számítógép elé ültem és írtam,

az a jelzett írásokhoz kapcsolódó képek, illetve képaláírások kérdése. Az utóbbiakban több tévedést is elkövettek.

A 9. oldalon szereplő képaláírás: „Tábori mise IV. Károly visszaterési kísérlete idején a biatorbágyi vasútállomáson 1921. március 26-án, jobbra a király és királyné”. Ismeretes, hogy az uralkodónak 1921-ben két „visszaterési kísérlete” volt. Az első 1921 tavaszán, amikor is 1921. március 26-án Szombathelyre érkezett, és másnap Budapesten találkozott Horthy Miklóssal. Nem csapattal és nem Zita királynéval az oldalán érkezett. A fotó az 1921. évi őszi visszaterési kísérletkor készült. 1921. október 20-án érkezett repülővel – feleségével együtt – Dénesfára, és október 21-én indult Budapestre a Nemzeti Hadsereg neki felelküdtött csapatai kíséretében, vasúton. A fotó ekkor készült a jelzett helyszínen.

10. oldal – „Kamenyec-Podolszkijba deportált, később lemezárólt zsidók – ők a kormányzó szemében a »rossz zsidók« közé tartoztak”. A magyar hatóságok a Magyarországon tartózkodó, többnyire rendezetlen állampolgárságú zsidókat toloncolták ki 1941 júliusában a német és magyar katonai erők által elfoglalt szovjet területekre. Őket Kamenyec-Podolszkijba nem a magyar hatóságok szállították, hanem német SS- és rendőri erők, valamint ukrán milicisták, akik előbb összegyűjtötték, majd kivégezték őket.

19. oldal – „Bethlen István és Horthy Miklós távozik az Országházból az országgyűlés megnyitása után, az 1920-as évek elején – a kormányzó támogatta a bethleni konszolidációt”. Az 1920-as évek elején a törvényhozó testület

Magyarországon nem Országgyűlésnek nevezték, hanem Nemzetgyűlésnek, egészen annak az 1926. november 16-án bekövetkezett feloszlatásáig. Az 1926. december 14–15-i parlamenti választások után alakult először a trianoni Magyarországon Országgyűlés. Ha a kép az 1920-as évek elején és az „Országgyűlés” megnyitása után – akár 1920-ban, akár 1922-ben – készült, akkor Nemzetgyűlés a helyes fogalomhasználat. Országgyűlésnek tehát csak 1926 után nevezhetjük a magyar törvényhozást, akkor azonban az 1920-as évek elejére datálni a fotó készültét helytelen.

Az 1920-as választásokat januárban rendezték s a Nemzetgyűlés 1920 februárjában össze is ült. Ekkor azonban sem Bethlen István, sem Horthy Miklós nem volt olyan pozícióban, hogy az Országházból távozóban róluk miniszterelnökként, illetve kormányzóként készülhetett volna a felvétel. Az 1922-es nemzetgyűlési választások 1922 május–júniusában zajlottak, és a képen látható személyek öltözetéből a kép datálása inkább korábbi hónapokra valószínűsíthető. Bethlen István kormányfői beiktatása 1921. április 14-én történt, és úgy vélem, a felvételt azon a napon készülhetett, és nem a Nemzetgyűlés megnyitása után.

25. oldal – „Békes pillanatok még németországi emigrációban”. A kép egészen biztosan nem ott és nem akkor készült! A nagynyja előtt álló ifjabb Horthy István nem egy hat-hét éves kislány idéz, a ház és a növényzet sem „tipikusan” német, és ha összevetjük ezt a felvételt a 27. oldalon közölt – Estorilban készült – fotóval, akkor azt láthatjuk, hogy

a két képen látható sétaút szegélye ugyanaz.

Szakály Sándor

A szerkesztőség válasza

Köszönjük Szakály Sándornak, hogy a téma szakértőjeként ezekre – a képügnökségi szövegekből átvett – pontatlanságokra felhívta figyelmünket! Vitatkoznánk viszont a 10. oldali képhez fűzött megjegyzésével, hiszen Kamenyec-Podolszkij-jal kapcsolatban nem azt írtuk, hogy a magyar hatóságok „szállították oda” a kitoloncolt zsidókat, hanem azt, hogy ott mészárolták le őket. Ami megfelel a valóságnak, még ha nem is neveztük meg a tetteseket. A továbbiakban igyekszünk még körültekintőbben

eljárni a képaláírások ellenőrzése tekintetében, egyben viszont örülünk annak, hogy közel 30 oldalas összeállításunkkal kapcsolatban tartalmi kifogások nem merültek fel Szakály Sándor részéről.

A szerkesztőség

A terjedelemről

Az év első felében 100 oldalas volt a *History* magazin, az elmúlt 4-5 hónapban csak 82 oldal, de az ára változatlan. Értem én, hogy nem lehet csak úgy árat emelni! A mai világban 100-200 forint ide-oda mit számít havonta? De tényleg! Kezdetek óta előfizető és vásárlója vagyok a lapnak! Szeretném, ha újra 100 oldalas volna!

Kiliti Barnabás

A szerkesztőség válasza

Ezer köszönet és hála azon olvasóinknak, előfizetőinknek, akik a nehézségek ellenére kitartanak mellettünk. Sajnos a lap- és könyvkiadást is erőteljesen sújtó járványhelyzet miatt más folyóiratokhoz hasonlóan mi is arra kényszerültünk, hogy a korábban 98 oldalas lap terjedelmét 2020 májusától 82 oldalasra csökkentjük. A *BBC History* megőrzése érdekében és a rentabilitást is szem előtt tartva a terjedelem, esetleg a lap árának a növelése most sajnos nem kivitelezhető. Azt ígértük – és ígéretünket a jövőben is tartani szeretnénk –, hogy a lap összterjedelmének változása nem fog

a tartalom rovására menni, és főleg nem érinti majd a megszokott színvonalat. Ennek jegyében is alakítottuk át idén decemberben a lap szerkezetét, amelynek elsődleges célja, hogy mind a történész szakma, mind a történelmi kérdések iránt érdeklődő olvasók megtalálják az igényüknek megfelelő, a tudományos kritériumokat kielégítő, mégis lehetőség szerint könnyen olvasható és kellően változatos témákat. Őszintén reméljük, hogy ezen kívánnak jelen terjedelmi korlátok között is eléget tudunk tenni, és olvasóink elégedettek lesznek az eredménnyel. Kérjük, tartsanak továbbra is velünk!

A szerkesztőség

Van öt perced? Töltődj velünk!

Új kategóriák a címlapon, hogy pont azt olvashasd, amire szükséged van.

nlc.
Neked. Veled. Érted.

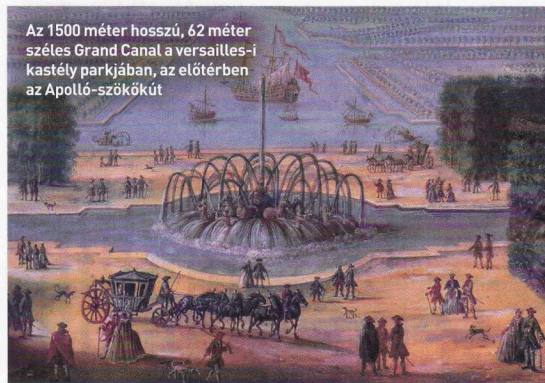
● Mi működtette a versailles-i szökőkutakat?

► Mint az köztudomású, a versailles-i kastély valójában messze nem egyetlen épület, hanem egy hatalmas komplexum, amelynek szerves részét képezi az épületeket övező park, és az ebben található szökőkutak és medencék is. XIV. Lajos utasítására 1661-ben kezdték el átépíteni és bővíteni az apja által vadászházként építtetett, majd kastéllyá alakított épületet. A Napkirály már első körben is hatalmas költséggel bővítette igényeinek megfelelőre Versailles-t, de miután 1678-ban eldöntötte, hogy teljes udvarát ide költözteti Párizsból, újabb nagyszabású munkálatok kezdődtek.

A király André Le Nôtre kertépítést kérte fel, hogy a pom-

pázatos épületek köré „Európa legjobb kertjeit” tervezzék meg, és mivel a francia kertépítészetnek már akkor is kihagyhatatlan elemét képezték a szökőkutak, csatornák és medencék, Nôtre sem felejtette ki ezeket a terveiből. Csakhogy volt egy kis gond. Versailles ugyanis nagyjából 10 kilométerre fekszik a legközelebbi nagyobb vízforrástól, a Szajnátnál, és ha ez még nem lett volna elég, közel 150 méterrel magasabban is fekszik, mint a folyó.

De a Napkirályt persze nem tántoríthatták el elképzeléseitől a fizika törvényszerűségeiből fakadó nehézségek. 1670-től több elképzelést is az uralkodó elé terjesztettek a probléma megoldására, de ezek megvalósítá-



Az 1500 méter hosszú, 62 méter széles Grand Canal a versailles-i kastély parkjában, az előtérben az Apolló-szökőkút

sáról még Lajos főintendánsa, Jean-Baptiste Colbert le tudta beszélni urát az elképesztő költségekre és a siker kis valószínűségére hivatkozva. Ekkor jelent meg a színen Arnold de Ville

belga mérnök, aki felhívta a király figyelmét egy általa tervezett szerkezetre, amely Val kastélyát látta el a Szajnából pumpált vízzel. De Ville azt állította, hogy egy hasonló

AZ ELRETTENTŐ PÉLDA

A szentpétervári Kunsztkamera antropológiai és etnográfiai múzeum alapítója I. (Nagy) Péter cár érdeme, és gyűjteményének egy mára elveszett, hírhedt darabja is az ő nevéhez fűződik. A meglehetősen groteszk tárgy egy üvegben, tartósítószerben eltárolt, levágott emberi fej, amely valaha egy Willem Mons nevű férfiú testéhez kapcsolódott.

Willem I. Péter hosszú időn át tartott szeretőjének, Anna Monsnak volt a testvére, és maga is szépen felívelő udvari karriert futott be. Azután sem esett ki a cár kegyeiből, hogy nővére elvesztette kiváltságait Péternél, Willem a svédek elleni háborúban tűntette ki magát, majd 1711-ben a cár szárnysegédje, majd a cárné, Katalin birtokainak kezelője lett, és 1724-ben, amikor a cárnét a korábbi gyakorlatról elszakadva megkoronázták, hogy adott esetben átvehesse férje trónját, Monsból kamarás lett. Néhány hónappal később viszont nemcsak karrierje, hanem élete is gyors és kegyetlen véget ért.

A források szerint Mons kifejezetten jóképű férfi volt, egy beszámoló szerint egyenesen „a legjobb felépítésű és legvonzóbb férfi”, akit a szerző valaha látott. Az is tény, hogy kortársai szerint igencsak opportunista volt, és semmilyen módszertől nem



I. Katalin cárnő egy korabeli festményen

riadt vissza, ha befolyásos támogatókat igyekezett megnyerni magának. Azt viszont nem tudjuk, szövéddött-e valamilyen romantikus kapcsolat közte és a cárné között, mindenesetre pletykák keringtek arról, hogy Katalin a kellenénél szorosabb viszonyt

ápol jóképű bizalmasával. Az mindenesetre tény, hogy 1724 novemberének egyik éjszakáján Mons iratait lefoglalták, őt pedig vasra verve szállították el. A vád sikkasztás volt, és hogy pozícióját saját érdekében használta fel. Rövid, de kegyetlen vallatás után pedig a vesztőhelyen találta magát, fejét a hóhér bárdja választotta el testétől. Nem tudjuk, mi volt a valódi bűne, ha volt egyáltalán, mindenesetre egy ilyen magas rangú udvari ember ilyen gyors bukása mögött nyilvánvalóan a cár személyes utasítása állhatott.

Mons levágott, tartósított feje csak később került a Kunsztkamera gyűjteményébe. Hogy addig hol volt, arról szintén csak szóbeszéd maradt fenn. Sokan tudni vélték, hogy Péter odaajándékozta a rettenetes mementót Katalinnak, sőt arra kényszerítette, hogy ágya mellett tartsa az üveget, emlékeztetve a nőt arra, milyen következményekkel járt hűtlensége. Akárhogy is történt, néhány hónappal később maga Péter is meghalt, a trónon pedig I. Katalin követte. Mons feje is valamikor ekkor került át a múzeumba, ahol még több évvel később is megvolt, majd valamikor a 18. század végén veszett nyoma, állítólag II. (Nagy) Katalin cárnő adott utasítást arra, hogy kegyeleti okokból temessék el. ■ LD

gépezettel Versailles-ba is el tudná juttatni a folyó vizét. Miután Lajos megtekintette a már működő szerkezetet, megbízta de Ville-t és társát, az asztalos Rennequin Sualemet, hogy lássanak munkához.

A tervezés 1678-ban, az építkezés 1681-ben kezdődött. A feladat nagyságát mi sem érzékelteti jobban, mint hogy pusztán a megfelelő vízmennyiség biztosításához kis szigetek összekötésével egy több kilométeres szakaszon két mederbe kellett telnelni a Szajná. A Machine de Marly néven emlegetett óriási hidraulikus gépezet a bal oldali ágba épült meg. A működéséhez az energiát 14 darab, 12 méter átmérőjű vízkerek szolgáltatták, ezek működtették a pumpákat és szivattyúkat, amelyek három



A Machine de Marly, a domb tetején pedig a vízvezeték kezdete is kivehető

is kellett). A költségek – bizonyára Colbert-nek számos ősz hajszálát jelentve – körülbelül 5,5 millió livre-t tettek ki, ezt mai áron 15 és 30 milliárd forint közötti összegre becsülhetjük.

De ezután még működtetni is kellett. Több száz munkás dolgozott azon, hogy a víz folyamatosan és rendszerben a magasba emelkedjen, ennek évi költsége további 15 millió mai forintra tehető összeget tett ki.

A kétségkívül lenyűgöző gépszörnyeteg napi körülbelül 3 millió liter vizet emelt ki a Szajnából – már amikor rendszerben működött. A rengeteg bonyolult, mozgó alkatrész állandó meghibásodással járt, ezért folya-

matosan javíthatásra szorultak. Ezenkívül rettenetesen hangos is volt a szerkezet, a környék kastélyait birtokló arisztokraták rendszeresen panaszkodtak az elviselhetetlen zajra. Persze a Napkirályt ez kevésbé hatotta meg, őt boldoggá tette, hogy végre megfelelő mennyiségű és megfelelő nyomású víz érkezik udvarába, és a park összesen több mint kétezer szökőkútjába.

Minden baja ellenére az 1684 júniusában elkészült és 1688-tól működő Machine de Marly több mint 130 éven át szolgált. 1817-ben egy gőzgép hajtotta mechanizmusra cserélték, 1859-ben azt egy újabb hidraulikus rendszer váltotta. Ma elektromos szivattyúk biztosítják a versailles-i szökőkutak működését, amelyek már egy közelebbi víztározó vizét használják erre a célra. ■ LD

FILMVILÁG

Hogyan ábrázolják a nyugati filmek az ötvenhatos forradalmat?

Bár a nyugati országok legfeljebb erőltén diplomáciai próbálkozásakkal, majd később aktívabban, a magyar menekültek befogadásakor vették ki részüket az 1956-os forradalommal és szabadságharcral kapcsolatos akciókból, mivel nem állt érdekükben a szuezi válság kellős közepén a Szovjetunióval összerúgni a port, társadalmak egyöntetű szimpátiával figyelték az eseményeket. A forradalom leverésekor világ-szerte tömegtüntetéseken tiltakoztak, jeles nyugati értelmiségiek fordultak el végleg hazájuk kommunista mozgalmától, sokak bálványja, Elvis Presley még egy dallal is tisztelt a forradalmárok előtt, és a mozik, televíziós csatornák – miként arra *Benke Attila* a *Filmvilág* 2021. januári számában rámutat – egyre-másra vetítették a szabadságharc nemzetközi jelentőségét kidomborító alkotásokat.

Általános motívum volt bennük az az üzenet, hogy a magyar forradalmárok a bukás ellenére egyértelmű erkölcsi győzelmet arattak. Már 1957-ben készült egy ausztrál rövidfilm *Repülés a szabadságba* címmel, amelynek főhősei, a szigetországba ezrével érkező magyar menekültek a narrátor szerint kiérdemelték, hogy szabad életet élhessenek új honukban. Számos dokumentumfilmet



mutattak be az 1960-as évek elejétől az ezredforduló utáni évtizedig, amely játékfilmes eszközökkel igyekezett megvilágítani a hősök, illetve mártírok életét. Akadt, amelyiket tudatosan Amerikában élő és dolgozó magyar alkotókkal készítették: a 2007-es *A lyukas zászló* két világhírű operatőr, Zsigmond Vilmos és Kovács László részvételével nyomatékosította, hogy a vasfüggöny későbbi lebontása meg sem valósulhatott volna 1956 nélkül. Ez az optimista kicsengés alapjellemzője a zsáner alkotásainak, a 2006-os *A szabadság vihára* – nem kisebb nevek, mint Andy Vajna és Quentin Tarantino produceri szerepvállalásával – a szintén ugyanezre az évre datálható magyar filmhez, Goda Krisztina *Szabadság, szerelem* című drámájához hasonlóan jelképes párhuzamot von a szabad-

Jelenet a Tábori György forgatókönyvéből elkészült *Az utazás* (1959) című amerikai filmből, amelyben a „kivűlállók” végül a magyar ügy szimpatizánsai lesznek

ságharc morális diadala és a melbourne-i olimpia vízilabda-mérkőzésén a szovjetekre vereséget mérő magyar sportolók győzelme között. A dokumentum- és a játékfilmek közeledése a másik oldalról, a játékfilmek szemszögéből is megfigyelhető, az 1958-as

amerikai függetlenfilm, *A budapesti rém* például alacsony költségvetésű akciójeleket archív budapesti felvételekkel egészítette ki. Valamennyi nyugati alkotásra jellemző ugyanakkor – a legutóbbi példa erre a 2018-as német film, *A néma forradalom* –, hogy a magyar októbert egyetemes jelentőségű „szabadságviharként” tálalják, amely repedést okozott az elnyomó rezsim addig áttörhetetlennek hitt falán, s ezzel elősegítette annak végső leomlását. ■



● Ki volt Monte-Carlo magyar rulettkirálya?

▶ Az 1847-ben született Gály Lajos apja, Vince a kétegyházi Andrássy-uradalom tisztartója volt, aki kemény munkával – és a rossz nyelvek szerint kétes pénzügyi akciókkal – küzdötte fel magát a birtokosok közé. Fiának így már még magasabba törő ambíciói lehettek, ő a felső tízezer életmódját tűzte ki célul, ezért apja halála után Pestre költözött, és igyekezett elvegyülni a legjobb társaságban, abban reménykedett, hogy akár egy nagyon szerencsés házasság is összejöhet számára, amely egyenesen a mánások soraiba repítheti. A társasági élet egyik fő színtere a Nemzeti Kaszinó volt, így természetesen Gály is felvételért kérte az intézmény tagjainak sorába, és arisztokrata körfogóinak hála 1877-ben fel is vették. A magas, művelt, jó modorú férfi talán valóban elnyerhette volna egy megfelelően csinos hölgyvel rendelkező leányzó kezét, és még az országos politika ajtajai is megnyílhattak volna előtte, ám az eredetileg csupán az ismerkedés céljait szolgáló szerencsejáték iránt felébredő szenvedélye minden más ambícióját elsöpörte.

Gyakorlatilag éveken át folyamatosan kártyázott, és általában többet nyert, mint amennyit veszített, így egzisztenciája is biztosított volt. Egy 1881-es estén azonban elhagyta szerencséje. Egy egész éjszakai partiban rengeteget veszített, ráadásul egy katonatiszttel, Elek Gusztávval is összeszólalkozott, aki félelmetes párbajhős hírében állt. Ugyan adósságát még meg tudta volna fizetni, kiállt Elekkel pisztolypárbajra, és a tiszt golyója széttronsolta jobb karját. A botrányos eset után eltanácsolták a Nemzeti Kaszinóból is, Gály pedig maradék kevés pénzével Monte-Carlóba ment, hogy ott tegye ismét próbára szerencséjét.

Innen a történet végleg az ellenőrizhetetlen és néha egymásnak is ellentmondó legendák és anekdoták világába lép át. Az mindegyre biztosnak tűnik, hogy Gály kezdetben rengeteget nyert ruletten, egy alkalommal például állítólag minden lehetséges módon megfogadott egy számot (egyes beszámolók szerint a 17-est, míg mások a 36-ra esküsznek), és ezzel az egyetlen pörgetéssel 130 ezer frankkal lett gazdagabb. Egy

későbbi alkalommal azzal büszkélkedett, hogy 10-ből legalább 6-szor mindig eltalálja, milyen színbe pottyann majd a golyó, és amikor próbára tették, két tévedés után nyolcszor tippelt egymás után helyesen – alkalmanként 100 ezer frankos téttel. Elképesztő nyerőszériájáról a francia újságok is beszámoltak, és Gály hamarosan a monte-carliói társasági élet közismert figurája lett, nyerevényeit több millió frankra becsülték, barátai és kártyapartnerei között fejedelmek, arisztokraták, iparmágnások voltak. Az ekkor már „Rulettkirály” néven is emlegetett Gályt az sem zavarta, hogy újdonsült barátai gyakran hatalmas adósságok felhalmozásával tündek el, több hölgy – sőt állítólag egy hölgy többször is – összetört szívével és látványosan laposabb pénztárcával hagyta ott. Egy alkalommal két barátságos orosz nagyherceg invitálta többhetes hajókirándulásra, csak éppen a fedélzeten néhány ügyes hamiskártyás is tartózkodott, akik szisztematikusan kopasztották meg a magyar játékos.

A történet vége persze nagyjából kitalálható: a szerencse apadni

kezdett, a pénz pedig elfogyott. Az anekdota szerint, amikor utolsó frankjait is elvesztette, a kaszinó vezetősege – a pezsgőbontás mellett –, biztos, ami biztos, felajánlotta neki egy nagyobb összeget, amennyiben megígéri, hogy soha többet nem teszi be a lábát az intézménybe. Mindenesetre, amikor visszatért Budapestre, akkor még egy ideig az elegáns Royal szállóban bért szobát – és persze eljárógatott kártyázni is. Utolsó éveiben viszont már az olcsóbb Erzsébet királyné szállóba kényszerült átköltözni, és amikor 1916-ban meghalt, már saját sírkőre sem telt hagyatékából, barátai, rokoni pedig nem voltak. Végül kiderült, hogy családjának díszsír helye van a Fiumei úti temetőben, így aztán az egykori „Rulettkirálynak” is ez lett a végső nyughelye. A pesti éjszakában róla kerekítő történeteket Krúdy Gyula is feldolgozta, majd az 1930-as évek közepén Kellér Andor gyűjtötte össze, és *A rulettkirály* című könyvében adta közre. Gály Lajos emléke így nem veszett el, bár feltelezhetjük, hogy a valósághoz képest kissé átalakult. ■ LD

VIASAT HISTORY PREMIEREK

2021. január



Atomálca

Január 6-án, szerdán, 21 órakor

A Nagaszakit és Hirosimát ért atomtámadás 75. évfordulója alkalmából a dokumentumfilm bemutatja a bombá-

zások utóhatását és a civil lakosságot ért pusztító veszteségeket. A nyugtalanító jeleneteket tartalmazó, exkluzív színes felvételek sokáig titkosak voltak, most azonban az első kézből származó beszámolókon keresztül kaphatunk új ismereteket az elpusztított városokról.



Gyermekek köztársasága

Január 10-én, vasárnap, 21 órakor

Budapest, 1945: Szeihlo Gábor, a protestáns pap árva gyermekeknek nyújt menedéket a magyar főváros romjai között. Egy nap azt javasolja, hogy építsék fel saját demokráciájukat, saját köztársaságukat. Hamarosan van

alkotmányuk, elnökük, legfelsőbb bíróságuk, rendőrfőnökük, újságjuk, és még igazi pénzük is.



Az elveszett viking hadsereg

Január 12-én, kedden, 22 órakor

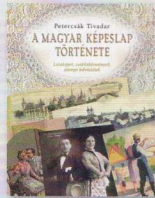
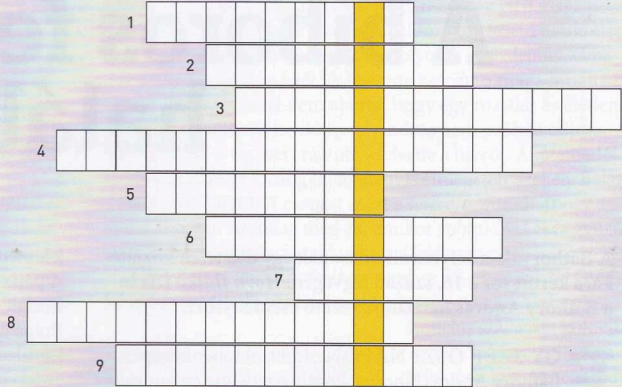
Negyven évvel ezelőtt egy Anglia szívében fekvő álmos falu háttorzonogató felfedezés helyszíne volt, amikor közel 300 csontvázat ástak ki egy tömegsírból. Azt senki nem tudta kideríteni, kik voltak és mi történt velük... egészen mostanig. A biológus Cat Jarman úgy hiszi, hogy a csontok a Nagy Pogány Hadsereg, a legendás viking harcosok utolsó maradványai, akik az i. sz. 9. században szállták meg Angliát.

Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History** magazint, és nyerjen egy értékes könyvet!

Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy nevet kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre!
Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben!
[A szóközlöknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!]

- 1 A Duna déli partján 271-ben létrehozott új római provincia
- 2 Hol nem tanult valószínűleg Báthory István (bár sokan hiszik az ellenkezőjét)?
- 3 Az erdélyi rendek szabad választásának joga
- 4 Ő is támogatta a Christian Frederick Cole megsegítését célzó kezdeményezést
- 5 Ide deportálták William Cuffay-t
- 6 Erről a madárról mesélt tanítványainak Hadrianus apát
- 7 A mai Ceuta, amelyet angolszász menekültek támadtak meg a viking sagák szerint
- 8 Székely Mózes fejedelemsége alatt e városnál harcolt Bethlen Gábor
- 9 Így nevezték azokat a nyugat-berlinieket, akik a keletieknek segítettek a menekülésben



A helyes megfejtést beküldők közül hárman **Petercsák Tivadar: A magyar képeslap története** című könyvét nyerhetik meg. A megfejtéseket **2021. január 31-ig** kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a bbchistory@kossuth.hu e-mail-címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra/levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték”!

A novemberi számunkban megjelent rejtvényt megírt **Des Alleurs** volt. **Nagy András: Halálós együttérzés – A „magyar ügy” és az ENSZ, 1956–1963** című könyvét nyerték: **Kánya Lajos, Szerző István, Pribula Nándor**

	A REJTVÉNY FŐSORA	LÉTEZÉS	KOSSUTH-DÍJAS KÖLTŐ (GÁBOR)	CSONT-HEJÁS TERMES	AZ-EN RAG-PÁRJA	AJÁN-LOTT LEVÉL JELEZÉSE	MIRELT-MÁRKA	FEJÉR MEGYEI HELYSÉG	PORTÉ-KÁT KINÁLÓ	SÁKK-JÁTSZMA VÉGE LEHET	HOZZÁ-JUK KÖZEL	GYERÜ-LÉS
CSAPA-DÉKFELE												
... PROST; VETERÁN AUTOVER-SENYZŐ						SZÍN.NŐ V. (HÉDI) TEPSIT ZSIROZ						
KEGYET-LEN RÓMAI CSÁSZÁR					BEBIZO-NYIT FILM-CSILLAG							
FŐVÁRO-SA WA-SHINGTON				SIVÍT, VISIT FEGYVE-RES HAD							KELET, RÖVIDEN ENCSNÉL LAKIK	
ABECÉNK MÁSODIK BETŰJE		INALÓ BANYAI SZÁLLÍTÓ-ESZKÖZ							MUTATÓ ELEJE! VASÚTI CÉGÜNK			
PÁRAT-LAN RUCÁ!			CZUCZOR ALNEVE TANGENS JELE		IDÉNY-VEGI GALAMB-FELE			NAGY-FOKU (BÁNAT) SZÁMNÉV				
LÓSZER-SZÁM					PONTY-FELE HAL SZÉP (TÁJ)						FÉM RÖ-VID NEVE MÉZELŐ FA	
AFRIKAI ORSZÁG, FŐV.-A NIAMEY					FÖLDHA-SÍTÓ FÉM KIFUTÓ-FIÚ					PÁROS PECH! MOHÓN ESZIK		LAURENCIUM SZŰRKÉS SZÍN
PÁROS NYÚLI		GAUSS JELE ERŐMŰ RÉSZEI		LONDONI PÁRAT-LAN MENÜ!				IMA-KEZDET! A TISZA PARTJAI!		SZERZE-TES KISSÉ REMÜLT!		
A REJ-TEKBŐL			TELT-KARC-SÚ ÉSZAK JELE						TISZTES IDŐS NŐ FERMI JELE			

Fejtsen Fülest egész évben! PÁLYAZAT

A színnel jelölt sorok megoldását küldje el a bbchistory@kossuth.hu e-mail-címre vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre legkésőbb **2021. január 31-ig**! Így részt vesz sorsolásunkon, amelyen hárman egyéves előfizetést nyernek a Füles című rejtvénymagazintról! Novemberi nyerteseink: Böcs Aurél, Kozmáné Seprényi Margit, Tóth Sándorné



füles

FÜLES – REJTVÉNYBEN AZ ELSŐ MEGJELNIK MINDEN KEDDEN!

A bíboros fejedelem halála

A Báthoryak erdélyi uralkodásának egy dicstelen közjátékára került sor a 16. század legvégén. *Horn Ildikó* írja le a Báthory András halálához vezető eseménysort.

EGY SZÉP ŐSZI NAPON, 1599. október közepén Báthory András bíboros, Erdély fejedelme éppen vallásos zsolozsmákat játszott elmélyülten a virginálján, amikor Kornis Gáspár tanácsúr és Sibrik Gáspár testőrparancsnok feldúltan rohant be a szobába. Egymás szavába vágva, szitkozódva, izgatottan kiabáltak: Vitéz Mihály, a havasalföldi vajda, aki júliusban tette le Báthorynak a hűségesküit, az ura ellen fordult, és fegyverrel tört be Brassónál az országba.

A fejedelmet villámcsapásként érte a hír. Nagy terveket dédelgetett, és a sikerhez csak egy kis időre és a törékeny, de éppen létező politikai egyensúly megtartására lett volna szüksége. Alig több mint fél éve foglalta el a trónt, amikor unokatestvére, Báthory Zsigmond harmadszor, ezúttal az ő javára mondott le a fejedelemségről. Egyezségükhöz mindkettőjüknek súlyos sérelmeket kellett túllépni. Amikor Zsigmond 1594-ben a szultán ellen bekapcsolódott a tizenöt éves háborúba, ellenzéke szinte minden vezetőjét, köztük András bátyját, Boldizsárt és több rokonát meggyilkoltatta, erdélyi birtokait pedig elkobozta. A bíboros ezután éveken keresztül Zsigmond megbuktatásán dolgozott. Az unokatestvérek kibékülni nem tudtak, de megállapodtak abban, hogy helyet cserélnek, a bíboros fejedelem lesz, Zsigmond pedig megkapja András bíborosságát, lengyel egyházi címeit és birtokait.

Az új fejedelem legfőbb célja a háborúból való kilépés és Erdély semlegességének biztosítása volt. Lengyel és angol közvetítéssel tárgyalásokat kezdeményezett a szultánnal, és a körvonalazódó megállapodás Erdély számára igen kedvező feltételeket és minden korábbinál nagyobb mozgásteret ígért. András a két román vajdaságot szorosan Erdélyhez akarta fűzni, és a vajdák helyére István bátyját, illetve anyai féltestvérét, Ifjú Jánost akarta ültetni.

A bíboros lépéseit minden érdekelt árgus szemmel figyelte. Rudolf császár és VIII. Kelemen pápa számára súlyos csapást

jelentett volna Erdély kiválása a keresztény szövetségből. A pápa erdélyi nunciusa, Germanico Malaspina révén próbált Rudolf és András között közvetíteni, de a nuncius inkább Prága felé húzott. Az erdélyi katolikusok, látszólag a bíboros legodaadóbb hívei, valójában az erdélyi Habsburg-uralom érdekében titokban András ellen dolgoztak. A protestáns erdélyi elit támogatta volna András békepolitikáját, de félték az új fejedelem bosszújától az 1594-es vérengzés miatt, amelynek ha nem is elkövetői, de haszonélvezői voltak; a Báthory-birtokok egy részét ők nyerték el. A két román vajda viszont az uralmát igyekezett fenntartani, és magát minden félnél bebiztosítani. Ezért Mihály vajda, amikor uralmát és életét is veszélyben látta, döntő lépésre szánta el magát, és megtámadta Báthory Andrást.



Báthory András portréja

A két sereg 1599. október 28-án, a Szeben és Sellenberk közötti síkságon csapott össze. A fejedelem maga is táborba szállt, hogy személyes jelenlétével lelkesítse katonáit. A vajda volt enyhe túlerőben, és mindkét had katonailag és etnikailag heterogén volt. Mihály seregében rácok, magyarországi hajdúk, erdélyi magyarok, székelyek, lengyelek, kozákok és havasalföldi lovasok harcoltak. Báthory András csapatai a magyarok mellett székelyekből, lengyelekből és kozákokból álltak.

A csata reggel kilenc órakor, kölcsonös ágyúzással kezdődött, és egész nap tartott. A küzdelem hullámzó volt, mindkét oldal többször is megingott, de a tiszték mindannyiszor úrrá lettek a pánikon. Báthory serege még azt is elbírt, hogy fővezérük, Kornis Gáspár

élve a vajda fogságába esett. Ez inkább feltüzeltelte az erdélyieket, mert a már korábban is árulónak tartott Kornisról azt gondolták, hogy elfogása előre megbeszélte akció volt. Délután három óra körül az élete első csatájában részt vevő Báthory András idegei felmondták a szolgálatot, és testőrségével elhagyta a csatateret. Kapitányai azonban nem hátráltak, sőt megfutamították a vajda csapatait. A csata sorsát végül az erdélyi sereg kozákjai döntötték el, akik szembekerülve az ellenfél kozákjaival, átpártoltak hozzájuk. A küzdelemnek végül a sötétség vetett véget. Az éj leple alatt az erdélyi csapatok elvonultak, táboruk, összes ágyújuk az ellenség kezébe került.

Báthory András Székelyudvarhely várába húzódott, de a kedvezőtlen hírek hatására úgy döntött, hogy Lengyelországba menekül, és ott gyűjt erőt a visszatérésre. 1599. október 30-án körülbelül százfőnyi, többnyire katolikus székely nemesekből álló kíséretével megindult Csíkszék felé. A Gyimesi-szoroson át, rejtekhutakon akartak kijutni Moldvába, de a falmáházott lovakkal nehezen mozogtak a sűrűn nőtt fák, cserjék között a szűk, meredek utakon, s csak lassan haladtak előre.

Mihály vajda nem elégedett meg a győzelemmel, mindenképpen meg akarta gátolni ellenfele esetleges későbbi támadását. Mivel a szebeni királybíró elárulta, hogy a bíboros merre menekült, a vajda lezáratta az utakat és a határszéli átjárókat. Futárjai pedig gazdag jutalmat ígérve arra buzdították a helyi székelyeket, hogy Báthoryt élve vagy halva hozzák elé. A Báthory család ellen már korábban feltűztél és a zsákmány reményétől megrészgült falusiak elállták a menekülők lehetséges útjait. A hegyi ösvényeket hirtelen elárkolták, és ledöntött fákkal torlaszolták el. Báthoryék a Gyimesi-szoroson át akartak kimenekülni Moldvába, de amikor a szenttamási hegy lábához értek, belefutottak a rájuk leső egyik csoportba. Rövid, heves küzdelem alakult ki, de a jelentős túlerő és a meglepetésszerű támadás végül legyűrte a képzettebb és jobban felfegyverzett nemeseket, akik menekülésre fogták a dolgot.

A fejedelem néhány kísérőjével együtt sikeresen kitört a gyűrűből. Előbb a végetekig kimerült lovat volt kénytelen hátrahagyni, majd a fegyverein kívül sorra minden holmiját eldobálta, és gyalogszerrel menekült. Mire sikerült üldözőiktől megszabadulniuk, már csak hatan maradtak. Egyikük, Fekete István, Báthory egyik leghívebb szolgája, több sebből vérzett, és a menekülők sok időt vesztekett azzal, hogy először megpróbálták magukkal vinni, majd hevenyészve bekötözték, és a csalitosban faágak és az avar alá elrejtették. A súlyosan sebesült Fekete végül megmenekült, és a fejedelem utolsó napjairól ő számolt be később a történetről Szamosközy Istvánnak.

Báthory és egyetlen leve maradt embere, Mikó Miklós, sötétedéskor ért a Csíkszentdomokos határában lévő hegyhátra, a Naszkalátra, ahol egy pásztorkunyhóra bukkantak. Bár tanácsosabb lett volna észrevétlenül kikerülni, és továbbmenni, a szomszág és a fáradság miatt betértek a juhászhoz, majd az esztana (a pásztorok időszakos szállása) közelében lepihenetek, és akaruk ellenére elnyomta őket az álom. Üldözőik viszont eközben nyomukra bukkantak, és a megfélemlített pásztortól kapott információk alapján rájuk találtak a holdvilág fényében.

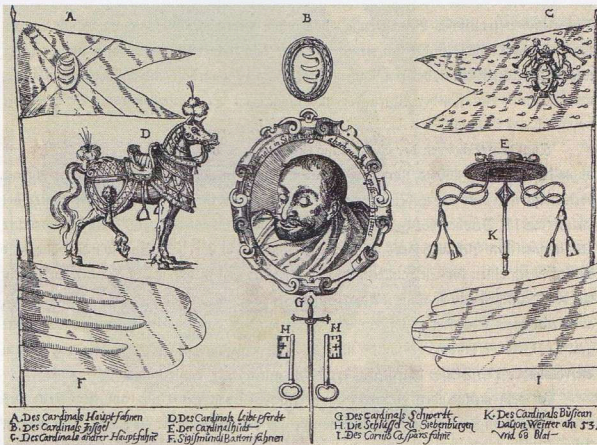
Mikó felrázta Báthoryt álmából, hogy rejtőzzék el, ő maga pedig igyekezett hősiesen feltartóztatni az üldözőket. Rövid tusakodás után azonban sebei miatt nem tudta folytatni a küzdelmet, támadói pedig levágták a fejét. A legenda szerint ő maga kínálta fel ehhez a kardját, mert nem akarta, hogy egy rozsdás és életlen szablyával végezzék ki. Báthory András nem próbált elfutni, hanem maga is fegyvert rántott, s felvette a harcot. A rátámadók közül azonban az Ördög Balázsként is emlegetett Székely Balázs a fokosával hatalmas csapást mért a fejére, amitől Báthory a földre rogyott. Állítólag még élt, amikor rubinkóval ékes gyűrűjeért levágták az ujját, majd neki is a fejét vették.

A fejedelem levágott fejét november 10-én vitték be Gyulafehérvárra Mihály vajdához, aki egy ezüsttálcan Malaspina nuncius szállására küldette.

A nuncius lerajzoltatta a fejét, és képet megküldte a pápának. A császári követnek köszönhetően a rajz Prágába is eljutott, és a röplapok révén a hírhés közvélemény Európaszerte megismerhette. VIII. Kelemen pápa, aki Báthoryt személyesen is régóta ismerte és kedvelte, rendkívül felháborodott a történeten, és haragját a kép csak fokozta. Malaspina hiába mentegette magát, negyedszázados diplomata karrierje ezzel a küldetésével ért dicstelen véget. A pápa II. Rudolf császárnak is heves szemrehányást tett a bíboros

fejedelem halála miatt, a gyilkosok faluját, Csíkszentdomokost pedig egyházi átokkal sújtotta.

Mihály vajda Gyulafehérváron díszes temetést rendezett Báthory Andrásnak. Ez a gesztus, akárcsak a nuncius által készített rajz, arra szolgált, hogy elhallgattassa a fejedelem sikeres elmeneküléséről szóló híreszteléseket. A vajda még a megcsontított holttestet is megkerestette, amelyhez hozzávarratta a Malaspinától visszakért fejét. A rendbe hozott testet bíborosi díszbe öltöztették, és a gótikus kistemplomban egy márványlapon felravatalozták. Az ünnepélyes temetésre november 24-én került sor az országgyűlésre érkezett erdélyi rendek, a vajda, a császári és a pápai követ jelenlétében. Mihály vajda, akinek volt érzéke a párhuzamok kiaknázásához, abba az ötezer tallért érő ezüstkoporsóba tette a bíboros testét, amelyet még András készített Báthory Boldizsár tervezett díszes újratemetésére. A koporsó helyét pedig a székesegyházban annak a Fráter Györgynek a szarkofágja mellett jelölte ki, aki szintén bíborosként halt ugyancsak erőszakos halált. ■



VIII. Kelemen pápa nunciusak elégedetlen volt nunciusa közreműködésével (a képen lovával és fejedelmi jelvényeivel együtt látható) Báthory András balvégzetében

Horn Ildikó az MTA doktora, egyetemi tanár, az ELTE BTK Történeti Intézetének igazgatója

Horn Ildikó



Számos szovjet, magyar és finn kutató részvételével 1989. május 29–31-én Ungváron megalakult a Szovjet Hungarológiai Bizottság. A magyar delegáció tagjaként jelen volt Benkő Loránd akadémikus, Fűr Lajos, az MDF egyik vezetője, s mások mellett R. Várkonyi Ágnes, a kora újkori magyar történelem ismert kutatója és az ELTE tanszékvezetője. A többiekől eltérően Ágnes asszony nem egyedül érkezett, hanem verbeli pedagógusként feltucatnyi tanítványát is magával hozta. Ezek egyike Hiller István, a másik Horn Ildikó, tanszékének két fiatal tanársegédje volt.

Horn Ildikó 1963. február 14-én született Budapesten, és az ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Gimnáziumában érettségizett 1981-ben. Az ELTE történelem-francia szakán végzett 1986-ban. Elsősorban a kora újkori magyar történelem iránt érdeklődött, s az ambiciózus diákok többségéhez hasonlóan bekapcsolódott a tudományos diákköri munkába. Témavezetője R. Várkonyi Ágnes lett, aki éppen 1983-ban került az MTA Történettudományi Intézetéből az ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének az élére. Együttműködésük, amely az iskolateremtő professzor asszony 2014-es haláláig tartott, gyorsan meghozta első eredményét: az 1986-os OTDK-n Ildikó kiemelt első helyet ért el pályamunkájával. Ennek is köszönhető, hogy diplomájának megszerzése után *alma mater*-ének tanársegédjeként kezdhetette meg felnőtt életét.

A kora újkori kutatójaként úgy gondolta, hogy valamilyen szinten a turkológiával is meg kell ismerkednie. Ezért 1990-re az ELTE turkológia szakját is elvégezte. Érdeklődése egyre inkább az Erdélyi Fejedelemség politika-, társadalom-, egyház- és művelődéstörténete felé fordult. Doktori disszertációját, melyet 1996-ban védett meg, Rákóczi László sárosi főispán (1633–1664) – a „nagy” Rákócziak egyik felmenője – pályafutásáról írta, akinek a naplóját is kiadta. Következő jelentős munkájában, ami 2002-ben jelent meg, Báthory András (1563–1599) bíboros és erdélyi fejedelem életével foglalkozott. 2008-ban habilitált. Akadémiai doktori értekezését „A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában

[1556–1588]” címmel védte meg 2014-ben kiváló („százszázalékos”) minősítéssel. Közben számos társadalom- és mentalitástörténeti tanulmányt, illetve tanulmánykötetet is közzétett (*Tündérország útvesztői*, 2005; *A könnyező krokodil*, 2007; *Hit és hatalom*, 2009). Publikációi széles körű forrásfeltáráson alapulnak. A magyarországi levéltárak mellett többször és hosszasan kutattott erdélyi, felvidéki, lengyel és osztrák közgyűjteményekben is. Munkái közül több megjelent angol, lengyel és román nyelven.

Kutatói tevékenysége szorosan kapcsolódik oktatói munkájához. A graduális képzésben a 16–17. századi magyar és egyetemes történelem különböző témaiban, főleg a politika-, társadalom- és mentalitástörténet területén tart előadásokat és szemináriumokat. A meszterképzésben ezeken kívül egyháztörténeti és paleográfiai kurzusokat is vezet. A kutatói és oktatói munka mellett az ELTE Bölcsészettudományi Karának adminisztratív és irányító feladataiból is kiveszi a részét. 2002–2006-ban az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola tudományos titkára s a Doktori Iskola KÚT című folyóiratának alapító szerkesztője volt. 2005-től – 2015-től immár professzorként – 2020-ig vezette egyetemén a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékét. 2019-től a Történeti Intézet igazgatója. Emellett évek óta irányítja a Kora Újkori Magyar Történeti doktori programot.

Az egyetemen kívül is élénk szakmai-közéleti tevékenységet fejt ki. Társelnöke az MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottságának, s tagja a *Századok*, az *Egyháztörténeti Szemle* és a *Caiete de Antropologie Istorică* szerkesztőbizottságának, valamint a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriumának. 2004-ben létrehozta a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesületet, azzal a céllal, hogy az Erdélyi Fejedelemség témakörében végzett különböző kutatások eredményei forrásgyűjtemények és monográfiák formájában megjelenhessenek. Az egyesület magyarországi, erdélyi és lengyel Erdély-kutatókat tömörít, és eddig tizenkét kötetet adott közre.

Romsics Ignác



2021: Tegyük ígéretet egymásért és önmagunkért!

Szigorú diétát tartani, rendszeresen mozogni, jobb barátát/barátnővé válni, még inkább odafigyelni az egészségünkre, beiratkozni egy online nyelvtanfolyamra, vagy több időt szánni a szeretteinkre – csak néhány dolog, amik közül egyet biztosan megfogadunk szilveszterkor. Az évváltás minden alkalommal, így most is tökéletes alkalmat teremt arra, hogy kialakítsuk új énlünket és a tavalyi megpróbáltatásokkal teli, nehéz időszak után tiszta lappal, tudatosabban vágjunk neki az új évnek.

Csak hogy fogadalmakat nem elég tenni, be is kell tartani őket – márpedig a statisztikák szerint az új év eleji lelkesedésből fakadó motiváció a legtöbb esetben, átlagosan néhány hónapon belül elhal. A hibát egyrészt ott követjük el, hogy nem vagyunk elég körültekintőek, amikor kitűzzük magunk elé a céljainkat, másrészt elfelejtjük, hogy – a siker és a tartósság érdekében – rossz szokásainktól nem csupán az új év apropóján, bármikor megszabadulhatunk. Sőt, minél előbb változtatunk a hozzáállásunkon és teret engedünk a pozitívabb és tudatosabb énlünknek, annál többet tehetünk saját magunk, sőt szeretteink testi-lelki egészségéért is. Elég, ha például csak a dohányzásra gondolunk, hiszen mi lehetne nagyobb személyes cél annál 2021-ben, minthogy ezt a rossz szokásunkat is átgondoljuk – saját magunk és a környezetünk érdekében!

Mindenki hálás lesz érte

Nemzetközi felmérések szerint a Földön jelenleg több mint egymilliárd ember dohányzik, hazánkban pedig 2 millióan cigarettáznak. Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) statisztikája sem kecsesgetőbb. A szervezet évente megjelenő körképe szerint Magyarország dobogós a dohányzók aránya tekintetében az OECD országok között.

Cigarettázáskor a dohányosok a környezetükben lévőket is veszélynek teszik ki. A füstben keletkezett káros anyagok számukra is ártalmasak, ezért nagyon fontos, hogy a dohányzás ártalmait csökkentésére minél nagyobb figyelmet fordítsunk a társadalom. A legtöbbben a nikotint – ami valóban erős függőséget okozó anyag és fogyasztása okozhat például fejfájást, szédülést – tartják leginkább felelősnek a betegségek kialakulásáért, pedig a témában jártas vezető tudományos szervezetek szerint az elsődleges veszélyforrás az égés és az égés során keletkező füst. A dohányfüst több mint 7000 vegyi anyagot – így arzént, formaldehidet, cianidot, ólmot, nikotint és szén-monoxidot – tartalmaz, amelyek közül 93-ról állapította meg az Amerikai Egyesült Államok Élelmiszer- és Gyógyszerengedélyeztetési Hivatala, az FDA, hogy káros vagy potenciálisan káros az egészségre.

Könnyű belátni, hogy az ártalomcsökkentés legjobb módja, ha az emberek egyáltalán rá sem szoknak a dohányzásra. A dohányzás ártalmait úgy kerülhetjük el, ha nem fogyasztunk dohány- és nikotintartalmú terméket. Dohányzás esetén pedig igyekezni kell minél hamarabb leszokni róla, ugyanis a leszokással egyértelműen csökken a megbetegedések valószínűsége. Ráadásul így nemcsak a dohányosok, de a környezetükben lévő – szeretteik, barátok és kollégák – sincsenek kockázatnak kitéve. Ezért, ha már valaki dohányzik, azzal tud a legtöbbet tenni a saját és mások egészségéért, ha minél hamarabb felhagy káros szokásával. Azonban azok, akik valamilyen okból kifolyólag mégsem teszik le a cigarettát, azáltal, hogy esetlegesen valamelyik füstmentes technológiát választják, nemcsak saját magukat, de a környezetüket is alacsonyabb kockázatnak tehetik ki. A különféle füstmentes technológiák a cigarettánál kevésbé káros alternatívát nyújthatnak, mivel közös bennük, hogy égés és füst nélkül működnek. Így amellet, hogy használatukkor kevesebb toxikus anyag szabadulhat fel, mint a cigarettafüst esetében, nem csak maguk a használók, de a környezetükben tartózkodók is kevesebb mérgező anyagnak lehetnek kitéve.

Fontos, hogy számos különböző füstmentes technológia létezik, melyek hatása teljesen eltérő. A hasonló elven működő technológiáknak belül is óriási különbségek vannak. Füstmentes kategóriába tartozik például az e-cigaretta, a nikotin sóval működő vagy a dohányhevítes technológia. Előbbi kettő dohány helyett nikotintartalmú folyadék, illetve nikotin só felhasználásával állít elő nikotinpárát, míg a dohányhevítes technológia olyan hőmérsékletre hevíti a dohányt, amely már elég ahhoz, hogy a dohány- és nikotinpára felszabaduljon, de még ne történjen égés, és így füst se képződjön.

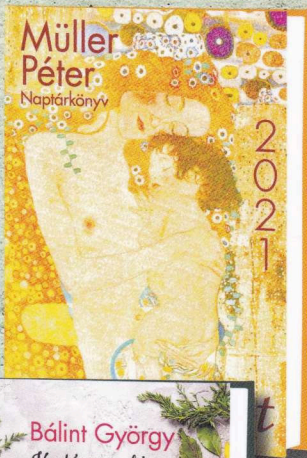
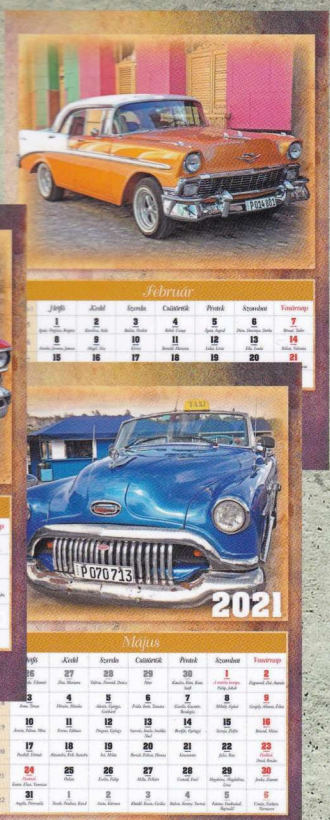
Ugyanakkor az új technológiák sem kockázatmentesek, hiszen ezek is tartalmazznak nikotint, ami függőséget okoz, megemeli a szívfrekvenciát, valamint a vérnyomást, és egyelőre ezen új alternatívák használatának hosszútávú hatása sem ismert. Az is fontos tény, hogy ezek a termékek nem leszokást segítő eszközök. A nem megfelelő minőségűből fakadó esetleges mellékhatások pedig csak megbízható forrásból származó anyagokkal kerülhetők el.

Az új év beköszöntének reményteliségehez és testi-lelki egészségünkhez azzal is nagyon hozzájárulhatunk, ha egyáltalán el sem kezdünk dohányozni. Dohányzás esetén pedig itt a pillanat, hogy teljesen abbahagyjuk a dohány- és nikotintartalmú termékek fogyasztását, mert csak így csökkenthetjük leghatékonyabban az ártalmakat.

A cikk társadalmi célú reklám, megrendelője
a Philip Morris Magyarország Kft.

AUTÓCSODÁK — KUBA —

2021-es falitáptár
(30x42 cm)
2800 Ft



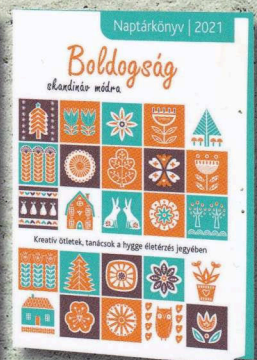
Müller Péter **SZERETET — NAPTÁRKÖNYV 2021**

Határidőnapló a
2021-es évre, melyet
hónapról hónapra
és hétről hétre Müller
Péter bölcs, felemelő,
olykor megrendítő
gondolatai, tanácsai
kísérnek.
256 oldal, 4490 Ft



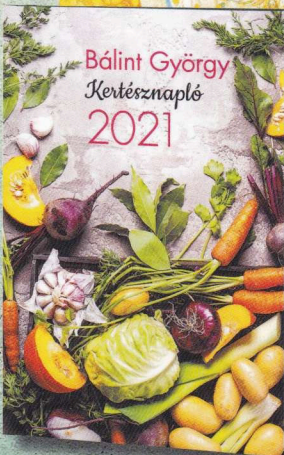
Winter Angéla **HÁZIPATIKA — NAPTÁRKÖNYV 2021**

Hónapról hónapra kínálunk re-
cepteket, ellátunk jó tanácsok-
kal és tippel. Készíthetsz
magadnak hajpakolást,
lélekmelegítő gyógyteát,
ajakápolót, karcsúsító levest,
de még tisztítószert is.
144 oldal, 1990 Ft



Szafai Lilla **BOLDOGSÁG SKANDINÁV MÓDRA — NAPTÁRKÖNYV 2021**

A legendásan pozitív skandi-
náv életmód után vágyakozók
hónapról hónapra hasznos
„hygge-tanácsokat” olvashatnak
a világ legavatottabb szakértő-
jétől, Meik Wikingtől.
144 oldal, 1990 Ft



Bálint György **KERTÉSZNAPLÓ — 2021**

Az ország Bálint gazdá-
ja ebben a rendhagyó
kertésznaplóban hónapról
hónapról, hétről hétre ad
hasznos tanácsokat az
aktuális kerti teendőkről,
és megosztja az olvasóval
a legfontosabb elméleti
ismereteket is.
256 oldal, 4490 Ft